

અમીનના પર

આ આ સ

Abyssinia par othor

: ચંદ્રભાઈ ઝા. ભટ્ટ :

નવયુગ ગ્રંથ માળા

વપ ૧૬ - કાચું પૂકું ખાકું પૂકું

સળસળ ૦-૬

જવાહર નેહુ ૦-૮

ફાસી [મળતું નથી] ૦-૫

રાજ્યઆવકવરો અને

આપણી દારિદ્રતા ૦-૫

રવશજ સેવકો ૦-૪

અરવિંદ વોષના પત્રો ૦-૨

પુરસ્કાર અને

બીજા વાતો ૦-૬

કાચદાની આંખી ૦-૪૧

રૂઝવિધાન ૦-૬

દુનિયાત મહામંદ

પરચંચર સા. ૦-૬

વપ ૨૭ -

હૃદયમંથન: ભા. ૧ કો. ૦-૧૦ ૦-૧૨

મધ્ય એશિયામાં

બોક્ષોવિઃ

૦-૬ } ૦-૧૨

કાન્તિને યેથે રચેન

૦-૫ }

દા'વેલેશ ૦-૬ ૦-૮

પરાયપૂષ્પો ૦-૧૦ ૦-૧૪

સ્વાધ્યાનતાના પથ ૦-૧૦ ૦-૧૪

નયનનાં નીર ૦-૧૨ ૧-૦

વપ ૩૭ :-

ઇતિહાસના

આવસમાં

૦-૧૦ ૦-૧૪

મુસ્તાલિની

૦-૧૦ ૦-૧૪

પીડિતોની સ્થાતિ

૧-૦ ૧-૪

હૃદયમંથન: ભા. ૨ કો. ૦-૧૨ ૧-૦

કોને ખાતર ? ૦-૧૨ ૧-૦

રશિયાનો નવયુગ ૦-૧૦ ૦-૧૪

નવયુગ પુસ્તક બંદાર : રાજકોટ

એબીસીનીયા પર ઓથાર

[વીર પ્રજાની વીરતાનો ઇતિહાસ]

—: લેખક :—

ચંદ્રભાઈ કા. ભટ્ટ.

: કિંમત :
કાચું પૂઠું : દાઢ રૂપિયા : પાકું પૂઠું : બે રૂપિયા
: સોલ એજન્ટ :
ધુગધર્મ સાહિત્ય ભંડાર : રાજકોટ

પ્રથમ આવૃત્તિ

: મુદ્રક :

મણીલાલ જગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ
ઘીકાંટા રોડ : અમદાવાદ

ન વ યુ ગ ં થ મા ળા

વર્ષ ૭ મું : પુસ્તક ૪ થું

: પ્રકાશક :

નયંતિલાલ રેવાશંકર દોશી
ન વ યુ ગ ં થ મા ળા
રાજકોટ : : કાઠિયાવાડ

નવેમ્બર : ૧૯૩૯

એષીસીનીયાની વીર પ્રજાને

તમારી લાયબ્રેરીના સુશોભન રૂપ
આ પાંચ પુસ્તક જરૂર મંગાવો.

પાંખડીઓ

૧-૮-૦

દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થી ભવનવાળા ગિરીશ મ. ભટ્ટ કૃત સોળ
સુંદર વાર્તાઓનો અનોખો સંગ્રહ.

રામરોટી

૧-૮-૦

દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવનમાં પોતાના હાસ્ય રસીક સ્વભાવે
વિદ્યાર્થીઓના માનીતા થઈ પડેલા રા. નટવરલાલ પ્રભુલાલ
ખૂંચ આમાં નિખંધો, વાર્તાઓ, કાવ્યો વગેરે દ્વારા તે વાતમાં
પૂરણી કરે છે. આ પુસ્તક હાથમાં લો, મૂકવું નહિ ગમે.

સંહાર

૨-૦-૦

યુરોપની પ્રજા વૈજ્ઞાનિક સંહાર ખેલી રહી છે, તે વખતે
આ પુસ્તક અતિશયોક્તિ ભરેલું નહિ લાગે. રા. ઐયુબખાન
ખલીલ વૈજ્ઞાનિક સંહારનો ચિતાર નવલરૂપે અહીં રજૂ કરે છે.

ઝબ્હીસીનીયા પર ઓથાર

૨-૦-૦

ઈટલીની પ્રજાનો સામનો કરવા હબ્સીનીયન પ્રજાએ પોતાની
જે વીરતા બતાવી, તે વીરકથા બિરાદર ચંદ્રભાઈ કા. ભટ્ટ આમાં
આલેખે છે.

મારા વિના નહિ ચાલે

૧-૦-૦

વેશ્યાગૃહોના અનાચારો પર પ્રકાશ પાડતું આ પુસ્તક
આખેહુય છે. લે: ધનવત ઓઝા.

—: આ પુસ્તકો મંગાવવા લખો :—

યુગધર્મ સાહિત્ય ભંડાર : રાજકોટ

આટલું વાંચ્યા પછી જ આગળ વધો

વાસ્તીકીની વાત છે કે તે જંગલમાં ફરતા હતા ત્યારે તેમણે એક પોપટ પર તીરે તાકીને ઊભેલો પારધિ દીડો. એક વખતનું પારધિનું જ પણ પછી પલટાઈ ગયેલું વાસ્તીકીનું દ્વિત્વ દ્રવી ઊઠ્યું ને તેમાંથી અવાજ નીકળ્યો. પોપટ ને પારાધની વચ્ચે પોતાનો દેહ ધરીને વાસ્તીકીનો અવાજ બોલ્યો. એ અવાજ કવિતા હતી.

લાગણી કે ઊર્મિના ઉદ્ધાસ કે વેદનામાંથી એમ કવિતા જન્મે છે. એમાં વેદન હોય છે, પણ ગુપ્ત હોય છે. ઉદ્ધાસનો અતિરેક કે વેદના પ્રધાન હોય છે. એમાં સમજાય ન સમજાય પણ બોલી દેવાય છે, એમાં દેખાય ન દેખાય ત્યાં તો ગાઈ પડાય છે. એમ કવિએ ગાયું, અહો જાવનાના ઉન્માદ, ઉદ્ધાસના અતિરેક કે વેદનાની ઘેલછામાં ગાયું. આજેય એ જ મનોદશા ગાઈ પડે છે. કારણ કે ગાયું એ ગાનારને માટે રોચક અને રચક બન્ને નીવડ્યું છે.

પણ પછી સાહિત્ય પલટાતા જીવન સંજોગોની સાથોસાથ

વધારે ને વધારે પકવ બનતું ગયું અને પકવતા અકિતગત અને સમાજગત વધારે ને વધારે ભાનાવસ્થાના પરિણામ રૂપ માલમ પડી, અને તેથી તો સાહિત્ય ખાતર સાહિત્યની વાતો સૌન્દર્ય ખાતર સૌન્દર્ય જેવી બાલીશ, બ્રામક અભાન દશાની પૂરવાર થઈ ચૂકી છે, તથા જગૃત થતા જતા જીવને ધ્યેય લક્ષી સાહિત્યની વાત તરતી કરી છે. સાહિત્ય એ લક્ષ્ય ચૂકે છે ત્યારે માનવતાની બાલીશ મનોદશાનો કે કાંતો અજ્ઞાતમાંથી જ આવિર્ભાવ પામતા ઉન્માદનો આવિષ્કાર અને છે.

કલા ખાતર કલા કે સાહિત્ય ખાતર સાહિત્યનાં મંતવ્યોને આજસુધી કેટલાક કલાકારો અને સાહિત્યકારોએ સાહિત્ય અને કલાની શુદ્ધિના નામમાં પકડી રાખ્યાં છે. એવી જ રીતે ધાર્મિક કે ચારિત્ર્યની શુદ્ધિને નામે સમાજમાં કેટલાક માનસ-બિમારીના વ્યતિકરો પણ સચવાઈ રહ્યા છે, અને આજના માનસપૃથક્કરણના જમાનામાં પણ તેવા વ્યતિકરોને દૈવી લેખાવાની ઘેલછા દેખવામાં આવે છે. એવી જ 'કાઈ' ઘેલછાથી જૂના સાહિત્યકારો અને કલાકારોનો એક વર્ગ આજે ધ્યેય-લક્ષી સાહિત્યનો માનસબિમારીના વિધેયની જેમ પ્રતિકાર કરે છે.

પણ કેવળ પ્રતિકાર જેમ ઉન્માદ ચિત્રના વ્યતિકરોને યોગ્ય પૂરવાર નથી કરી શકતો, તે જ રીતે આપણા વિષયી-ગત [subjective] સાહિત્યકારો અને કલાકારો કવિતા કે ચિત્રના રૂપકમાં બહાર આવતા વ્યતિકરોની સામાજિક યોગ્યતા પૂરવાર કરી શકતાં નથી. કલા અને સાહિત્યની એવી બધી રચનાઓ જે વિષયગત [objective] નથી હોતી પણ કેવળ વિષયીગત હોય છે. તે કળા પણ નથી, અને સાચા અર્થમાં સાહિત્ય પણ નથી. અને કાલા ખાતર કલા પણ

નથી, અને સાહિત્ય ખાતર સાહિત્ય પણ નથી જ. એ બંધાં સ્વરૂપો સાહિત્યકાર કે કલાકારમાં ઈચ્છા તૃપ્તિ માગતી અને દમન પામેલી વૃત્તિઓ અજ્ઞાત વેગોએ રચેલાં સ્વપ્નમાં દેખાતાં રૂપકો [symbols] જેવાં રૂપકો જ માત્ર છે. કડવો લાગે તોય આટલો ઘૂંટકો કલા ખાતર કલાના નામમાં પીંછી કે કલમ લઈને મચી પડેલા મહાશયોએ ઉતારવા જેવો છે. અને પોતાનું માનસપૃથક્કરણ કરી સાહિત્યને વધારે વાસ્તવ [realistic] તથા વધારે વૈજ્ઞાનિક [scientific] ભૂમિકા પર મૂકવાની જરૂર છે.

આટલું ડહાપણ ડહોળીને ચૂંચરાતી જનતા પાસે અમે એકજ વાત નમ્રભાવે અને સરલપણે રજુ કરવા માગીએ છીએ કે અમારાં પ્રકાશનોને અમે ધ્યેય લક્ષી બનાવવા માગીએ છીએ. અને એ દિક્ષામાં થયેલી આજમુધીની અમારી ક્ષતિની અમે ઉદાર દરગુજર આપીએ છીએ.

એવા શુભ ભાવપૂર્વક અમે સ્પષ્ટ કરવાની રજા લઈએ છીએ. ધ્યેય લક્ષી સાહિત્ય એટલે જે સાહિત્યનું ધ્યેય અથવા અર્થ સાહિત્યને માનવકલ્યાણના, પ્રગતિશીલતાના અને જીવન વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિના ધ્યેય કે અર્થવાળું બનાવે તેવી જ વસ્તુવાળું સાહિત્ય હોઈ શકે. એવા સાહિત્યની માગ અને આદર અમારો વાચક વર્ગ કરે અને સ્વીકારે એવી અમારી ઉમેદ છે.

આજના સંજોગો પર પણ થોડું કહેવાનું મન થાય છે. યુરોપમાં ફાટી નીકળેલા વિગ્રહના સપ્તમે કાગળ, પ્રિન્ટીંગ, આઈન્ડીંગ વગેરેના ભાવોમાં અનહદ વધારો થવા પામ્યો છે. તે દરેક વાંચક મિત્ર જાણે છે. છતાં અમેએ તો લવાજમના દરમાં અગર પૃષ્ઠના નિયમનમાં કશો ફેરફાર ન કરવાનું ઉચિત માન્યું છે. અમે તો

આવી સ્થિતિમાં પણ ગ્રાહકોના વિશ્વાસ પર નિર્ભર રહીને જ પસાર થવા માગીએ છીએ. અમારા ગ્રાહક મિત્રો આ વિચારમાં અમને સહકાર આપી પોતાનો મિત્રભાવ કાયમ માટે ચાલુ રાખશે, એટલી અમારી ઉમેદ છે.

ગઈ સાલમાં એટલે સાતમાં વર્ષમાં લગભગ ૧૧૦૦ ઉપર પાનાનું વાચન અમોએ આપ્યું છે. અને પુસ્તકો એક એક કરતાં ચઢિયાતા આપવા અમોએ અમારાથી બનતું કર્યું છે. (૧) પાંખડીઓ : ગિરીશ મ. ભટ્ટ (૨) રામરોટી : નટવરલાલ પ્રભુલાલ ખૂચ (૩) સંહાર : ઐયુબખાન ખલીલ (૪) એપિસીનીયા પર ઓથાર : ચંદ્રભાઈ કા. ભટ્ટ અને (૫) મારા વિના નહિ ચાલે : ધનવંત ઓઝા. એ પ્રમાણે પાંચ પુસ્તકો આપ્યાં છે. આવતી સાલમાં એટલે આઠમા વર્ષમાં નીચે મુજબ પુસ્તકો આપવાની વકી રાખીએ છીએ:—

સત્તાવનથી સત્તાવન : કંપની સરકારનો ઇતિહાસ :
છગનભાઈ જોશી.

ઈ. સ. બે હજાર એક : સ્વતંત્ર ભારતની વૈજ્ઞાનિક નવલ :
'બાજુર.'

લીમના ટોડા : મહાભારતની અલૌકિક કથા :

જાપાનનો ગાંધી : કાગાવાનું જીવન ચરિત્ર : નટવરલાલ દવે અને છેલ્લું પુસ્તક 'ધૂમકેતુ' અગર 'બકુલેશ'ની વાર્તાઓનું તૈયાર થશે.

આટલું લખ્યા પછી આપે આપેલો સહકાર કાયમ રાખવામાં આપ આવા સંજોગોમાં પાછી પાની નહિ કરો તેમ હચ્છીએ છીએ.

યુગધર્મ સા. ભંડાર.
રાજકોટ : તા. ૧-૧૧-૩૯

જયંતિલાલ દોશી

મારા તરફથી

આજે 'એપીસીનીયા પર આચાર'
ગૂંજરાતી જનતા પાસે રજુ કરતાં મને આનંદ
થાય છે. આજનો એ જ એક વ્યાધિ ન્યારે
આજની એકેએક પળે શાહીવાદી ખૂના મરકી,
હત્યારો માનવસંહાર તોંધાવી રહી છે, ત્યારે તે
સમજવો અઘરો નહિ પડે. ઇતિહાસની શરૂઆતનો
એ જ એક વ્યાધિ છે, માનવ સમાજ પર
હિતરેલું એ જ એક અનિષ્ટ છે, અને માનવ
સમાજની છાતી પર આચાર [Night-mare]
બનીને ચઢી બેઠેલું એ જ એક શારિરીક,

માનસિક અને આધ્યાત્મિક આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિ છે. એના મૂળ આજની અત્યાચારી સમાજ રચનામાં છે. એ સમાજ ઘટનામાંથી જ નીકળતા પચાઉગીરીના એ એક અત્યાચારે આજસુધી હાડપિંજરોના હિમાલયો જ ખડકયા છે. ઇટાલીના શાહીવાદે પચાવેલા હપ્સીજનતાના હત્યાકાંડની આ કથા તો શાહીવાદી ખાનાખરાબીમાં એક મામુલી મણુકો જ કહેવાય.

એ કથાના લેખક શ્રી. ચંદ્રભાર્ગને ગૂજરાતી જનતા, એવી કથાની ચિત્રાત્મક અને પ્રાણુપ્રેરક ચિત્રા ૨-શૈલી માટે ઓળખી ચૂકી છે. એમણે એ વિષયમાં આજસુધીમાં પુસ્તકોની હારમાળા આપી દીધી છે, અને જનતાએ તેને એક અવાજે વધાવ્યા છે.

લેખકની આટલી જ પિછાન સાથે હું તેનું એબિસીનીયામાં બનેલી સત્ય હકીકતો પર ને સાચા પાત્રો પર રચાયેલું આ પુસ્તક રજુ કરું છું. મને આશા છે કે ગૂજરાતી જનતા તેનો આદર કરી એવી જ સ્વાધિનતાની કથાઓ પર ઢગલાબધ પુસ્તકો તેમની પાસે માગશે.

એબિસીનીયા પર

ઓથાર

૨૧૯૯૬

ઓળખ

કોઈવાર મધરાતે કોઈ સુતેલાની છાતીપર એકાએક ધંટીનાં પડ ગોઠવાઈ ગયાં હોય તેવો ભાર લાગે છે. ત્યારે એ ભાર કળાતો છતાં ફેંકી દેવાતો નથી, કચડતો છતાં ખૂમ પડાતી નથી, એ ભારનું વિષેય અનેકું માનવી અવાક બનીને - આશુ બનીને પડી રહે છે. એ ભારને.....ઓથારને અંગ્રેજીમાં નાઈટમેર (Nightmare) કહે છે.

એવું ઓથાર આજે જગતની છાતીને ભીંસી રહ્યું છે, એવા ઓથાર નીચે આજે કચડાતી માનવતા ભયંકર મનો-વ્યથા અને કરૂણ સંહાર અનુભવી રહી છે, એ જ ઓથારના ઓળા નીચે તરફડતી દુનિયા જાણે અવાક ને અચેતતા અનુભવી રહી છે.

જાણે દુનિયાપરથી દિન ઉડી ગયો છે, ઓથાર બનેલી કાળ રાત્રિ માનવ જગતમાં આકરો ઉન્માદ ઉતારી રહી છે. જાણે ગંડુ બનેલી માનવજાત અધોર ઘેલછામાં નગરો ચણી રહી છે ને તેમને બડબડાટ સળગાવી રહી છે, ગામડાં રચી

રહી છે ને તેમને તારાજ કરી રહી છે, વાવેતર કરી રહી છે ને લીલાપાક વણસાવી રહી છે, તાર ને ટપાલ અને રેઈલની રચના કરી રહી છે અને તે બધી બનાવટને ઉખેડી રહી છે, દવાઓ બનાવી રહી છે ને સાથે સાથે- કાલેરા, ક્ષય, ટાઈફસ અને મરકીનાં જંતુઓને વરંસાવી રહી છે. આત્મઘાતની ઘેલછાએ આથી વધારે ઉગ્ર ઉન્માદની કલ્પના કરી નથી, પરદમનના ગાંડપણની પસાકાણ આથી મોટી કલ્પાઈ નથી.

અને તોય એ એકલું ગાંડપણ નથી અને ન સમજાય તેવી ઘેલછા કે ઉન્માદ પણ નથી. એ આચાર તો શાહોવાદ બનેલો મુડીવાદ અને ફાસીઝમનામધારી સરમુખત્યાર બનેલો મુડીવાદ છે. એ આચાર તો, નફા પર - હુટ પર - અંગત મિલકતની પવિત્રતા પર સમાજ વ્યવહાર રચતી સમાજ - રચનાની મુડીવાદ નામની ગોઝારી ઘટના છે. એવી ઘટના-બદ્ધ આચારના પાશવી પડછાયા જેવાં હિટલર, મુસોલીની કે ફ્રાંકો નામનાં માનવ પશુઓ તો એ જ ઘટનાનાં રૂપકો માત્ર છે. અને તેથી જ આજની માનવતાનું જીગર ચુંથતા હિટલરો ને મુસોલીનીઓ મુડીવાદી આચારનાં, આચાર - પ્રતીકો છે જ.

મુસોલીનીની વાત સાવ સાદી છે. મુડીવાદની પાશવી પેદાશની સ્વાભાવિકતા સરખો મુસોલોની એક માનવ પ્રાણી છે. ખંધો છે, જોરદાર છે, ભરાવદાર છે ને બ્યક્તિત્વવાળો અસરકારક છે. કોઈ સ્ટવ સળગતો હોય ને ગરમી લાગે કોઈ ડાયનેમો ધૂરંકતો હોય ને પ્રાણ લાગે તેવું ઇટાલીના એ સરમુખત્યારના પાલાઓ વેનેઝીયાના રહેઠાણમાં જે જાય તેને થાય છે.

ને એની જીવન કથા પચ્ચ સાવ સાદી ને સમજાય જોવી છે. ૧૮૮૩ ની સાલના જુલાઈની ૨૬ મી તારીખે ઇટાલીમાં

રોજી નામની એક ટેકરીની ગોદમાં આવેલા એક ડોલીયા નામના ગામના એક ખેડુતના ખેરડામાં ખરા બપોરના ધીખતા કાબ્બ જેવો એ એની માતાને બપોરના બે વાગે સાંપડ્યો ત્યારે રવિવારનો દિવસ હતો. એનો બાપ ખેતી નહોતો કરતો પણ ખેતી કરનારાનાં દાતરડાં ધસતો, કુહાડા ધડતો પાવડા બનાવતો ને ત્રિકો ટીપતો લુહારની કાઠ કાઢીને બેઠો હતો. બાપાનું નામ એલેસેન્ડ્રો હતું. એલેસેન્ડ્રોનું નામ સમાજવાદી તરીકે આસપાસનાં ગામોમાં જાણીતું હતું અને ખેડુતો રાજકારણમાં એલેસેન્ડ્રોની જ સલાહ પર મદાર બાંધતા, અને એ લુહારના કોટડા પર સરકારી પોલીસો છૂપી ચોકી કરતા. ફોરલી નામના શહેરમાં પાસે જ શાકભાજી લેવા માટે એને જવા દેવામાં ઇટાલીની ત્યારની સરકારને જોખમ દેખાતું.

મા, રોઝા નામની હતી, અને ફોરલીની શાળામાં ભણેલી હતી તથા ડોલીઆની નિશાળમાં શિક્ષિકા હતી. સમાજવાદી ધણીની એ શાળીને શરમાળ, ભાવવાળી અને ભગવાનની ભાવિક પત્નિ હતી. એવી મા અને એવા બાપાનો દિકરો બેનીટો મુસોલીની નામના કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો અને રોઝાએ ભાવથી ઉછેર્યો હતો. બેનીટો પોતાના જેવો શિક્ષક થાય એવી બાની ઈચ્છા હતી, અને પોતાના જેવો સમાજવાદી થાય તેવી બાપાની મુરાદ હતી, બેનીટો બેમાંથી કોઈની ઉમેદના આકારમાં ધડાય તેવો નહોતો.

બેનીટો ફોરલીની નિશાળમાં પ્રાથમિક શાળાના મહેતાજી થવાય તેટલું ભણી પરવાર્યો ત્યારે તેની ઉંમર અઠાર વરસની થઈ હતી. પછી તરત જ એણે ગોલટીરીની શાળામાં નોકરી મેળવી અને ગ્રામડાના છોકરાંને બાર માસ સુધી બારાખડી શીખવીને આંક ગોખાવ્યા. મંછી અને ઓગણીસમું બેઠું અને

નિશાળની દિવાલો વચ્ચે ગોંધાઈ રહેવાથી કંટાળો, ઉપજ્યો. એનો વિચાર અમેરિકા જઈને આગળ ભણવાનો થયો પણ લુહાર બાપા પાસે એવા ખર્ચના પૈસા નહોતા. છવટે દિકરો બહાર જઈને નસીબ અજમાવે એ આશયથી બા એ એને માટે સ્વીઝરલેન્ડ સુધીનું ગાડી ભાડું મેળવી આપ્યું.

બેનીટાએ બિસ્ત્રો બાંધ્યો ને ટીકીટ કઢાવી. ત્યારે એ સ્વીઝરલેન્ડ પહોંચ્યો. ત્યારે એણે છાપામાં વાંચ્યું કે ઇટાલીમાં ચૂંટણીજંગનો ઝગડો થયો હતો અને તેમાં એનો સમાજવાદી બાપ એલેસેન્ડ્રો ગિરફતાર થયો હતો.

બેનીટા મુસોલીનીએ તાર કરીને રોઝાને પૂછાવ્યું. “હું ઘેર આવું? મારી જરૂર છે?”

“તું તારે આગળ વધ ને નસીબ અજમાવ, તારા બાપા છ માસ પછી છૂટી જશે.” રોઝા બાએ જવાબ કહાવ્યો.

બેનીટા આગળ વધતો હતો ત્યારે એના નસીબના ગજવામાં એ શીર્ડીંગ જ હતો નસીબ અજમાવવા નીકળેલો ને આગળ વધતો બેનીટા ભૂખમરામાં સપડાઈ ચૂક્યો હતો ને ઘરબાર વિનાનો રખડતો રાત પડે ત્યારે કોઈ દુકાનના ઓટલા પર કોઈ પૂલના પડખા પર, કે કોઈ ઘરમશાળાની બખોલમાં સૂતો હતો અને જેમ તેમ પેટ ભરતો આગળ વધતો હતો. એમ કરતાં એ લુસાં પહોંચ્યો.

“શું શોધે છે?” એક દિવસ એને રખડતાને પૂછ્યો એક કડીયો એનાં મજબુત બાવડાં તરફ જોઈ રહ્યો.

“પેટીયું.” એણે કંટાળાથી કહ્યું.

“ મજુરીએ આવવું છે ? ” બીજો સવાલ આવ્યો.

“ ક્યાં ? ” એ જોઈ રહ્યો.

“ હું ચણવા જઈ છું ત્યાં. ”

“ ચાલો. ” એ તૈયાર થયો.

એના ખલા પર કોઈ વાર મોટું ઇમારતી લાકડું હતું, એના માથા પર ક્યારેક ચુનાનું તગારું હતું તો ક્યારેક એ ઈંટા ઉંચકતો મચી પડેલો દેખાતો હતો. સાંજના છ વાગતાં સુધી બેનીટા કામદાર બનીને કામ કરતો હતો.

એને કામ તરફ કંટાળો હતો. એને કામમાં અપમાન સાલતું લાગતું, એને કામ પર તિરસ્કાર આવ્યો. એને કામદારો પોતાથી નીચી જાતનાં દેખાયાં. એ કામ કરતો ત્યારે એને દુઃખથી કંટાળીથી, ને તિરસ્કારથી બા, બાપા યાદ આવતાં.

“ નસીબ જડી જાયતો ! ” એ નવરો પડતો ત્યારે વિચારતો, “ ને એક બંગલા બને ત્યારા.....તો ! ” એવા તરંગો કરતો.

પણ બંગલા એમ નથી બની જતા તે એને ખબર પડી હતી. બંગલા બનાવતાં, પરસેવા ટપકી પડતા, હાડકાં કળી જતાં ને આંખો અધેરાઇ જતી તે એને સમજાયું હતું, “ વિદ્યાપીઠમાં ભણાય તો જ નસીબ જડી જાય. ” એમ એને સમજતું હતું.

વિદ્યાપીઠમાં અભ્યાસ પણ કરી શકાય અને કમાઈ પણ શકાય એવું એ કામ શોધતો હતો.

પાછો એક દિવસ જુનું કામ જતું કરીને નવું કામ માગતો બેનીટા ટેડેશી નામના એક દારૂના વેપારીની દુકાનને ઉંબરે ઉભો હતો.

“આપણા ધરાકાને ઘેર ઘેર જઈ રોજ દારૂના શીશા પહોંચાડી આવવાના ને ખાલી લપ આવવાના.”

બેનીટા ટેડેશીને ઘેર નોકરીએ રહ્યો, અને દરરોજ ઠેલણ-ગાડીમાં ભરીને અથવાતો બંને હાથમાં શીશાથી ભરેલા થેલા લટકાવીને કામ પર ચઢી ગયો.

બીજા સારા કામની શોધમાં એણે એ કામ પણ છોડ્યું અને પાછો એક દિવસ અરજદાર બેનીટા લા-મરસેરી નામની પેઢીમાં ઉભો હતો. એ પેઢીમાં કામ કરતો બેનીટા લુસાંની વિદ્યાપીઠમાં પણ ભણવા લાગ્યો.

પછી બેનીટા એકવીસ વરસની ઉંમરે પાછો છટાલી આવ્યો, અને લશ્કરમાં નોકરીએ જોડાયો.

જે રાષ્ટ્રફલ પલટણમાં બેનીટા સિપાઇ હતો તેનું નામ બરસેલીરી હતું. બરસેલીરીમાં બેનીટા ઠીક શોભતો હતો. એના ખાંધ પર લશ્કરી પોશાક હતો, એના માથા પર ગોળટોપ હતો ટોપવાળા માથાપરથી લીલાં પીંછાં લટકતાં હતાં. બેનીટાને દેખતાં બાપાપા મન વાળતાં હતાં. “ખાસો મઝાનો માસ્તર ન થયો તો ભલે પણ સિપાઇ તો થયો.” અને બાપાએ એને સમાજવાદી સિદ્ધાંતો ભણાવવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું.

“મારાથી બચાશે નહિં.....” એક દિવસની મંદિરાતે સુડતાલીસ વરસની રોઝા મરણ પથારી પર તરફડતી હતી. માતાના

મરતા કષ્ણ પર હાથ ફેરવતો બેનીટો આંસુ સારતો હતો, બા બચી નહિ ને બેનીટોને બાપામાં બહુ રસ નહોતો. એણે પાછું રખડવા જવાનું નક્કી કર્યું.

“બેટા બેનીટો...” દિકરાને વળાવતો એલેસેનડ્રો શીખ દેતો હતો, “સમાજવાદને ન ભૂલતો...”

“બલે” બેનીટો ઓસ્ટ્રીયા ગયો ને અનુભવો મેળવી પાછો આવ્યો.

બેનીટો પાછો આવ્યો ત્યારે એલેસેનડ્રોએ લુહારની કાઢ બંધ કરી હતી અને ફારસીમાં એક પીકું કાઢ્યું હતું. એ દારૂનું પીકું (ઓસ્ટેરીયા) લા-એગનેલો નામથી ઓળખાતું તથા ત્યાં પીવા આવનારને નારતો પણ મળતો, એલેસેનડ્રોએ નારતો રાંધવા એગોસ્ટીની નામની એક બાઈને ભાગીદાર તરીકે રાખી હતી, એગોસ્ટીનીને ઓગણીસ વરસની એક બેટી હતી, રશેલ નામની.

એલેસેનડ્રોને ઘેર છવીસ વરસનો જુવાન દિકરો પાછો આવ્યો હતો અને જુદી જુદી ભાષાઓ શીખી લાવ્યો હતો દુનિયાને દેખીને એ આવ્યો ‘તો, એક દેશમાં કદખાને પડીને આવ્યો ‘તો ને બીજામાંથી દેશનિકાલ થઈને આવ્યો ‘તો, કવળ સમાજવાદને ખાતર. બાપાએ બેનીટોમાં સમાજવાદ દેખ્યો ને હરખાયો. જુવાનોએ એને જોયો ને જુસ્સો પામ્યાં, મોટેરાંઓએ એને પ્રોફેસર મુસોલ્લીની કલ્હો, અને પોતાની રસોયણ બાને મહા કરતી, રશેલની નજર છવીસ વરસના બેનીટો પર પડી અને બેનીટો એને ગમી ગયો. એલેસેનડ્રોએ પોતે કાઢેલી હોટે-

લના છાપરા નીચે જ પોતાની ભાગીદાર બાઈની જીવાન દિકરી રસેલ સાથે જીવાન બેનીટોને સંસાર માંડતો દોઠો ત્યારે એનું સમાજવાદી જીગર પણ હસતું થઈ ગયું.

પછી ફેરલીના સમાજવાદી પક્ષનો બેનીટો મંત્રી બન્યો અને ‘વર્ગવિગ્રહ’ નામનું અઠવાડિક ચલાવવા લાગ્યો. બેનીટોએ વર્ગવિગ્રહના તંત્રી પદેથી સાફ સાફ સમજાવ્યું. ”

“ સમાજવાદ એ કોઈ એક ઝાડમાં ખોસેલી બીજ નહીં, કલમ નથી, સમાજવાદ કોઈ રાજકારણની રમત નથી કે સમાજવાદ તો એક વ્યક્તિને સમષ્ટિના ભૌતિક ને નૈતિક વિકાસનું વ્યવહારુ સત્ય છે. ”

એ સત્ય માટે તડામાર કરતો બેનીટો હિંસક ક્રાંતિનો હોકારો કરી રહ્યો, ફેરલીમાં દુધની કિંમત ઓછી કરવાની એણે હિલચાલ જગવી. હિલચાલમાં તોફાન થયું ફેરલીના ટાઉનહોલ પાસે ઉભો રહીને હોલના ઝરખામાંથી ડોકાતા મેયરને ધૂળ ભેગો કરી નાખવાની વાત ત્યારે બેનીટો બરાડતો હતો, અને શાંતિમાં ભંગ કરવાના ગુના બદલ વારંવાર અદાલતમાં ખડો થતો હતો.

એ કેમ બૂલાય ! ફેરલીના સમાજવાદી પક્ષે ત્યારે માસિક પાંચ પૌંડના એના પગારમાં એક પૌંડનો વધારો કર્યો ત્યારે એણે વધારો લેવાની ના પાડી દીધી.

પછી ૧૯૧૧ ની સાલ આવી અને ઈટાલીએ ટરકી સામે યુદ્ધ પૂકાર્યું.

સમાજવાદી બેનીટોએ યુદ્ધનો વિરોધ કર્યો, ને વિરોધ માટે

અમદાવાદ હડતાલ બોલાવી. હડતાલને દાખી દેવા હથિયારબંધ કોંગ્રેસીઓ ફોરલી પર પહેરો ભરી રહી, ફોરલીના સમાજવાદી પક્ષનો મંત્રી બેનીટો ત્યારે એક કેફેના ઝડપમાં બેઠો હતો. એના ટેબલની આસપાસ પોલીસ ફરી વળી. બેનીટો ગીરફતાર થયો હતો. એણે ગભરાયા વિના બેડીઓ પહેરવા માટે હાથ ધરી દીધા. એક વરસની સગ્ન ભોગવી બેનીટો ૧૯૧૨ ની સાલમાં બહાર આવ્યો ત્યારે સમાજવાદી પક્ષમાં એનો યશ પથરાઈ ચૂક્યો હતો. પક્ષે એને મીલનમાં પ્રગટ થતા અવન્ટી નામના પોતાના છાપાનું તંત્રી પદ આપ્યું.

મુસોલીની મીલન પહોંચ્યો ને અવન્ટી સંભાળીને બેઠો. એલેસેન્ડ્રોના હરખનો પાર રહ્યો નહિ. એને મન બેનીટોમાં સમાજવાદનો વિજય દેખાયો. એને મન બેનીટોની સુધરેલી આર્થિક દશામાં સુખની ગંધ આવી ગએલી જણાઈ, અને ધરહુલું કામ ઉપાડે તેવી અને જનજરમાન પ્રગ્ન જણે તેવી રશેલ બેનીટોનું ધર માંડીને બેડી હોઈ વૃદ્ધ એલેસેન્ડ્રોને સંસાર આખાની સાર્થકતા દેખાઈ ગઈ.

એવા એલેસેન્ડ્રોની વૃદ્ધ આંખો આનંદમાં મીચાતી હતી ત્યારે પણ એના હોઠ ફફડતા હતા કે, “ બેટા બેનીટો, સમાજવાદ જ એક...” એનાથી આગળ બોલાયું નહિ પણ અવન્ટીનો તંત્રી બધું સમજી ગયો.

• બે વરસ વહી ગયાં ને ૧૯૧૪ ની સાલ આવતી હતી.

બે વરસમાં બેનીટોના મનમાંથી બાપા વિસારે પડ્યા હતા, બે જ વરસમાં બેનીટોના માથામાં સમાજવાદ શમી ગયો હતો.

૧૯૧૪ ની સાલ આવી ચૂકી અને યુરોપના શાહીવાદીઓ રચેલી ખૂની રચનાના અનીવાર્ય વ્યવહાર જેવું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું.

મુડીવાદી શિકારીઓએ શિકારે-જંગ જગવ્યો. મુડીવાદી શિકારીઓએ સંસ્થાનોના શિકારના નવેસરથી ભાગ માઝ્યા.

“ ને મને જ...ને અમને જ...ને અમને જ ઇટાલીયનોનેજ કાંઈ નહિ ? ” બેનીટોની દાઢ ડગડગી ઉઠી, બેનીટોની જીભ સળવળી રહી, બેનીટો લોહીઆળ જટીયાં ખંજવાળી રહ્યો. બેનીટોમાં સમાજવાદ શરમાયો ને શમી ગયો. બેનીટોએ શાહીવાદી શિકારીઓના સુર સાથે શોર મચાવવાં જડ્યાં ફાડ્યાં ને ધીમેથી અવંતીનો તંત્રી બોલ્યો.

“ મુડીવાદી અને શાહીવાદી લશ્કરીઘટનાનો અંત હિંસક ક્રાંતિથી આવશે નહિ. ” એક પળવાર મહાત્મા જેવો બેનીટો મુસોલીની ગુઢ દેખાયો, બીજી પળે એનું બદલાયલું પોત ઝળકી ઉઠ્યું. એણે જણાવી દીધું.

“ હું કબુલ કરતાં શરમાતો નથી કે છેલ્લા બે માસથી મારા ચિત્તે ઝોલાં ખાધા ક્યાં છે, અને મારા અંતરમાં મુઝવણ અનુભવી છે પણ મને પૂછવા દો કે દુનિયાના કયા બુદ્ધિમાન મનુષ્યને એવું મંથન થયું નથી ? ”

એને મંથનમાંથી અંતરનાદ જાગતો સંભળાયો. જાણે વહેલી સવારે બેનીટોના અંતરના અવાજમાંથી બિલાડું બોલતું હોય તેમ એણે સંભળાવી દીધું, “ ઇટાલીએ યુદ્ધમાં ઉતરવું જ નેહરે અને મિત્ર રાજ્યોને મદદ કરવી નેહરે. ”

“કારણ ?” ઈટાલીનો સમાજવાદ આઘાત અનુભવી રહ્યો.

“કારણ....! કારણ કે ઈટાલી પણ જગત પર પથરાવા માગે છે, કારણ કે ઈટાલીને પણ સામ્રાજ્ય રચવું છે, કારણ કે ઈટાલીને પણ સંસ્થાનો જોઈએ છે...”

સૌને કારણ સમજાઈ ગયું.

સમાજવાદી પક્ષની પરિષદ ભરાઈ, બેનીટોને પક્ષનું તેડું આપ્યું. બેવેક્કા બેનીટોનો જવાબ મગાયો. બેનીટો આવ્યો ને બેશરમ ઉભો. સવાલ જવાબ થયા. બેનીટો મુસોલીની નામના પક્ષના આગળ પડતા સભ્યને ઘરતરફ કરવામાં આવ્યો, બેનીટોનું સભ્યપદ અને અવન્તીનું તંત્રીપદ એની પાસેથી બેચી લેવામાં આવ્યું.

આપ પણ મુરખ હતો કે સમાજવાદ માટે કારાગારમાં ‘સડ્યો,’ એ પગથી પૃથ્વી કચડતો ને અંદરથી કચવાતો સમાજવાદી પક્ષમાંથી હાંકી કઢાયલો ઘેર જતો હતો.

“બેટા, બેનીટો...સમાજવાદ...” એને મરતા આપના બોલ બોંકાયા. જાણે એની ખોપરીની દિવાલો હચમચી ઉઠી. એણે છેલ્લે દોષો હતો.

એને આખે રસ્તે હેનીઆલના વિચાર આવ્યા. એને જંઘીસખાન ને સિકંદર સાંભર્યા, એને ફેટા જીવતો જાગતો દેખાયો, એને સીઝર સાંભરી આવ્યો. બધી મહત્તામાં એ મહાન થતો હતો. જાણે એનું આજીવનમાં મહાન રોમન સામ્રાજ્યથી સળવળી ઉઠ્યું હતું. એ દાંત કકડાવતો બચ્યો,

× “ઇતિહાસની ગતિનાં ચક્રોમાં ખૂન આંજવું પડશે.”

અને ૧૯૧૫ ના મેની ૨૪ મી તારીખે ઇટાલી પણ મુઠ્ઠામાં સામેલ થઈ ગયું.

પછી યુદ્ધ ૧૯૧૮ ની સાલમાં ખતમ થયું. યુરોપ પર હાડપિંજર ખડકાયાં. સ્મશાન બનેલા યુરોપ પર વિજેતા શાહીવાદી શિકારીઓ શિકાર વહેંચવા વરસાલીમાં બેઠા હતા ત્યારે એજ સ્મશાનના ઇટાલીયન ડાઘુઓ જેવા, પચાસ જણ એક મંડળ રચતા હતા. એ મંડળીમાં બેનીટો મુસોલીની મુખ્ય હતો. એ મંડળીએ કાળા વાગા પહેર્યા હતા. મંડળ રચાયું. મંડળના મુખી મુસોલીનીએ તેનું નામ ફાસી-ડી કાબેટીમેન્ટ્રો પાડ્યું.

“અને હું તો હજુય સમાજવાદી છું” એમ બોલતા બેનીટોએ પાછા આવેલા સિપાઈઓ તરફ મોં મલકાવીને પ્રગ્નસત્તાકવાદી પ્રધાનમંડળની નયનાઈ દેખીને, અને શ્રીમંતો તરફ મુજરો કરીને રાષ્ટ્રવાદી લાગણીને લલકારતો કાર્યક્રમ રજુ કરવા માંડ્યો. એણે ઇટાલીને બોલશેવીઝમમાંથી બચાવી લેવાની વાતો કરવા માંડી. બીજા શાહીવાદીઓ સામે પાસા ખેલવા માંડ્યા. એનું રાજકારણ ખખડી ગએલા મુઠ્ઠાવાદી અર્થકારણને સલામત કરવા તરફ ઝુકી પડ્યું અને જોતજોતામાં છ જિલ્લામાં એણે પોતાની લાગવગ જમાવી. બાલાબોએ શ્રીરામામાં, ફેરનાસીએ ત્રીમેનામાં સામ્યવાદીઓ પર હલ્લા શરૂ

× The ercaking wheels of history have to be oiled with blood ”

કરી દીધા. અને તોય બન્ને ગાલ ફૂલાવી એ કાકપુરુષ પોતાને સમાજવાદી કહેતો હતો અને આખી દુનિયાના સમાજવાદીઓને ખોટા ગણતો હતો. મુડીવાડના મારા જેવા ફાસીસ્ટોએ સામ્યવાદીઓ સાથે ધોંગાણાં મચાવ્યાં. અને તોય ૧૯૧૯ ના નવેમ્બરની ૧૬ મીની ચુંટણીમાં એ ઉભો રહ્યો ત્યારે એને પાંચ હજાર મત મળ્યા અને એક પણ ફાસીસ્ટ પ્રતિનિધિ ચુંટાયો નહિ. અને પછી હડતાલો વધતી જ જતી હતી. રેલ્વે અને પોસ્ટનાં કામદારોએ અવરજવર અને વાત વ્યવહાર અટકાવી દીધાં. કિસાન લોકોએ પોતાની જતી રહેલી જમીનો ખેડવા માંડી. પોલીસોની બરાકો પર હક્કા થવા માંડ્યા. ૧૯૨૦ માં લો વાત વધી પડી ઉત્તર વિભાગમાં કામદારોએ કારખાનાં પર કબ્જો મેળવ્યો, જાણે ઇટાલી આખું બોલશેવીઝમ તરફ ફર્ય કરતું હોય તેમ દેખાયું.

ત્યારે એ તૂટી પડ્યો. ત્યારે એણે એની કાળી ડગલીઓને હાકલ કરી. 'ત્યારે ઇટાલીના નગરોની શેરીઓ પર ફાસીસ્ટ બોળીઆર સૂસવી રહ્યા. ત્યારે એણે - મુડીવાડના રક્ષણ માટે રાડ પાડી, "એ નોર્થ"

અને પછી કાળીને રાત્રી ડગલીઓ વચ્ચેની અથડામણ દરરોજની બની રહી.

ઇટાલીના શ્રીમંતોએ મુસોલીનીને ઓળખ્યો અને પોતાના એ તારણહારને માટે તિબેરીઓ ખૂલ્લી મૂકવા માંડી. બેનીટોએ કાળી ડગલીઓની સંખ્યા ઝડપભેર વધવા માંડી. ૧૯૨૦ માં એ સંખ્યા ૩૦,૦૦૦ જેટલી હતી, ૧૯૨૧ માં એક લાખ જેટલી થઈ તથા ૧૯૨૨ માં ત્રણ લાખ સુધી પહોંચી.

કાળી ડગલીવાળા ફાસીસ્ટોના સરકાર બેનીટોએ પછી પોતાની રાજકીય મુરાદ જાહેર કરી. એણે કહ્યું કે “ન્યાં સુધી સરકાર રાષ્ટ્રીય હિતોનું રક્ષણ કરશે ત્યાં સુધી ફાસીસ્ટ પક્ષ સરકાર સાથે રહેશે, ન્યારે સરકાર નાલાવક હાથમાં જતી દેખાશે ત્યારે પોતે સરકાર સામે કૂચ કરશે અને ન્યારે સરકાર નબળી જણાશે ત્યારે પોતે ફાસીસ્ટ સરમુખત્યારવાળી સરકાર રચશે.”

એમ સામ્યવાદ પર ફાસીસ્ટ કુહાડો વિઝાઈ રહ્યો. ફાસીસ્ટોનાં લશ્કરે ઇટાલી પર પથરાઈ રહ્યાં. સ્કવેડ્સ, મેનીપલ્સ, સેનચુરીઝ, કોહર્ટ્સ, લીજઅન્સ, એવાં નામધારી કાળી ડગલીઓની ટુકડીઓ બની રહી.

“કામદારોએ છેલ્લો પ્રયત્ન કરી જોયો. ૧૯૨૨ ના જુલાઈની ૩૧ મી તારીએ સંચાઓ ફરતા બંધ થઈ ગયા, ગાડીઓ દોડતી અટકી ગઈ. દિવાઓ હોલવાઈ ગયા. સામ્યવાદીઓએ હડતાલ પૂડારી,

અડતાલીસ કલાકમાં ગમે તે રીતે સરકાર આ હડતાલ તોડી નાખવી જોઈએ. જો સરકાર તે તોડશે નહિં તો અમારી કાળી ડગલીઓ હડતાલીયાંઓ પર તૂટી પડશે” બેનીટો બરાડો ઉઠ્યો.

હડતાલ તૂટી. ઇટાલીના વડાપ્રધાન ફાકટાએ રાજીનામું મૂક્યું.

બેનીટોએ ભુમીયું કર્યું, “હમણાં જ નહિં તો કદિ નહીં.”

આખા ઇટાલી પરની કાળી ડગલીઓ કૂચ કરી રહી. નેપલ્સમાં પચાસ હજાર ફાસીસ્ટો પરિષદને નામે જન્મ થઈ

ગયા, ઓકટોબરની ૨૬ મીએ સરકારને અલ્ટીમેટમ અપાયું. હિતાર અને દક્ષિણમાંથી રોમ પર કૂચ કરવા કાળી ડગલીઓને હુકમ થયો.

ઈટલીના રાજા વિક્ટરે મુસોલીનીને ઓકટોબરની ૨૯ મીએ તાર કર્યો, “આવો અને સરકાર રચો” બેનીટોએ પોતાની કાળી ડગલી પહેરી દીધી, સ્ત્રીને ચૂપકીથી ચુંબન ભર્યું, દિકરી ઇડાને છાતી સરસી ચાંપી અને રોમ પહોંચવા ઉપડી ગયો.

૧૯૨૧ ના ઓકટોબરના ત્રીસમા દિવસે સવા અગીઆર વાગે બેનીટો રાજા વિક્ટરને મળ્યો અને સરકાર સંભાળી, અને પછી દશ વરસમાં, જે કોઈ ફાસીસ્ટ ન હોય તે સૌને તાંત્રમાંથી ફેંકી દીધા, જે કોઈ સામ્યવાદી હોય તેને ચૂપચાપ ચૂમ કર્યા ને ગેબી રીતે મરણ પમાડ્યા, જે કોઈ વિરોધીઓ હતા તેને મક્કમ બનીને વિંધી નાખ્યા. એક મેટીઓટી નામનો હતો, સામ્યવાદીઓનો સરદાર.

“એ મેટીઓટી!” બોલતાં એનાં જડબાં કકડી ઉઠતાં. એના બાવડાં અકડાઈ જતાં. એની આંખો એ જુવાન સમાજવાદી પર રોષ વરસાવી ઉઠતી.

એક દિવસ એ જુવાન સમાજવાદી એના પોતાના ઘરમાંથી ગૂમ થઈ ગયો. એક દિવસ એનું કરપીણ ખૂન થઈ ગયેલું માલમ પડ્યું. બેનીટોના દોસ્તો પર ખૂનની જવાબદારી તોળાઈ રહી. ફાસીસ્ટરાજનાં દોડતાં દમનોમાં તાળાં દેવાયલાં મોઢાં પર ભયંકર મૌન શોર મચાવી રહ્યું. એણે જાહેરજોગ કહી નાખ્યું કે,

“પણ તમે ટ્રીટસના દરવાજા નીચે પતંગીયાંઓની શી

સૌધ કરો છો ! આ જાહેર સભા સમક્ષ, ઇટાલીના લોકો સમક્ષ હું સમજાવવા માંગુ છું કે ઇટાલીમાં જે કંઈ બને છે તેની જવાબદારી મારા માથા પર છે...”

પછી ૧૯૨૩ ની સાલનો સપ્ટેમ્બર માસ આવતો હતો. પાલાઝોશીગીના એના આવાસમાં ફાસીસ્ટ બેનોટો એક ખુરશી પર આડો થયો હતો. એની સામેના ટેબલ પર એક રીવોલ્વર અને એક દુધનો પ્યાલો પડ્યો હતો. એની નજર રીવોલ્વર પર ઠરી હતી. એની દાઢ દુધ પર નહિ પણ ઇટાલીના મુડીવાદને ગળ્યર કરવા ચલાવવાની ધાડનાં રેલાવાનાં ખૂન પર સળકી ઉઠી હતી.

એવો ઇટાલીનો સરમુખત્યાર શિકારના ખ્યાલ કરતો બેઠો હતો. ચાલીસ વરસના એના માથા પર કાળા વાળ ચળકતા હતા, એની ખોપરીની તાલ એના અંદરના ધમસાણુને તાલ દેતી હતી. એણે મોટો કાળો ડગલો ઓઢ્યો હતો. એના ડગલાના બટન પર જહાદની કુહાડીનું ચિત્ર હતું અને બીજા બાજુ એક મોટી ચાશુકનું ચિત્ર હતું. ઇટાલીનાં રાતાંઓના દાતરડાને હથોડાની સામે એણે એ બે ધર્યા હતાં. એવો એ બેઠો હતો, જાણે નીરોની છખીમાં કોઈ આરસમાંથી કોતરી કઢાયો હોય તેવો. એના ટેબલ પર પડેલી ટોપીમાં ચિતરાયલો ઇટાલીનો ગીધ એના પાશવીપ્રાણુની તમન્ના જેવો ઉડુંઉડું થઈ રહ્યો હતો.

એના કરપીણ કપાળ પર કરચીઓ પડી.

એલબેનીઆમાં ફેટલાક ગ્રીકોએ એના સેનાપતિ ટેલીનીનું ખૂન કર્યું હતું અને તેની સાથે બીજા ત્રણ અમલદારોને પણ સુવાડી દીધા હતા.

એના અદલામાં મુસોલીની વળતર માગતો હતો. એણે એ માગણીએ હમણાં જ ધડી કાઢી હતી.

“અદલામાં અમારો કાફલો કારકુનો કબજે લેશે.”

કારકુના ગ્રીક ગવર્નરે કારકુ આપવાની ના પાડી. કારકુના ફરિયાદ કિલ્લા પર બેનીટોની તોપો ગરજ પડી. ગ્રીક સરકારે રાષ્ટ્ર સંઘ પાસે ન્યાય માગ્યો.

“ન્યાય!” બેનીટો બબડતો હતો. “મારી જગા પર જે કાંઈ સ્પિટનનો શાહીવાદી બેડો હોત તો તે થું કરત! આજથી સિતેર વરસ પહેલાં ત્યારે લોર્ડ પામસ્ટને એવા જ એક બનાવ ખાતર ગ્રીક સરકાર પાસે અદલો માગ્યો હતો અને તેને આખીય પારલામેન્ટ એક અવાજે વધાવી લીધો હતો ત્યારે...ને આજે સંસ્થાનોનાં લોહી માંસ પર ગળ્યર અનેલો સ્પિટનનો ગેડો...ન્યાય બોલે છે.”

પછી ૧૯૨૪ ની સાલના ઓગસ્ટનો છેલ્લો દિવસ પૂરો થયો તે રાત પડી હતી. ઇટાલીના પાટનગરના એક રસ્તાપરથી એની મોટરકાર સરી જતી હતી. એક ઘરની બારીમાંથી એક ગોળી વઢૂટીને એની મોટરને વાગી પણ બેનીટો બચી ગયો.

પછી નવેંબરની ૪ થી તારીખે પાલાઝોશીગીના એના રહેઠાણના ઝરખામાંથી કાળી ડગલીએને ઉદ્દેશતો હતો ત્યારે ડુંગોની નામની હોટેલમાં અમલદારી પોશાકમાં સજ્જ થએલા એની-બોનીએ નિશાન તાકયું પણ અફળ ગયું. એનીબોની પકડાયો તે ત્રીસ વરસનું કારાગાર પામ્યો.

અને ૧૯૨૬ ના એપ્રિલની છઠ્ઠીએ પાછો એક ધમકો

થયો. વાયોલેટ નામની એક આયરીશ બાઈએ રીવોલ્વર તાકી. મુસોલીનીએ ચમકીને માથું પાછું લીધું અને બેનીટોના મગજને ચૂકીને ગોળી એના નાકની અણીને ઉતરડી ચાલી ગઈ. વાયોલેટ પકડાઈને પછી એની કાળી ડગલીએ એના પર તૂટી પડી તે એ નાકની અણિપરનું લોહી લૂછતો દાઝથી દેખતો હતો.

એજ વરસના સપ્ટેમ્બરના અગીઆરમા દિવસે લુસેટી નામના એક ક્રાન્સથી તાજ આવેલા જુવાને મુસોલીનીની મોટરકાર પર બે બોંબ નાખ્યા પણ એકલો બેનીટો જ બચી ગયો. એના શિવાયના સાત જણ ધવાયા હતા, અને એક મરણ પામ્યો હતો.

પછી છ અકવાડીયાં પસાર થઈ ગયાં અને એ બોલોનાના બજારમાં સરઘસમાં મોટરમાં પસાર થતો હતો ત્યારે બરાબર એની છાતી પર એક જુવાને ગોળી તાકી. ગોળી એના બટન પરથી એની સાથે બેઠેલા મેયરનો કાલર કાચી ચાલી ગઈ. એકાએક સરઘસ અટકી ઉભું. આચિંતો એક પકડાયો ને પકડાયો તેવો પટકાયો. એક પળવારમાં લોહીમાં તરબોળ થએલું જુવાનનું શરીર મરેલું પડ્યું હતું તોય માર ખાતું હતું.

એણે હેન્ડરસનને કહ્યું કે “હું બચી ગયો છું ને બચી જવાનો છું. મને એક જોષીએ કહ્યું છે કે હું કોઈના એવા હુમલાથી મરણ પામવાનો નથી. એ ભવિષ્યમાં હું માનુ છું.”

અને એ બચી ગયો અને એના માથામાં ભૂમધ્યપરના મહાન સામ્રાજ્યનાં દિવા સ્વપ્નો દેખાયા જ કર્યાં ત્યાં તો ૧૯૩૨ ની સાલ આવી ગઈ હતી.

૧૯૩૨ ની વહેલી સવારે બેનીટોએ જનરલ ડી. બોનોને કેટલાંક ખાનગી કામો માટે ઈરીટ્રીયા મોકલ્યો. ડી. બોનો

ખાનગી તપાસ કરીને અને ખાનગી માહિતિઓ મેળવીને પાછો આવ્યો તે વાત છાપાંઓ જોગ પણ ખાનગી રાખવામાં આવી.

ત્યારપછી મુસોલીની રાતના મોડા સુધી એબિસીનીયા પર મીટ^૧ માંડીને નકશો પાથરીને દેખતો દેખાતો હતો. નકશામાં જ એણે સાંભળ્યા પ્રમાણે એની આંખ આગળ એબિસીનીયાની પેદાશ તરવરતી હતી. “ત્યાં શું નથી! બધું જ છે તો...” એ મનમાં બબડતો હતો અને એને પાછન એપણ દેખાતાં, પ્લેટીન મના ઢગલા જણાતા, અનાજના ઢગલા ઉભરાતા અને કોફીનાંતો જંગલો દેખાઈ પડતાં. એ ઉપરાંત ત્યાં રૂના ઢગલા પાકવાની શક્યતા તો ભરચક લગાતી,

“પાંચસો માઈલ પહોંચીએ ત્યાં, રાતા સમુદ્રનું બંદર આવે, નહીં તો નાઈલમાં સ્ટીમર હંકારીને ય ક્યાં નથી જવાતું!” એનું ચંચળ મન દરિયાપર ચોંટી જતું ને ઘડીકમાં પાછું રીફનો પ્રદેશ દેખી ડોલી ઉઠતું, “ઘાતુઓની ખાણોની શી શક્યતા ભરી છે!”

એણે મક્કમતામાં હોઠ ચાબ્યા ને દાંત ખીડ્યા, “એક એકડો હશે તો મીંડા વધારાશે” એણે ગણતરી કરી. એબિસીનીયાને સામ્રાજ્યનો એકડો બનાવવાનો એણે નિરધાર કર્યો.

“મહાન રોમન સામ્રાજ્ય!” મહાન રોમન સામ્રાજ્ય બાંધવાની શરૂઆતના પાયા તરીકે એનીટોને એબિસીનીયા દેખાયો, એબિસીનીયા પંછીનું બીજુ સાહસ ભૂમધ્યનાં મોઝાં પર રોમન જહાજોનું સ્વામીત્વ દેખાયું.

“એબિસીનીયા.....પર.....” મુસોલીનીની આંખ ટેબલ પર પડેલી ટોપીમાં પાંખો પસારતા ગીધ પર ગોઠવાઈ ગઈ. એ ગીધમાં એને અનેક આશાઓ દેખાઈ. એ ગરૂડરાજની પાંખ

પર ચઢીને એને રામન સામ્રાજ્યની રચના કરવાનો ઉમળકો આવ્યો, એ ગીધની ફાળમાં એને નુતન ઇટાલી રચવાની શક્યતા દેખાઈ. એ ગીધની ચિચીયારીમાં આખું ઇટાલી એબિસીનીયાના શિકાર પર તૂટી પડશે એવો એને વિશ્વાસ આવ્યો.

“એ યાદ.....એ યાદ.....” એને કંઈ યાદ આવ્યું. એણે પહેલી પળે એક બગાસું ખાધું પણ બીજી જ પળે મોટા બગાસાથી ભિંમચલા એની આંખના ખુણા ચમકી ઉઠ્યા. એનો આખો ચહેરો ઉત્તેજિત થઈ ગયો, એ બબડ્યો.

“ઇટાલીની રાષ્ટ્રયાદમાં આડોવા એક દુઃખદ પ્રસંગ છે ખરો પણ આજે એ યાદ શરમજનક બનવાને બદલે વધારે તો ઉત્તેજના આપશે. વરસાલીમાં ઇટાલીને બનાવી જવાની યાદ પણ દુઃખદ તો છે જ પરંતુ તેય આજે એબિસીનીયા પર જવાનો વેગ વધારશે, અને.....” એની વિચારમાળા આગળ લંબાઈ, “અને પછી આફ્રિકાની ઉત્તરપૂર્વનું સામ્રાજ્ય ઇજિપ્ત પર દબાણ લાવી શકશે ને એલેક્ઝેન્ડ્રીયાની કિંમતને નકારશે, પેલેસ્ટાઈનને સીરીયામાં કાવતરાં રચવાં સુલભ બનશે ને ત્યાંની અંગ્રેજ અસરને નબળી પડાશે, પછી તો અંગ્રેજને ફ્રેંચ હકુમત પર પૂર્વ ભૂમધ્યમાં ધા કરી શકાશે. એ ઉપરાંત સ્પેઈનમાં બાજી પથરાશે અને પરિણામે ઇટાલી એન્ડેલુસીયા તથા ઉત્તર મોરોક્કો પર અધિકાર જમાવશે ને જીપ્રાલ્ટરને જોખમાવશે અને...” મુસોલીનીએ પાછી વિચારમાળા તોડીને ટેબલ પર જોયું. એની ટોપીમાંનો ગીધ સજીવ બની ગયો હોય એમ એને લાગ્યું. એણે ભયંકર અદ્વહાસ્ય કયું ને ભયંકર નિરંધાર કરી લીધો.

“પણ અંગ્રેજ!” એની ખોપરીની દિવાલમાં એક આ શંકા જોરથી અથડાઈ. એણે તેને તેટલા જ જોરથી જવાબ આપ્યો, “કંઈજ કરવાના નથી, થોડાક નાચશે કૂદશે કે એન-

ચાળા કરશે તો એમના પગ પર સંસ્થાનેનાં ખૂન ખાઈખાઈને ગળ્યર થએલો એ સ્પિટને શાહીવાદ બહુ બખાળા કરશે તો એના પોતાના ભારથી તૂટી પડશે ” એણે દોડી આવેલી ચિંતાને પાછી કાઢી. એણે ત્યારપછી એક અંગ્રેજ પ્રતિનિધિને મુલાકાત આપતાં સ્પષ્ટતા કરી.

“ તમારે ખુશ થવું જોઈએ કે હું એગિપ્સીનીયા પર ચઢાઈ કરે છું. કારણ કે હું માત્ર સ્પિટને જે કયું છે તેજ કરે છું. મારે બ્રિટીશ શાહીવાદીઓ સાથે દોસ્તી છે. મારા પગલાથી તો હિલટા તેમના હાથ મળજીત થશે કે તેમને પણ તેમની પરાધીન પ્રજાઓ પર રાજ કરવાનો હક્ક છે. આપનો શાહી ઇતિહાસ આપને હક્સીઓના સ્વાતંત્ર્ય માટે ચિંતા કરવાની ના પાડે છે. ”

પછી એગિપ્સીનીયા પરની ચઢાઈની તડામાર તૈયારીઓ શરૂ થઈ ગઈ. મસાલાના બંદર પર ઇટાલીયન જહાજો ઇટાલીના જીવાનો ને અને લડાયક માલના ઢગલાને ઠાલવી રહ્યાં. લાખો મજૂરોને એગિપ્સીનીયાની સરહદ પર રસ્તા બાંધવા માટે રોકી દેવામાં આવ્યા.

ત્યારે ત્રિરાજ્યપરિષદ પેરીસમાં એસીને આ ચઢાઈને અટકાવવાનો વિચાર ચલાવતી હતી. ત્યારે મુસોલીની એના આવાસમાં આરામખુરશી પર પડ્યો હતો. સામે ગોડવાયલા ટેબલ પર એક ચામડાના પુડાવાળું ચોપાનીયું પડ્યું હતું ને તેના પર લખ્યું હતું, “ સેગ્રેટરીયા ” ટેબલના બીજા ખુણા પર એક ઇટાલીના ખર્ચરપત્રીનો તાજો આવેલો તાર પડ્યો હતો. એનેટોએ એકાંઈ જાનિ તાર લીધો અને ફરીવાર વાંચવા માંડ્યો, અને પછી એ તારને ટેબલ પર જોરથી પછાડી બચડ્યો.

“ ભૂમધ્યમાં સ્પિટનેનો કાફલો પહોંચી ગયો છે ! એ કાફલો ! એણે શા માટે મોકલ્યો હશે ! ઇટાલીની છાતી પર પિસ્તોલ ધરી છે

શું ? ઇટાલી પર પ્રતિબંધો છોડવાને દમ લિડાવવા એલેક્ઝેન્ડ્રીયા પર કાફલો બેસાડ્યો હશે ! સ્વિટન પણ ભારે નાટકીયું નિવડ્યું. શું મહાત્મા જોતું ડોક ડચકાવી ના પાડવા બેઠું છે ! ” એના આખા કપાળ પર કરચલીયો પડી. એનો ચહેરો રતાશ મારી રહ્યો. એણે દાંત કકડાવ્યા ને અવાજ કર્યો, “ એગિસીનીયા પર ન ચડું ! વાહરે મારી દરિયાની રાણી. સ્વિટાનીયા શી ડમરી બની બેઠી છે ! ૪૫૦,૦૦૦,૦૦૦ લોક પર જીવમીશાસનનો કારડો વિજતા સ્વિટનને તે શું શાણપણ સાંપડ્યું છે ! તો પછી એ ખોર યુદ્ધ શું કામ લડ્યું ! હિંદનાં પાંત્રીસ કરોડ પર કેમ પથરાયું છે ! એણે મંચુરીયા પર ઉતરતા જાપાનને કેમ નહોતું રોક્યું ? એણે કેટોના અજરમાં ઈજિપ્તીયન વિદ્યાર્થીઓનો કેમ વિધી નાખ્યાતા ! કાર્કના લોડ મેયરને કેમ સડાવી માર્યો તો ? બેલ્જીયન શહીદોનાં ખૂન તેમનાં ઉંબરામાં જ કેમ રેડી નાખ્યાંતાં ? અને કહે છે કે ન ચડો ? એ બલુચિસ્તાન પર ચઢ્યું, બર્મા પર, સાઈપ્રસ પર, વીહાઈવી પર, દાંગકાંગ પર કોબીટ પર, સોનાઈ, ઉત્તરગીની, દક્ષિણગીની, પૂર્વગીની, સોલોમન ટાપુઓ, સુદાન, યુગાન્ડા, સ્વિટીશ પૂર્વઆફ્રિકા, સોમાલીલેન્ડ, ઝાંઝીબાર, ટ્રાન્સવાલ, ઓરેન્જ ફ્રીસ્ટેટ, રોડેશીયા, મધ્ય આફ્રિકા, નાયગીરીઆ, પેલેસ્ટાઈને ટ્રાન્સ જોરડન, તથા ટાંગાનીકા, અને ટોગોકેમેરૂન પર ચઢ્યું, ઓથારની જેમ ચઢ્યું ને ચસચસ કરતું ખૂનના દરિયા પી ગયું ને પાછું શા જીગરથી કહે છે કે.....લોહીઆળ લપકારા લેતું કહે છે કે એગિસીનીયા પર ન ચડો, હું ચઢવાનો એગિસીનીયા પર ઓથાર બનવાનો. ” એણે ભયંકર હાસ્ય કર્યું. અને એ ચઢ્યો.

અને એ એગિસીનીયા પર ઓથાર બન્યો.

એણે એગિસીનીયા પર ચઢાઈ કરી.

એબિસીનીયા પર આધાર

૧-ઇતિહાસ બોલે છે

એવું ઇતિહાસ બોલે છે.

શું?

૬ એક હતો રાજા ને એક હતી રાણી - રાજાનું નામ સોલોમન, રાણી શેખા. શેખાને દીકરો સાંપડ્યો; નામ મેનેલીક.

મેનેલીક મોટો થતો હતો. બાળક મટીને કિશોર બન્યો અને કિશોર મટીને જુવાન બન્યો. એની જુવાની ઝળકી રહી; એનું માથું કંઈ કરી નાખવાના વિચારથી ભરાઈ ગયું, એનાં બાવડાંના તંતુઓ તંગ થયા, એનું કાળજી જુવાનીના જોરથી ધબકી ઉઠ્યું. એણે આફ્રિકાના પૂર્વ કિનારા પર શહેનશાહત સ્થાપી. એની શહેનશાહતનું નામ ઇથોપીયા.

ઇથોપીયાનો વિસ્તાર એક લાખ જોજનનો હતો. એક લાખ જોજનનો પ્રદેશ એ પહેલા શહેનશાહના જીગર જેવો સુંદર ને ભયંકર હતો, વેરાનને હરીયાળો હતો, ફળદ્રુપને પત્થરીયો હતો, એક યુથોપીયાનો માનીતો મેનેલીક ને બીજો ઇથોપીયાનો માતેલો વનરાજ, બંનેની યુમથી ઇથોપીયા ભર્યું ભર્યું લાગતું.

એક ધથોપીયાનો સૂસવતો મહાસાગર અંજલી આપતો હતો. એની સપાટી પર ઉન્નત ઉભેલી પર્વતમાળા એને જાત-જાતના ને જાતજાતના શણગાર સમ્પત્તી, એ ધથોપીયાની ધરતીનાં પડમાં તેલ ને સોનાના જાંડાર ભરેલા પડયા હતા, એની ધરતીના મીઠારસ શેલડીમાં અખંડ ઝરતા રહેતા હતા, એની વનરાજીઓમાં ઝાડનાં ઝુંડ રમ્પરના અખૂટ રસ રેલાવતાં.

એવા એ ધથોપીયા પર બલાંબોળાં નરનારીઓના વાસ હતા, એમનાં સાદાં ને સ્વચ્છ ખોરડાં હતા, સાદાંને સુંદર પોશાક હતા, સાદાં ને સરળ જીવન હતાં.

એવો એ ધથોપીયાનો આદમી પરસેવો ઉતારી કમાતો. ધથોપીયાની ધર વાળી એના આદમી સાથે અડોઅડ ઉભી રહી મહેનત કરતી, ધર ચલાવતી ને બાળકો ઉછેરતી. એવો ધથોપીયાનો સંસાર પ્રાથમિક હતો. સાદો હતો સુખી હતો.

એ સંસારનાં સાથીદારો ખચ્ચરોપર ડાલતાં સફર કરતાં ત્યારે જાણે આખું ધથોપીયા આનંદથી ડાલતું દેખાતું એમની ઉજ્જાણીઓ ઉજવાતી ત્યારે જાણે ધથોપીયા પર મીઠા સ્વાદને મધુરી એકદીલીના રંગ રેલાતા ને કાઈ કાઈ વાર ધથોપીયાનાં નરનારીઓ ગાન ગાતાં ને ગુલતાન બનતાં ત્યારે ધથોપીયાના જીવન આખાને નાચી ઉડવાનું મન થતું.

એવા એ ધથોપીયામાં જે જતું તે બરાઈ પડતું એવો ધથોપીયાનો તે અનુરાગ હતો.

“ લો રાખો રાખો રહી જવ અમારે ત્યાં તમે ક્યાંથી ! ”
બોલતાં ધથોપીયાનાં નર નારીઓની બાવબીની આંખો - પથરાઈ

પડતી ને એમના અનુરાગી હાથ મહેમાનને ગળે વિટળાઈ વળતા.

“ ચાલો ચાલો આપણે નાચીએ ને ગાઈએ. ” ઇથોપીયાના પાદર પર જીવાનો મુસાફરોને મસ્તી ભર્યા મનાવતાં “ ને તમને ખબર છે ! ” ઇથોપીયાનાં ભોળાં નરનારીઓ અન્યથા-માં આખો ઊંચકી પૂછતાં.

“ શું ? ”

“ પછી છે ને તે પછી.....ને પછી ” એમણે પુરાણ કાળની સાંભળેલી વાતો માંડવા એસી જતાં.

“ પણ શું ? ” સાંભળનારને જાણ્યા વિના જવાનું મન જ થતું નહિ.

પછી છેને તે હેકાને કુસ સાંપડયો ને કુસને ત્યાં ઇથોપીસ જનમ્યો. “ પરીઓની વાતો જેવી દંતકથાઓ બોલતાં ઇથોપીયન નરનારીઓ ઉદ્ધાસમાં આવી જતાં “ અને પછી શું થયું ? ” સાંભળનારને સાંભળ્યા વિના એન પડતું નહિ.

“ પછી આંગાખોના કુળમાં રાણીશિયા અવતરી, બાઈ બુલમાંય લખેલું છે. વાંચજો પડોશીપર પ્રેમ કરવાની વાત સુધરેલા ગોરા લોક જંગલી ગેંડા જેવા હતા ત્યારની અમે ગળે ઉતારી છે. ” એમ બોલતી ઇથોપીયાની દંતકથા સાંભળનારને ખૂબ દૂર દૂર ભૂલાયલા ભૂતકાળની અન્યથાઓમાં ઉતારી દેતી અને સાંભળનારને પૂછ્યા વિના ચાલતું જ નહિ. “ પણ પછી ? ”

“ પછી શેઆની રાણીએ સોલોમનનાં વખાણ સાંભળ્યાંને એને પરણવાની તાલાવેલી જાગી. પછી અને મળ્યાં પછી

સેખાને પુત્રની ઇચ્છા થઈ અને સોલોમનથી એને સંતાન સાંપડ્યું એ મેનેલીક.”

‘એમ !’ સાંભળનારના હોઠ હસી ઉઠતા.

‘અને રાખો રાખો, તમે દેખ્યો છે ?’ પાછાં એ પૂછી ઉઠતાં.

“ શું ? ”

“ કીખો પર્વત ! ” તો તમે જોયું છે શું ? આખી દુનીઆમાં એવો ક્યાંય નહિ હોય રાજા મેનેલીક જીત કરીને આવતો હતો ને પર્વતની તળેટીમાં પડ્યો હતો. એને મરણ દેખાયું. એ બોલ્યો, હું રાજા, હું એમ ન મરું. ” એ ઉઠ્યો. એની સાથે એના સરદારો ઉડ્યા. માદો માદો ચઢ્યો. મારા બાપ ! કીખો કેનાથી ચઢાય ! આખી સેના તળેટીમાંથી પાંપણ પણ હલાવ્યા વિના તાકી રહી હતી. સરદારો ટપોટપ અટકવા માંડ્યા, એ એકલો ચઢતો હતો, એ ચઢ્યો, નાનો થયો ત્યાં સુધી ચઢ્યો, ટપકા જેટલો દેખાયો ત્યાં સુધી ચઢ્યો. પછી એક વાદળ આવ્યું ને એ દેખાતો બંધ થયો. કહે છે કે એ કીખોના માથા પર સુતો છે, ને સુતો સુતો આખા ઇથોપીયા પર ચોકી કરે છે. મહારાજા મેનેલીક ! ” એવી અનેક વાતો કરતાં ઇથોપીયાનાં નરનારીઓની આંખો ચમકી ઉઠતી, એમનાં નરકોરાં કુલી ઉઠતાં, એમનો આખો ચહેરો ઉત્તેજિત થઈ જતો.

૨-યુથોપીયાની ઓળખ

વિષુવવૃત્ત અને (Tropic of cancer)ની વચ્ચે આપણી સુધરેલી દુનીયામાં જાણે નાના મોટા ડુંગરોનું એક વિશાળ ખેતર હોય એવો દેશ ઉભો છે, નામ યુથોપીયા.

એના ડુંગર જોટલા ઉંચા છે તેટલી કરાડો ઉંડી છે. એમાંનીયાં નહેલાં રણ પથરાયેલાં છે, ઉન્નત ઉભેલાં જંગલો જમ્યાં છે. એ યુગાન્ડાને ટાંગાનીકા દક્ષિણમાં પથરાયેલો પડ્યો છે.

ઉત્તરમાં પોર્ટ સુદાન ને રાતો સમુદ્ર છે, પૂર્વમાં એડન છે. અને પશ્ચિમમાં ઈજિપ્ત ને સુદાન છે. એના દરિયા કિનારા પર હિંદી મહાસાગર, એડનનો ઉપસાગર તથા રાતો સમુદ્ર છે. યુથોપીયાને આખે કિનારે, કિનારા પર ધ્યાન ધરતા ઘોળા બગલા ખેસી જાય તેમ ગોરી પ્રજાઓ ગોડવાઈ ગઈ છે. યુથોપીયાના પગ પાસેના કિનારે ઇટાલીનો સોમાલી લેન્ડ, એડનના ઉપસાગર પર અંગ્રેજી સોમાલીલેન્ડ અને રાતો સમુદ્રના કિનારા પર ફ્રાંસનો સોમાલીલેન્ડ છે.

આવો અજબ જેવો દેશ કાણે ક્યારે જોયો હતો ! ઇટાલીના

મુડીવાદે લોહી રેડીને, બોંબ નાખીને, ઝેરી ગેસ રેલાવીને અને સ્ત્રી પુરૂષો તથા બાળકોની એકધારી કતલ ચલાવી ને તે દેખાડ્યો ન હોત તો ક્યારે દેખાવાનો હતો ?

એ હેરત પમાડે તેવો છે, મોહ પમાડે તેવો છે, ધરમાં રહીને ભુગોળ ગોખતાંને થથરાવી મુકે તેવો પણ છે.

એના એ ઇથોપીયા પર આમહારિક જાતિ વસે છે. એના પર થોડાંક શહેર છે. અને દુર દુર એનું પાટનગર આડીસ-અબાબા છે. એ પાટનગર સુંદર ખુશખોદાર કુલના બગીચાઓનું નગર છે. કાળા રંગવાળાં પણ રાતા લોહીવાળાને ભાવભીની આંખોવાળા નરનારીઓનું નગર છે. એમની સંખ્યા ઇટાલીની શ્રીમંતશાહીએ કતલ ચલાવી તે પહેલાં એક લાખને વીશ હજાર જેટલી હતી અને આખા ઇથોપીયા પર એકસોને વીશ લાખની વસ્તી ગણાતી.

જેવું હિંદમાં કાશ્મીર; અમેરિકામાં કેલીફોર્નિયા, યુરોપમાં સ્વીઝર્લેન્ડ તેવો ઉત્તર પૂર્વ આફ્રિકામાં ઇથોપીયા.

એની નદીઓ નાઈલમાં પડે છે, ને એની દક્ષિણે આઠ મોટાં સરવરો ઠેક મહાસાગર સુધી પહોંચે છે. એની જમીનપર શાકભાજી ઉભરાય છે, એનાં જંગલોમાં જાતજાતના ઝાડપાનનાં ઝુંડો છે, એના ખેતરોમાં એનાં વતનીઓ અનાજના ઢગલા પકવે છે. એમાં કાચો માલ પાકે છે અને હિંદના ખેડુતોની જેમ યુથોપીયાના ખેડુતો પણ હળથી જમીન ખેડે છે. અને દાતરડાંથી પાક લણે છે.

ઇટાલીના મુડીવાદી મારાનો મારો આવ્યો તે પહેલાં ઇથોપીયાને એના શહેનશાહના સુધારાઓમાં ઘણી ઘણી આશાઓ

હતી, એ શહેનશાહમાં વિશ્વાસ હતો ને એ વિશ્વાસમાં કદ્દોલથી ધથોપીયાની પ્રજા સુખથી જીવતી હતી.

ધથોપીયાને શહેનશાહ હતો, મેનેલીકના વંશનો.

નામ હેધલ સેલાસી. એ શહેનશાહ નહોતો, શિક્ષક હતો. એને એના ધથોપીયાની બધી ખબર હતી. એ એનાં વતની-એને સારી રીતે ઓળખતો હતો એના દિલમાં ધથોપીયાનાં એકએક નરનારી માટે દાઝ સળગતી હતી.

એ ધથોપીયાનાં જંગલોને આબાદ બનાવતો હતો, એના ખેડાતાં ખેતરોને ફળદ્રુપ કરતો હતો, એની સોનાની રૂપાની તાંબાની, અને પ્લેટીનમની ખાણોને ખોદાવતો હતો.

ને એ કહેતો હતો “ ધથોપીયા એટલે ડુંગરા નહીં, સરોવરો નહીં, ખેતરો નહીં. મારે મન તો યુથોપીયા એટલે ધથોપીયાના નરનારીઓ, ધથોપીયન બાળકો છે. મારે એમના શરીરને મન બન્નેને અજવાળવા છે. અને તાંદુરસ્ત બનાવવાં છે. એની શહેનશાહતના દિલમાં એ એક મધુર સ્વપ્ન હતું.

૩-ઇથોપીયાનો ઇતિહાસ

હુંજરો વરસ જીતો ઇથોપીયાનો ઇતિહાસ ભૂતકાળના અંધકાળમાંથી સુધારાના સાદ બોલે છે કે

મહારાજ મેનેલીકે ઇથોપીયાની શહેનશાહત સ્થાપી.

યુરોપ માણસનું માંસ ખાઈ જાય તેવું જંગલી હતું ત્યારે મહમદના જન્મ વખતે અને ઇસુના જન્મ પછી પાંચસો ને સિતેર વરસ પર ઇથોપીયા પાસે રાતા સમુદ્રનાં પાણી પર વહાણો હંકારે એવી સેના હતી.

એ સેનાએ ઇસુ પછી પાંચસો સિતેર વરસે રાતા મહા-સાગરનાં પાણી ઓળંગી મક્કા પર ચઢાઈ કરી. પછી મહમદ જન્મ્યો. એણે ઇસ્લામ ધર્મ પુકાર્યો. ઇસ્લામીઓની કતલ ચાલી. મહમદ સંતાઈને એના ભક્તોના કાનમાં કહેતો હતો “ નાસી છૂટો નહિ તો આ લોક આપણને કાપી નાંખશે જીવશું તો કોઈ દી કામ લાગશું ” “ પણ જવું ક્યાં ? ” સૌ સવાલ કરતું હતું કારણ કે આખું જગત જંગલી હતું. “ એક છે ” મહમદને યાદ આવ્યો “ એક સુધરેલો દેશ છે, એ આપણી નવીનતાને સહન કરશે, આપણને ઓટલો ને રોટલો બંને આપશે. ”

“એવો કાણુ દેશ છે?” સૌ અન્યયળીમાં જોઇ રહ્યું.

“ધથોપીયા”

મહમદના અનુયાયીઓ ધથોપીયા પહોંચ્યાને અઝમ પામ્યા.

પછી મહમદનું જોર વધ્યું મુસલમાનોએ ધથોપીયા પર ચડાઈ કરી. રાતાં રમખાણુ ખેલાયાં ધથોપીયાનો એકેએક પથરો માણસના લોહીથી ખરડાયો.

ધથોપીયાએ ઇસુનો સંદેશ સ્વીકાર્યો હતો. ખ્રિસ્તી ધથોપીયા પર ઇસ્લામ લોખંડને લોહી રેલાવતું હતું.

એ લોહીની કથા બહુ લાંબી ચાલી ધથોપીયાના નેગુસ મહેનશાહોએ હાર ખાધી ધથોપીયાનાં નરનારીઓને ગુલામ બનાવી મહમદની વીજળીક સેના હજારોની — સંખ્યામાં ઉપાડી મધને હિંદના ગુજરાતના શ્રીમંતોને ઘેર વેચ્યાં.

ત્યાર પછી ધણાં વરસ વીતી ગયાં અને ૧૮૬૫ ની સાલ આવી ત્યારે રાજ થીઓડોરની ધથોપીયા પર આણુ હતી. એને રાજાઓની ભાઈજાંધી બાંધવાનો ઉમળકો આવ્યો. એણે દરીયાની મોટી મગર જેવી અંગ્રેજ રાણીને એક મિત્રાચારી ભર્યો કાગળ લખ્યો. એને શી ખબર કે મગરની મિત્રાચારી એકદી એનું કાળજી માંગશે! રાણીએ રાજકારણના પાસા હલાવ્યા એક વરસ સુધી એનો જવાબ આવ્યો નહિ. ૧૮૬૭ ની સાલ આવી. અંગ્રેજ બિલાડું ધુરડી ઉઠ્યું “યુદ્ધ આપો.” હિંદમાંના અંગ્રેજ સેનાપતિ તેપીયરને બાસક હજારની સેના સાથે ધકેલાયો. હિંદનાં ક્રિસ્તીઓને હથિયાર પકડાવી સાત રૂપીયાનો મહીનો બાંધી અંગ્રેજ સરદાર બોલ્યો “ચાલો તમારી રાણી માટે મરી પડો ને

ધથોપીયાનાં નરનારીએની કતલ ચલાવે ” અંગ્રેજ સેના મસાવા ઉતરી ત્યારે રાજ થીયોડોર માગડાલાના પથરના કિલ્લામાં ભરાયો હતો. મસાવા પર ચઢેલો પેલો અંગ્રેજ મહેમાન મસાવા ને માગડાલા વચ્ચેની ચારસો માઈલ પથરાયલી કરાડોવાળી પર્વતમાળા તરફ જઈ રહ્યો.

એણે સાહસિક કુચ શરૂ કરી. એ માગડાલા પહોંચ્યો. ધથોપીયાના રાજના પોતાના ઘર આગળ હલ્લો થયો. રાજ ઘર-પરથી અગાસી પરથી શાહી ડાઠમાં ઉભો ઉભો જોતો હતો. એણે એની આખી સેનાને મરતી જોઈ એણે કેસરીયાં કર્યા. એ રણમાં પડ્યો.

પડતાં પડતાં એની આંખ આગળ કાવતરાં દેખાયાં. ટાઈગર પ્રાંતનો કસાઈ નામનો મુખો પુટ્યો હતો. એણે જ એ અંગ્રેજોને જીત અપાવી હતી. એણે એ લોકને ખોરાક આપ્યો હતો, રસ્તા દેખાડ્યા હતા, માણસો આપ્યાં હતાં વાહનો આપ્યાં હતાં

અંગ્રેજોએ બદલામાં એના કપાળમાં રાજતિલક કર્યું. એક-સમના મંદિરમાં એક મોટો ઉત્સવ થયો. ધર્મગુરૂએ બહારનાં ખખડતાં હાડપિંજર તરફ આંખમીંચામણા કરી દેશદ્રોહી ઉપર પવિત્ર પાણી છાંટ્યું. કાવતરાંખોર કસાઈ જોહાનીસ નામધારી ધથોપીયાનો શહેનશાહ બન્યો.

શહેનશાહને તાજ પર બેસાડી ગોરા સાહસિકાએ વિદાય માગી, એમની સુદાનની પચાઉગોરીનો જવાબ માગતો એક મેહદી જાગ્યો હતો. ગોરા સરદાર નેપીયરને ત્યાં પહોંચી જવાનો દિરિયાની રાણીનો હુકમ નીકળ્યો હતો.

ગોરા ગયો ને બેવડા બનેલા કસાઇ પર થીઓડારનો વારસદાર મેનેલીક યઠી આવ્યો. મેનેલીકને એક બીજી ગોરીગુંડા શાહીની મદદ લેવી પડી હતી. ઇટાલીની મદદથી મેનેલીક જીત્યે જોહાનીશ મરાયો.

“રાતા સમુદ્ર પરનું તમારું આસન બંદર આપો” ઇટાલીની વેપારી સરકાર બોલીને આસનમાંથી કિનારાપરનો આખો ઇરીટ્રીયા પ્રાંત ગટકાવી જવાનો અભિનય કરી રહી. ૧૮૭૦ માં ધથોપીયા બીજા મગરની પકડમાં આવ્યું.

૧૮૮૨ ની સાલના છેલ્લા મહીનામાં રોમન સરકારનો એક કાસદ ધથોપીયાને કિનારે ઉતર્યો.

“આવો આવો” મેનેલીકે આવકાર આપ્યો ને પૂછ્યું “નામ શું?”

“એન્ટોનેલી”

“ખૂબ સરસ, કેમ આવવું થયું?” બીજો સવાલ આવ્યો.

“ભાઇબધી તાજી કરવા” વેપારી સરકારનો કાસદ ગળામાંથી બોલ્યો ને દાઢમાંથી હસ્યો.

એણે બેઈલુલ બંદર પડાવી લીધું રાજા મેનેલીક ચમક્યો. એણે ભાઇબધની જાળ જોઈ. એણે ઇટાલી સરકાર પર રોમમાં અરજ ગુજારી. એની અરજને પગ તળે કચડી નવું કાવતરું કરવા વેપારી સરકારના સાગરીતો બેઠા હતા. એક અંગ્રેજ હતો, બીજો ઇટાલીયન હતો.

“પણ જીવોને સુદાનપર અમે તરાપ મારી છે, અમારે એને સાચવી રાખવું જોઈએ” અંગ્રેજ બોલ્યો.

“અને જીવોને ઇથોપીયાનો રાતો સમુદ્ર અમે ઝડપવા માંડ્યો છે અમારે એને સંભાળી રાખવો જોઈએ.”

“આપણે એક બીજાને મદદ કરીએ તો!” બંને ધાડપાડુઓની આંખો નાચી રહી.

“અમે તમને ઇથોપીયાના માથા જેવું રાતા સમુદ્ર પરનું બંદર આપી દઈએ. એ ઇજીપ્તની હદમાં છે અને કોઈ દી તમારે.....” અંગ્રીજ સરકારે ખભા ચઢાવ્યા.

ઇટાલીની વેપારી સરકાર આખી વાત સમજી ગઈ ને ખૂબ પાડી ઉઠી “કબુલ કબુલ, અમે તમને સુદાનનાં વતનીઓનાં લોહી રેડવામાં મદદ કરશું.”

મેનેલીકને સમાચાર પહોંચ્યા. એ હબકી ગયો. એની આંખમાં રોષ સળગ્યો. એણે ગોરા મહેમાનોને માથાથી પગ સુધી પીછાની લીધા. એણે ઇટાલી સામે સેના મોકલી.

ડોગાલી આગળ ધીગાણું ખેલાયું મેનેલીકની સેનાએ ઇટાલીને હાર આપી પણ ૧૮૮૮ ની માઠી સાલ આવી. અંગ્રીજ સરકારે હિમો કરેલો કાંટો ઉછળ્યો જોહાનીસના દોકરે હાસમેગેસા એ બળવો જગાવ્યો.

પાછી મેનેલીકે ઇટાલીની મદદ માગી. ઇટાલીએ જીવતાં માણસ ચાવી જાય તેવું જડયું હલાવી કહ્યું “મસાવા અને આસપાસ વચ્ચેનો સાઠ માઈલનો મુલક લખી આપો.”

મેનેલીકે લખી આપ્યું. ઇથોપીયાના કંઠ પર ઇટાલીએ પંજો ગોઠવી દીધો.

હમે અમને અડોવા નગર આપો અને આખો ટાઇગર પ્રાંત આપો ઇટાલીની વેપારી સરકાર જોરથી હસી ઉઠી.

“ કેમ ! ” મેનેલીક આખો ચમકી ઉઠ્યો.

એમ “ આપણી મીનાચારી વધી છે તેમ ” વેપારી સરકાર ઇથોપીયાનું ગળું દબાવી બોલી, મેનેલીક જાણે આખો સળગી ઉઠ્યો અને મરણીયો થઈ બોલ્યો. આ આસમારથી આગળ એક તસુ જમીન પર જો પગ મુક્યો છે તો ” એ આખો ધૂળ ઉઠ્યો.

૧૮૯૪ ની સાલમાં બનેએ લશ્કર ખડકયાં ને યુદ્ધ મંડાવું ઇટાલીની સરકાર આગળ વધી છેક આડોવા સુધી આવી પહોંચી. આડોવામાં ભયંકર જંગ ખેલાયો. એને સલાહની આશા રહી નહીં. આડોવાની નજીક બન્ને સેનાઓ એક બીજાને દેખી શકે તેટલી પાસે આવી ગઈ.

૧૮૯૬ ની સાલના ફેબ્રુઆરીના એક સવારે આખું આડોવા ધણુધણી ઉઠ્યું. સાંજ પડતાં ઇટાલીના પંદર હજાર માણસો રણમાં મુતાં. ઇટાલીની વેપારી સરકાર હારી હતી મેનેલીક જીત્યો હતો.

પણ યુરોપની વેપારી સરકારે સળવળી ઉઠી. સૌના મોંઢામાં લુંટના લપકારા આવ્યા. સૌ લુંટારૂઓએ એ પ્રગ્નને ગુલામ બનાવવાની નીતી સંભારી.

એકજ વરસમાં યુરોપના શાહીવાદોએ બાઈબલથી બાંધવાના કાસદો મોકલ્યા, યુરોપના દેશમાંથી વેપારી લુંટને પવિત્ર પાણી છાંટવાવાળા ધરમનાં મિશન આવ્યાં. ધોળા ઝખલાવાળા ધોળી દાઢીવાળા બગલાં જેવા પાદરીઓ ઇસુની વાતો કહેવા ઇથોપીયા પર ઉતરી પડ્યા.

“ આપણે તો જુના બાઈબલો છે ” અંગ્રેજ વેપારી સરકારે દાંત કચકચાવી જુની દોસ્તી સંભારી અને બચલમાં

સંતાડેલી છુરી બતાવી. સાન' સરોવર, છુરી નાઇલ અને સોબાટ નદી સુધી સુદાનની હદ બાંધી લીધી. યુથોપીયાથી યુગાન્ડા સુધી એક રેલ્વે બાંધવાની પરવાનગી લઈ લીધી. અને પુર્વ આફ્રીકાની મનમાની હદ બાંધી લીધી. એ બધું કરીને અંગ્રેજ વેપારી સરકારે લોહીનો ધુટડો ઉતારી સુધરેલી પ્રજાને શોભે એવો અભિનય કરી કહ્યું, “આપનો આભાર”

“અને હું?” ફ્રાન્સની વેપારી સરકારે વચમાં માથું ધર્યું અને ડાળા ધરકાવી જીભટીબંદરથી ઇથોપીયાના પાટનગર એડીસઅબાબા સુધી રેલ્વે નાખવાનો પરવાનો પડાવ્યો.

“અને અમે! અમારે કંઈ જોઈતું નથી, માત્ર અમારા વહાણ તમારે ત્યાં વેપાર કરવાં આવે” જર્મની અને અમેરિકાની વેપારી સરકારોએ ઠાવકી ડોક કહ્યું.

૧૯૦૬ ની સાલ આવી. ઘરડો મેનેલીક મરતો હતો. એના મરણ પછી ગાદી માટે ખેલાવાના ખુનખાર જંગો એની મીંચાતી આંખો સામે દેખાતા હતા. એને એક જ ચિંતા હતી. “અમે ભલે અંદર અંદર લડીએ પણ તમે...!”

“અમે!” એના દરિયાના કિનારા પર ચાણું નાખેલી ત્રણે સરકારો ને પણ ચિંતા પેઠી “આખું ઇથોપીયા ત્રણમાનો એક આરોગી જાય તો!”

ત્રણે વેપારી સરકારો કરાર કરવા બેઠી. એ કરારનું નામ એંગ્લો-ફ્રેન્ચ-ઈટાલીયન કરાર એવું પડ્યું.

એ કરાર બોલતા હતા. “આપણા ત્રણેના હિત ખાતર સલામતીએ ખાતર, યુથોપીયાને હવેથી કાઢીએ વધારે પડાવવું નહીં. અને આપણાં હિતોને હાનિ ન થાય તેમ ઇથોપીયાનું

રાજ્ય ચાલે તેની કાળજી રાખવી” ત્રણે વેપારી સરકારોએ કાયદાને અવસ્થાના નામમાં અને શાંતિના નામમાં સહીઓ કરી અને શપથ ખાધા.

મેનેલીક મરણ પામ્યો.

ગાદી માટે અંદર અંદર ધીંગાણા ખેલાયાં, લોહી રેડાયાં, હાડાપજારો ખડકાયાં. પેલી ત્રણે ગુંડી સરકારો દુર રહી દેખી રહી. છેવટે ૧૯૩૦ ની સાલમાં ધથોપીયાની ગાદી પર એક શાણો શહેનશાહ આવ્યો. એનું નામ રાસ તફારી. એ પાટનગર એડીસઅબાબામાં ગાદીએ બેઠો, એણે પોતાનું નામ હેર્મલ સેલાસી રાખ્યું.

૪-કિનારા પર બેઠેલાં બગલાં

“પણુ અમે તો ખ્યાન ધરીએ છીએ” ઇથોપીયાને કિનારે બેઠેલાં બગલાં ગળું ધુરકાવીને બોલતાં હતા.

“શાનું?”

“શાનું!.....શાનું!...” અગ્રીજ બગલું ડચકાયું, ફેંચે પાણીમાં જોયું, ઇટાલીયને ફટ દબને પાણીમાં ચાંચ ડબોળી. એક તરફડતા માછલાને બહાર કાઢ્યું.

“પણુ તમારે ડરવાનું શું છે!” ત્રણે જણ સાથે બબડ્યાં.

“મારે ડરવાનું ન હોય! તમે ત્રણે તરકટી મારો આખો કિનારો પચાવી પડ્યાં છો, એકે રાતો સમુદ્રને હિંદી મહાસાગર રોક્યો છે, ખીજું એડનના ઉપસાગરમાં બેઠું છે, ત્રીજાએ પણ ત્યાંજ પકાવ નાખ્યો છે, અને પાછાં તમે કહો છો કે મારે ડરવાનું શું છે! તમે ક્યારે.....” ઇથોપીયા કરગરતું બોલતું હતું.

“અમે ક્યારેય કાંઈ નહિં કરીએ. અમારે માથે અમારી માતા રાષ્ટ્રસંઘ બેઠી છે, અમે સુધારાના સરદારો છીએ,

“અને અમે...” અંગ્રેજ બગલો પાંખો ફફડાવી બોલી ઉઠ્યો, ફ્રેંચ બગલાએ ડોક ઉઘી કરી સાંભળ્યું. ઇટાલીયન બગલાએ બીજું માછલું ઝડપ્યું.

“મને માફ કરજો, તમારી માતા રાષ્ટ્રસંઘે તમને નથી જણ્યા, તમને એ સાંપડી છે. તમે સુધારાના સરદારો છો પણ તમારા સુધારાએ તમારાં હથિયાર સુધાર્યાં છે, તમારા મેલ નથી ધોયા, હું તમારા સંઘનું સભ્ય છું પણ આપણો મેળ...!” યુથોપીયાએ આશંકા કરી.

“આપણો મેળ!” ઇટાલીને ઉમળકા આવ્યો. “આપણો મેળ ખાશે જ ખાશે, આપણો મેળ નહિ ખાય તો બીજા કોનો ખાવાનો છે! અમે તમારા દરિયાના દરવાજા પર બેઠા છીએ; એ દરિયાપારની દુનિયા તમને સતારી ન જાય તેટલા માટે, અમે તમારે ત્યાં પાકો માલ પકવવાની ના પાડીએ છીએ. કારણ કે તે અમે તમને પુરો પાડ્યું, અમે તમારા લશ્કરને ફળવવાની આડે આવીએ છીએ કારણ કે અમે તમારા સાથમાં છીએ ત્યાં સુધી અમારાં લશ્કર તે તમારાં જ છે ને?”

“હા, અને અમે એખીસીનીયન કારપોરેશન શું કામ બોલી છે!” અંગ્રેજ બગલો આંખો નચવી રહ્યો.

“અને અમે અમારા ડોક્ટરોને ધર્મગુરુઓ તમારે ત્યાં શું કામ મોકલીએ છીએ?” ફ્રેંચ બગલો નાચી ઉઠ્યો.

“અને અમે તમારે ત્યાં નિશ્ચાળો શું કામ બોલીએ છીએ? તમારે ત્યાં નાની નાની સૈનિક છાવણીયો શું કામ ઉભી કરીએ છીએ!” ઇટાલીયન બગલો ઇથોપીયાના પગ પર તાકીને બોલ્યો.

“તું?...તું?...ધથોપીયાનો દેહ ધ્રુજી ઉઠ્યો, હું તમને સૌને ઓળખું છું, મને તારીજ બીક છે, તારી ગુંડાગીરી...”

ધથોપીયાને શ્વાસ ચડી ગયો. એણે પાછું બોલવા માંડ્યું. તમારી નિશાળોમાં અમારાં બાળકોને અમે લોક નાપાક છીએ જંગલી છીએ, અને તમે ઘણા ભલા છો એવા પાઠ શિખવાય છે અમારા આખા દેશ પર તારાં થાણા નખાયાં છે ને તેમાં અમારી એકે એક ખાનગી વાતો જાણવા જસૂસી ચાલે છે અમારા સ્થળોના નકશા ઉતારાય છે. અમારા બળના માપ મપાય છે ધથોપીયાની આંખો બીક ને રોષથી ચમકી ઉઠી.

“એતો...એતો...” ત્રણે બગલા પાંખો ફફડાવી રહ્યાં, ધટાલી કારમું હસી પડ્યું એના હસવાથી જાણે આખા કિનારાનો કણેકણ ધ્રુજી ઉઠ્યો.

૫-એનું આખું નામ મુસોલીની

“એનું આખું નામ મુસોલીની. એનો આપ લુહાર હતો. એ એના આપની કાઠમાં ઉભો ઉભો લોઢાં ટીપતો. લોઢાં ટીપી ટીપીને એનું આખું જીવન લોઢા જેવું લોખંડો લોઢા જેવું કઠોર ને લોઢા જેવું જ કાળું બન્યું હતું.

“હરામખોર મુસા !” એનો આપ એક દિવસ તેને ધમકાવતો બોલતો હતો. એનો ઉપાડેલો ધણ અદ્ધર રહ્યો. એ તપેલા લોઢા જેવો લાલચોળ તપી ઉઠ્યો. એના આપાનો બોલ એને ધણની જેમ વાગ્યો. એના આખા અંગ પર તણખા ઉડ્યા. એણે ધર છોડ્યું.

એ એના દેશ છટાલીમાં રખડવા લાગ્યો. એણે છટાલીનું હોળાળાતું રાજકારણ દેખ્યું. એણે મુડીવાદના શોષણમાં સપડા-એલા લાખો કામદારોને કચડાતાં રીયાતાં, ખેકાર બનીને ફરતાં, ને અપમાન પામીને મરતાં દેખ્યાં. પણ એને કંઈ લાગ્યું નહિ, એને હૃદય નહોતું.

“પણ સમાજવાદમાં બળાય તો જ ફાવી જવાય ને સત્તા

હાથ કરાય” એને કપટી વિચાર આવ્યો એ સમાજવાદી બન્યો.

“અને જીવી કાણુ શકે!” એક દી એ એની જાતને પુછતો હતો, ને પાછો જવાબ દેતો હતો.

“જોરદાર હોય તેજ” એણે એનો હાથ હવામાં જોરથી ઉંચક્યો.

“અને જોર કાનામાં હોય!” પાછો એને સવાલ ઉઠ્યો.

“જેના હાથમાં રૂપીયો તેનામાં” એને જવાબ જડ્યો. એના માથામાં આછી વિચાર સરણી દેખાઈ. “શ્રીમંતો પાસે રૂપીયો છે. શ્રીમંતો બળવાન છે, બળવાનોએ નબળાનાં લોહી પર જીવવું જોઈએ, બળવાનોની નબળાંઓએ સેવા કરવી જોઈએ” એના માથામાં એક સાથે અનેક ધાતકી વિચારો તળે ઉપર થઈ રહ્યા. એણે આગળ ચલાવ્યું “અને બળવાન દેશોએ નબળા દેશોને ગુલામ બનાવવા જોઈએ.” બળવાન દેશોએ નબળા દેશો પાસે કાચો માલ પકાવવો જોઈએ. ઇટાલી બળવાન છે. રોમ બળવાન છે. હું બળવાન છું” એની આંખો ફાટી ઉઠી “યુરોપ બળવાન છે, યુરોપ માટે એશીયાએ કાચો માલ પકાવવો જોઈએ એશીયાના એકે-એક દેશ નફાનું બજાર બનવું જોઈએ. એને બધું સમજતું હતું.

પણ પાછો એનો અવાજ લથડ્યો “આખી દુનીયા અંગ્રે-જોએ પકાવી લીધી છે હું હુંટમાં ભાગ માગીશ.” એણે મુક્કી ઉગામી. એણે બીજા હાથે ભીંત પરનો નકશો ઉતારી લીધો. એની કારમી નજર આફ્રિકાને દેખી રહી.

“એ અંધારો ખડ!” એણે દાંત કચકચાવ્યા “આખો ઇથોપીયા હજી બાકી છે. એને આખાને ગટ કરી જવાય તો!” જાણે એની આંખો ઇથોપીયાને ખાઈ રહી. પણ પછી વાત પહેલાં

સત્તા હાથ કરવાની. એના હોઠ ખીડાઈ ગયા. આંખો તરવારની ધાર જેવી જોઈ રહી. એણે રાજકારણમાં જોરથી ઝંખલાવ્યું. એણે રામની વ્યાસપીઠ પરથી જીમ પાડીને બાપણુ આપ્યું. “સમાજ-વાદ ખોટો છે મુડીવાદ ખોટો છે. ફાસીઝમ એજ એક સાચો વાદ છે, હું ફાસીસ્ટ છું.”

“પણ ફાસીઝમ તે શું ?” લોકો જોઈ રહ્યા.

“એટલું નથી જાણતા !” એણે આખો ઝીણી કરી આગળ ચલાવ્યું. “ફાસીઝમ એટલે મુડીવાદી રાષ્ટ્રિય સરમુખત્યારી એમાં માલીક અને મજૂરનાં બંનેનાં હિત સચવાશે, એમાં જ વર્ગવિગ્રહ નાબુદ થશે, એમાં સાચો વર્ગ મેળ થશે અને એમાંથી રાષ્ટ્રનો સર્વોદય સાંપડશે.”

“હે !” શ્રીમંતોને. માલીકોને, જમીનદારોને એ ગમી ગયું. મુસોલીનીને મુડીવાદે સત્તા આપી. મુસોલીની ઇટાલીની મુડીવાદી સરકારને સરમુખત્યાર બન્યો. મારકસ્યા બનેલા મુડીવાદનો સરમુખત્યાર મુક્તિ ખોલીને આખી દુનીયા તરફ આંખો તતડાવતો ઉભો. “મારે પહેલાં ઇટાલીમાં સામ્યવાદી-ઓની જડ ઉખેડી નાખવી પડશે.” એણે કાયદો હાથમાં લેતાં કહ્યું.

ખીજે દિવસે મજૂર સંઘો ધેરકાયદેસર થયાં, હડતાલ ધેરકાયદેસર બની, સામ્યવાદી સંઘ ધેરકાયદેસર થયો, સમાનતાની વાતો ધેરકાયદેસર બની.

ખીજે જ દિવસે આખા ઇટાલીમાં લોકશાસનનો વિચાર ધરાવતા એકેએક પર આજીકો સમસમી ઉડી, ફરતા માણસો અહીંર ઉપડ્યાં, સામ્યવાદીઓ ને મજૂરોના એકેએક કાર્ય-કર્તાઓ પર કરવત મંડાયું, મુડીવાદી ચુંડાશાહીએ ખૂન, કતલ

અંગછેદ અને અનેક પ્રકારનાં પિડાને કાયદેસર બનાવી છુટાં મુકી દીધાં. મુસોલીનીના ફાસીઝમે સ્વતંત્ર વિચારની, સમાનતાની લોકશાસનની, સરકારીતાની વિકરાળ ઘેર ખોદી.

‘ એક જ વાત, એકજ નીતિ, એક જ આચાર ને એક જ વિચાર, એક જ કાયદો ને એક જ અવાજ મુસોલીનીએ ઘટાલી આખાના કાળજી પર કેતરી નાખ્યો, ઘટાલી આખાના માથા પર ઠોકી બેસાડ્યો.

“ શ્રદ્ધાથી માનવું, માનીને તાબે થવું, તાબે થઈને યુદ્ધ કરવું. ”

“ શું માનવું, એમ પૂછો છો ? ”

મુડીવાદી ગુંડી સરકાર જવાબ દેતી હતી.

“ ફાસીઝમને માનવું અને ફાસીઝમનો ખિતા મુસોલીની હોવાથી મુસોલીની જે કહે તે માનવું. માનવું જ માનવું કારણ કે એ બધા હુકમો એની પાસેથી આવે છે. ”

“ આપણે યુથોપીયાને આખાને ખાલસા કરવું પડશે ” એક દીવસે મુસોએ હુંકાર કર્યો ને એ પગ પહોળા કરી, નફ્ટાઇની અદબ વાળી, આખી કચડાતી માનવજાતનું અપમાન કરતો હોય તેમ ઉભો. એના માથા પરની ટોપી પર ચિતરાયલું ગીધ જાણે ઉડુ ઉડુ કરી રહ્યું એ નફ્ટાઇથી બળડતો. “ હું નીરોમાં માનું છું ધણા વરસો પહેલાં એમ રોમની હાક દુનીઆમાં જેવી હતી તેવી જ મારે વગાડવી છે અને મારી પાસે શું સાધનો નથી ? આટલા બધા ભુખે મરતા કામદારોને કિસાનો છે બેકારોનાં જીથનાં જીથ છે. લયડી ખાય એવા મારાં કેદખાના ને ખૂની કેદીઓ છે. ફાસીસ્ટ બનેલાં મધ્યમ વર્ગના

વિદ્યાર્થીઓનાં ટાળાં છે અને પોપના આશીર્વાદ છે. ઓખ ને ખંદુકા છે. તોપો ને તમંચા છે ટેકા ને વિમાનો છોં મનવારો ને વહાણો છે. ” એનો હુંકાર લખાયો “એક એ લાખને કાપી નાંખવાં તો રમત વાત છે રમત. ” એ મક્કમતાથી બોલ્યો.

“પણ સંધિઓ ! રાષ્ટ્રસંધ ! ” એ પણ વાર અટક્યો. “સંધિઓ ! મુડીવાદી સરમુખત્યારીને એકે સંધિ પવિત્ર નથી, અને રાષ્ટ્રસંધ ધાડપાડુઓનો છે. અને ક્રાન્સનું તો વચન છે કે...” એ ખુશ થઈ રહ્યો.

ખીજે જ દિવસે મુસાનો એ હુંકાર ઇટાલીની મુડીવાદી સરમુખત્યાર (Fascist) સરકારે બોલવા માંડ્યો.

“શાહીવાદ એ જીવનનો અનીવાર્ય નિયમ છે.”

“ઇટાલીએ વિસ્તાર પામવા ફાટી નીકળવું જોઈ એ.”

થોડા જ દિવસમાં આખી દુનિયાને સંભળાય તેવા શબ્દોમાં ઇટાલીમાંથી એ હુંકાર ફેલાવા માંડ્યો.

“અમારે યુથોપીયા પર ચઢવું પડશે જ કારણ કે જીવન એક કલહ છે, કારણ કે અમે છેવટનો નિકાલ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, કારણ કે, ઇટાલીયનો હંમેશાં કાળાં લશ્કરને હરાવી શકે તેમ છે, કારણ કે, અમારા સાથમાં એકે એક ઇટાલીઅન નર ને નારી છે, કારણ કે અમને રોમનોને યુદ્ધ ખેલવાની ટેવ છે અને વીરતા બતાવી વિજય મેળવવાનું મન છે.”

આખી દુનિયા ઘેરાતાં યુદ્ધનાં વાદળને ચમકીને જોઈ રહી

૬-વકર્યો

એણે જોયું ને એ વકર્યો.

એની આંખ આગળ ધથોપીયા દેખાયું ને એને ધાડ પાડવાનો ઉમળકો આવ્યો. એની આંખો મોટી થઇ. એ જોઇ રહ્યો. એને ધથોપીયા દેખાયો. એને સોના ચાંદીની ખાણો ચમકતી લાગી, એને તેલના કુવા દેખાયા, એને રબરના રસ ઝરતા જાણ્યા, એને કાચા માલના ઢગલા ઉભરાતા લાગ્યા. એ લલચાયો.

એનાં ગલેફામાં એની આંખમાં નાગી તરવારો નાચી રહી. એના માથામાં ગેંડા ખરાડ્યા એના હોઠ લોંકડી ને રીંછની રીતે ફૂંકડી ઉઠ્યા વકરેલા સાંઠની જેમ એણે મણતું માથું હલાવ્યું ધથોપીયાને નજરમાં રાખી હડકાયા દીપડાની જેમ એના ડોળા ધૂરકી ઉઠ્યા. “બસ આજ સમય છે.” એણે નિશ્ચય કર્યો. “કારણ કોઈ પણ કારણ” એ હોઠ દાબીને દાંત કચકચાવીને બોલ્યો.

એની અંદરની આંખો આગળ રણુરંગ ખેલાતો દેખાયો. એ મનમાં ને મનમાં હબસી પ્રજ્ઞનાં ઉકળતાં લોહીમાં નાહી રહ્યો, હબસી નર નારીઓ અને બાળક બાળકીઓની કતલ કરી રહ્યો, હબસી હાડપિંજરોના ઢગલા પર તાંડવ ખેલી રહ્યો, એને ઉમળકો આવ્યો, બહુ એ દોડ્યો. એ બાથ બીડીને ભેટ્યો. એની બાથમાં ઝેરી ગેસથી ભરેલી માથા વિનાની મોતના ડાધુ જેવી ટેકો હતી.

એણે એના વતનને આંગણે હાકલ કરી. મુરખ બનેલાં કામદારોને કિસાનોને શ્રીમંતોના નફા માટે નિર્દોષ હબસીઓને કાપી નાખતાં કપાઇ જવાની હાકલ કરી. એ છટાલીને આંગણે બાબરાભુત જેવો ધુમી રહ્યો. એના જીભના ટેરવે ખૂનામરડીની સરસ્વતી વસી, એ સૂત્રો ખોલી રહ્યો.

“ જેવી સ્ત્રીને સુવાવડ તેવું મરદને યુદ્ધ. ”

“ પુરૂષનો એક માત્ર સદ્ગુણ શાંતિનો વિષેધ છે, એનો એ સદ્ગુણ લોહીથી તરબોળ એવી રણભૂમી પર સુરજ પ્રકાશે છે ત્યારે ચળકી ઉઠે છે. ”

“ આપણી પાસે એક કરોડની સેનાને પૂરો પડે એટલો શસ્ત્ર-સરંજામ છે, સુરજને ઢાંકી દે તેટલાં વિમાનો છે. આખા યુરોપને સુવાડી દે એટલી ઝેરી ગેસની કોડીઓ છે. ”

એ ઝંઝાવાતની જેમ ધુમી વળ્યો. એ દ્રીપોલી પહોંચ્યો ને ધુરકી રહ્યો.

“ હું તમને સમજાવવા માગું છું કે ત્યારે આપણી તોપો ગરજ ઉઠશે ત્યારે તેમાં આપણા વતનનો સાદ સંભળાશે,

આપણે કાચો માલ પકવે એવો મુલક જોઈએ છે. એવો મુલક આપણે આફ્રિકાના પૂર્વ કિનારા પર મેળવીશું, આપણા દેશની પ્રાચીન જહોજલાલી આપણને ત્યાં ખેંચી રહી છે, એમાં ભગવાનનો હાથ છે અને આપણી ઇચ્છા શકતી છે, આપણી ઇચ્છાને વિધીના લેખની સામે કોઈ થઈ શકશે નહીં.”

“ અને સાંભળો, ” એનો અવાજ એની ખોપરીને ખખડાવી રહ્યો. “ એમાંથી પ્રાચીન રોમન સામ્રાજ્ય ફરી સાંપડશે, જીપ્સાટર, માર્ટા, અને ઉત્તર આફ્રિકાનાં બધાં રાજ્ય આપણાં થશે, ભુમધ્યનો એકે એક ટાપુ આપણી હકુમત નીચે આવશે અને ભુમધ્યનાં પાણી પર સાથીઆ ચીતરાશે. આપણું આર્યોનું સ્વામીત્વ સ્વીકારાશે. ”

“ આપણો ઇતિહાસ સંભારો, ઇસુ પહેલાંની ત્રીજી સદીમાં આપણે ભૂમધ્યના સ્વામી હતા, આપણા શહેનશાહ સ્કીપીઓએ આફ્રિકાને જીતી આફ્રિકેનસનું બિરૂદ ધારણ કર્યું હતું. આપણા વેપારીઓએ એ કાળા હબ્સી ગુલામોને લાખોની સંખ્યામાં વેચ્યા હતા. ”

“ આજે આપણે ગુલામી નાબુદ કરી છે. ” એ ઇટાલીના મુડીવાદને સંબોધતો હતો. “ આજે આપણે વર્ગ વિગ્રહને નાબુદ કરવા મજૂર સંસ્થાઓને નાબુદ કરી છે. હડતાલોને ગેરકાયદેસર બનાવી છે, આજે આપણે કોઈને ગુલામ નથી બનાવવું, આજે આપણે ઇથોપીયાની જાતમહેનત આપણે માટે કાચો માલ તૈયાર કરે એટલું જ ઇચ્છીએ છીએ, આપણી ઇચ્છાની સામે થાય તેનો નાશ નિર્માઈ ચૂક્યો છે. એવી આપણી પ્રમાણિક ઇચ્છા સામે ઇથોપીયાના વતનીઓ થશે તો ઇથોપીયાના હબ્સીઓમાંથી અર્ધો-અર્ધને કાપી નાખતાં

આપણને વાર નહિ લાગે. ” એણે સાફ સાફ જણાવી દીધું. યુરોપનો મુડીવાદ ચમકી ઉઠ્યો. દુનિયાભરની વેપારી સરકારોને દહેશત લાગી. યુથોપીયાનાં વતનીઓ પોતાના કાઈ પણ ગુના વિના માથા પર ખુનામરકીનાં ઘેરાતાં વાદળ દેખી રહ્યાં. યુથોપીયાના શહેનશાહે દુનિયાને જણાવી દીધું. “ અમે ઈટાલીયન મુડીવાદના આક્રમણ સામે લોહીના છેલ્લા ટીપા સુધી લડીશું. ”

૭-ઉલવાલ

“ ઉલવાલ ” એણે આંખો ફાડી, નાક ઝુલાવ્યાં. જાણે એનું આખું મોઢું એ એક જ નામથી ભરાઈ ગયું. એ જોઈ રહ્યો. એની આંખમાં એના પૂર્વ જ ખૂની નીરોનું ખુન્નસ ઉછળ્યું.

“ ઉલવાલ ” મુડીવાદના સરમુખત્યાર મુસોલીનીની આંખમાં રમતાં સાપોલીયાં ચક્કર ગોળ ફરતાં હતાં.

“ પણ સીમાડટા ! ” મુસોલીનીએ સામે ઉભેલા તરફ જોયું. “ ટ્રેઝીઆની નહિ, તમે જ ત્યાં પહોંચી જવ, ઉલવાલ.”

“ જ, હું જઈ..... ” સીમાડટા અક્કડ થઈ બોલ્યો.

“ પણ સમાલજો. ” પાછું પેલાને યાદ આવ્યું. “ રાષ્ટ્ર-સંઘની સોનેરી ટોળી ન્યાયનાં બધાં નાટક કરશે, તેથી આપણે ડરવાનું નથી એ બધાં જુના શાહીવાદીઓનાં ગલોફાં પણ એ જ શીકારથી ભરેલાં છે, એટલે એમાંનું એકે જડખું ફાડીને ખૂમ પાડવાનું નથી. એમના ફફડતા હોડને ઈસારાથી સીવી લેવાશે

ને બીજી બાજુ આપણે ધથોપીયા આખાને ગટકાવવા ઉલવાલથી શરુ કરીએ. ”

“ હાજી હાજી હુકમની વાર ” સીમારૂટાના હાથ સળવળ્યા.

“ આજ સુધી એ ઓગાડાન ઇલાકાના ઉલવાલના કુવાઓએ ગોરાં ને કાળાં બંનેની તરસ છીપાવી છે, આપણે એ કુવાઓની સરહદને જ બંનેનાં લોહીથી રંગીએ અને ઉલવાલના કુવામાં લોહી ભરી દઇએ. ” મુસોલોની વાતો કરી રહ્યો.

“ જી, અને બીજી બાજુ આપણાં જહાજ મસાવા પહોંચવા રાતા મહાસાગર પર કુચ કરી જાય. ”

એ બધી તૈયારી થઈ ગઈ છે. એક તરફ ઉલવાલના કુવામાં લોહી ઉકળે, બીજી બાજુ એઝિસીનીયા અને આપણી રાષ્ટ્રસંઘની ગોરી જમાત સાથે ન્યાયનાં નાટકની મસલત ચાલે અને ત્રીજી તરફ આપણો વિજયી ગીધનો વાવટો રાતા સમુદ્ર પર અને આકારા પર કુચ કરે. ” મુસોલીનીએ આખી વાત કહી દીધી.

ઈટાલીના સોમાલી પ્રદેશની પાડોશમાં ઓગાડાન ઇલાકામાં ઉલવાલના કુવાઓની આસપાસ ઈટાલીનાં લશ્કર ફરતાં થઈ ગયાં, અને કુવાઓનાં પાણી પીતાં પીતાં બોલ્યાં. “ એ અમારા છે, અહીં અમે એક કોલ્સો બાંધશું. ”

“ શી વાત! ” ઓગાડાન ઇલાકાનો યુથોપીયન અધિકારી ચમકી ઉઠ્યો. “ તમારી હદ તો દરિયા કિનારાથી સો માઈલ જેટલી જ છે. ”

“ પણ એ તો વધેને! ” ઈટાલીનો નાયક હસ્યો ને બોલ્યો. “ વરસોથી ઓગાડાનનાં બીડામાં અમારાં ઢોર ચરે

છે, વરસોથી ઉલવાલનાં કુવામાંથી અમારા માણસો પાણી પીએ છે, ઉલવાલના કુવા અમારા છે અમે ત્યાં અમારો કિલ્લો બાંધશું. ” બાંધ કામ શરૂ થયું.

યુથોપીયાનો શહેનશાહ સળગી ઉઠ્યો. “ આ શી શુંડાગીરી ! આપણી પવિત્ર સંધિએ તો જીવે. ”

ઓગણીસો ચોત્રીસના ઓગણ મહિનાથી ઇથોપીયાના શાહ સેલાસીએ વાટાઘાટો વિનંતિઓ, અરજીઓને ચળવળો શરૂ કરો. યુથોપીયાને માથે ઇરીટ્રીયામાં અને પગ આગળ ઓગાડાનમાં ઇટાલીના મુડીવાદે ધાડ શરૂ કરી દીધી હતી, ઇથોપીયાના શાહ પર રાષ્ટ્રસંઘનો જવાબ આવ્યો. “ તમે ગભરાશો નહિ, અમે તપાસપંચ નિમીએ છીએ. ”

તપાસપંચ નીમાયું.

તપાસ પંચની આંખો સામે યુથોપીયાના ઓગાડાન ઇલાકામાં પૂર્વથી પશ્ચિમ વારડા પરથી બાબવાલી સુધી ઇટાલીની દુકડીઓ ફરતી થઈ ગઈ અને ઉપર ઇરીટ્રીયામાં પણ મુસાનાં જહાજ લસકર ને દારૂગોળો ઠાલવવા લાગ્યાં. ઇટાલીએ અંગ્રેજ સરકારના કાનમાં કંચું.

“ મુસોલીનીને આપની શ્રીમંત સરકાર સામે ઇરીટ્રીયામાં કશે સ્વાર્થ નથી યુથોપીયામાં લુરીનાઇલ નદીના મૂળ સરોવર ટાના સુધીનાં આપનાં બધાં વેપારી હિતોની સલામતીની અમે આપને ખાત્રી આપીએ છીએ. ”

“ અમારે એટલું જ જોઈએ છે. ” પ્રિટનની વેપારી સરકારે બગલમાં બિઝાડું સંતાડ્યું ને તપાસ પંચમાં ‘ હું બી ડીય ’ કરતી પાઘડી મૂકીને આવી.

૮-ઉલવાલ લોહી ઉબકે છે

“ જીવ, એ પચાઉગીર દુકડીઓને આગળ આવતી રોકા, મને બધું સમજાઈ ગયું છે. સમીતીઓ ને પેટા સમીતીઓ નીમો રાષ્ટ્રસંઘ વખત કાઢે છે અને એ વખતમાં ઇટાલી એખિસીનીયા પર ફ્રેન્ચ ઉતારવા રસ્તા બાંધે છે.” ઇથોપીયાનો હેલ સેલાસી બોલ્યો. એની આંખ આગળ ઇથોપીયા પર ઉતરતાં યુદ્ધનાં વાદળ દોડતાં દેખાયાં.

“ કોણુ જાય ? ” નસીબુ ગોદલુલર થયો.

“ મેરીયમ તું જા. હરારના પર્વતોમાં થઈને પૂર્વ તરફ અને શેકારા ડાહાબુર પહોંચે. ” શાહે ફરમાન આપ્યું તૈયારીઓ થઈ ગઈ.

હરારમાં નોખત વાગી મેરીયમ ને શેકારા બન્નેની સેનાઓ જુદા જુદા માર્ગે ડાહાબુર પર ઉતરી પડી. પંદર હજારની ફ્રેન્ચને બાળી ઇટાલીની સોમાલી દુકડીઓ કુવા છોડી નાહી.

મેરીયમ એક કુવાથી બીજા પર ચોકીએ બેસાડતો મુસ્તકહીલ પહેાંચેા.

મુસ્તાકહીલ પર ઇટાલીયન ટુકડોએનો પડાવ હતો. એકે ટુકડો ચસી નહિ.

એક બીજા તરફ ધૂરકતાં બંનેનાં લસ્કરોએ પડાવ નાખ્યા. એક બીજાની આંખો લડી રહી, એકબીજાના અવાજ ધૂરકયા, એકબીજાના વાવટા દાવ માગી રહ્યા.

એમ એક અઠવાડીયું વહી ગયું.

મુસ્તાકહીલથી થોડા માઈલ પર કાટામા ગામ પાસે ચોકી બેસાડી મેરીયમ પાછો ગયો.

ઇથોપીયા પર રાષ્ટ્રસંઘનું તપાસ પંચ ઉતર્યું.

કુવાની બીજા બાજુ બેઠેલી ઇટાલીની ટુકડોએએ સંગીન ધરી પંચને રોક્યું. “ આગળ વધો તો તમારા બેખમે. ”

બીજા બાજુથી ઇથોપીયાની એક હજારની ફોજ આગળ વધી. ઇટાલીની ટુકડોએ બોલ્યા વિના પાછળ હટી અને તપાસપંચને રોકવા માટે ઇથોપીયા અને અંગ્રેજ સરકારે ઇટાલીને આંગણે ફરિયાદ નોંધાવી.

નવેમ્બરના ૨૪ મા દિવસે ઇટાલીની સરકારનો કેપ્ટન સીમેટ્ટા આવ્યો ને બોલ્યો. “ મેં અમારી સરકારને કહાવ્યું છે રોકાઇ જાય. ”

નવેમ્બરની પાંચમીએ ઇથોપીયન છાવણી પર આંશિતાં ઇટાલીનો વિમાનો ઉડ્યાં ને બંદુકો ફુટી. શીટારાગી વિંધાઇને

પડ્યો. શેફારા એના નરમ ને શાંત સ્વભાવ પ્રમાણે વિચારમાં પડ્યો ને વિધાઈ ગયેલા સૈનિકને દફનાવવાનો હુકમ આપતો બેઠો.

“હું એફેબર્ક પાસેથી આવ્યો છું, હું જઈ છું.”
અલીનુરથી રહેવાયું નહિ.

“ક્યાં?”

“છટાલીને જવાબ આપવા” એ સળગી રહ્યો.

“જરા શાંતિથી.....” શેફારા વિચારતો હતો.

“ના, શાંત નહિ, પહેલો જવાબ.” અલીનુરે એની લશ્કરી મોટરો દુશ્મનોની હારોમાં વંટોળાની જેમ ધ્રુમાવી, એકસો છટાલીયનોનાં લોહી રેડાયાં.

પાછાં છટાલીયન વિમાનો ફફડ્યાં. એડો પર બોંબ પડ્યા જરલોગુબી પર પણ એ જ વિમાનો ઉતરી પડ્યાં. થોડાંક ધર ખેડેર બન્યાં, યુથોપીયાનાં વતનીઓનાં લોહી રેડાયાં. ઉલવાલના કુવાઓ લોહીથી ઉબક્યા. યુથોપીયાને આંગણે મંડાવાનો રણ રંગ ઉલવાલને આંગણે છંટાયો.

“શાબાશ છે” એફેબર્ક એના સાથીદાર અલીનુરને નવાબ્યો. “આજથી તું આપણા કિલ્લાનો કેપ્ટન છે.”

સીમેરેટાનો તપાસપંચ પર તાર આવ્યો.

“અમે તપાસ પંચને આગળ વધવા નહિં દબાએ, અગ્રેજ અમલદારો એકલા આવવું હોય તો આવે.”

“તમારી અંદર આંતર રાષ્ટ્રીય વિનય નથી, તમારે એનો જવાબ દેવો પડશે” કહી તપાસ પંચે સોડ તાણી.

“અને તમે અમારા શાંત લશ્કર પર હુલ્લો કર્યો છે માટે સવા બે લાખ રૂપિયા નુકશાનીના આપો. અમારા ફાસીસ્ટ વાવટાને જાહેર રીતે સલામી બરો” ઇટાલીની સરકારે ઇથોપીયાના શાહનો જવાબ માગ્યો.

“એ મારાથી નહિ બને, આક્રમણ તમારું હતું અમારું નહિ, હું તમારી સરકારને આપણી વચમાં થયેલી ૧૯૨૮ ની સંધીની યાદ આપું છું.”

“હું સંસ્કૃતીનો સંદેશ મારા ફાસીસ્ટ બ્રોથરની અંદર અને ઝેરી ગેસની અંદર ગોઠવીને જંગલી ઇથોપીયાના અંધાર પ્રદેશ પર ઉતારવા માગું છું. મારું એ અત્યંત પવિત્ર ધર્મકાર્ય છે.” ઇટાલીની મુડીવાદી સરકારનો સરમુઅત્યાર દાંત કકડાવી રહ્યો. એને એની જાત ઘણી વિશાળ લાગી. એણે મુડીવાદના નફા અમર રાખવા આખી દુનાવ્યાના નકશાને જરા પણ શરમ વીના લોહીના રંગે રંગવા માંડ્યો. એણે રાષ્ટ્રસંઘની ચંડાળ ચોકડીને એનું સાચું પોત પ્રકાશવાની ફરજ પાડી.

૯-રાતા સાગર પર ઓથાર ઉતરી

રાતા સાગર પર ઓથાર ઉતરતી હતી. રાતા સાગરની છાતી પર એ ઓથાર જેવા ઇટાલીયન જહાજનો કાળો દેહ આક્રમણ કરવા તૈયાર ઉભો હતો. એનું કાળું નામ સાદુરીના હતું. એ રાતા સાગર પર ઉતરી પડવા તૈયાર ઉભું હતું.

દીવસ બીનો હતો વરસાદ ઝરમર ઝરમર વરસતો હતો. સાદુરીના પર ચઢવા મુસોલીનીના સેના કીનારા પર ગોઠવાતી હતી. એકે એક સૈનીકના બકતરીયા પોશાક હતા. ચળકતાં હથિયાર હતાં. નવા નવા ખુટ હતા. અને તોપણ પૂર્વ આફ્રિકામાં સાહસ ખેડવા જતા એ સૈનીકના ઘણાખરા ચહેરા પરથી આનંદની ખુશખો ઉડી ગઈ હતી.

સાદુરીના સરતું કીનારાની પાસે ને પાસે આવતું હતું. ઇટાલીયન ખારવા લોક જહાજની કીનારા પરની સીડીઓ ગોઠવવા તૈયાર ઉભા હતા. સાદુરીના અડોઅડ આવી ઉભું.

મોટાં મોટાં ગીધ જેવાં કેન્સ લટક્યાં સાદુરીનાની કરાડોમાં

સામાન ખડકાયા. વિમાનો ઉંચકાયા ને જહાજ પર ગોઠવાયાં, મોટી મોટી તોપો તો કચારનીય ગોઠવાઇને મોં ફાડી ઉભી હતી. એક પછી એક ટુકડી ચઢતી હતી. જહાજના તુતક પર કાળા મકોડાની હાર ચાલતી હોય તેમ ટુકડીઓ ચાલવા લાગી ને કહેડાને અદેલીને, દોરડાંએ ટીંગાઇને કિનારા પર જોવા લાગી. જાણે બધી રાઇફલો ને મંગીનોને ભૂલાવી, બધાં બકતરૈ ને ભેદી એ સૌ સૈનિકોની એક લાગણી લોકોનાં ટોળામાં દુર દુર ઉભેલાં મિત્રોને, સાથીદારોને બાળકોને, મમતાથી દેખી રહી.

એક બાજુ લશ્કરી પડધમ જોરથી વાગતી હતી બીજી તરફ એ પડધમના પડધાને આવરી દે એવા પડછંદ અવાજથી સૈનીકોના જુથ ફાસીસ્ટ યુદ્ધગીતો ગાતાં હતાં. એ ગીતો અને યુદ્ધના પડધમના અવાજનો એકેએક સાદ જાણે કિનારા પર આંખો નીચોવતાં ઉભેલાં ઇટાલીયન નરનારીઓ અને બાળકોના માથામાં ઘણુની જેમ ઘા કરતો હતો.

પણ એમાંના ઘણા ખરા તો મુડીવાદનાં ફાસીસ્ટ ગીતોથી ઉશ્કેરાઈ નીશાળ છોડીને નાસી આવેલા છોકરાઓ હતા. એ છોકરાઓનાં ઘેર રહેલાં ભાઇબંધો કિનારા પરથી તુતક પર નારંગી ને મોસંબી નાખતાં હતાં, કિનારા પર ઉભેલી છોકરીઓ પોતાના દોસ્તદારોને કુલોની કલગીઓ ધરી ધરીને સુંઘતી હતી.

એવા છોકરાઓનાં માબાપો પણ આવ્યાં હતા. યુદ્ધના શબ્દથી ગાંડા બનેલા દિકરાઓને દેખી ઉદાસ જોતાં ઉભાં હતાં, એમનો આંખનાં આંસુ ગેરકાયદેસર હતાં, કારણ કે મુસોલીનીની મુડીવાદી સરકારે યુદ્ધમાં જવાની સંમતિની લાયકાતની ઉંમર ઘણી નીચે ઉતારી દીધી હતી.

“મૃત્યુ જત્યા,.....મરણુ પરવણી” એક નવી જ જાતનું સંગીત સંભળાયું, અને નવી જ જાતના પગ ખખડ્યા, એક નવી જ ઢબનાં માનવી કીનારા તરફ આવતાં દેખાયા “સળગતી ખોપરી.....” સૌ સંકોચાયાં. બાળકો બીકથી લપાયાં.

એ એક વખતના આજન્મ કેદીયો હતા. ઇથોપીયાની તોપો સામે મરણુની પરવા કર્યા વિના દોડી જવાની, અને ઇથોપીયાના જીવનને જીવનની લાગણી વિના કતલ કરી નાખવાની ધોર શરતે આ સૌને છોડવામાં આવ્યા હતા. એ પણ સાદુરીના પર સફર કરવાના હતા.

એ ટુકડીઓ લગોલગ આવી. એ મૃત્યુના જત્યાઓના કાળા પોશાક હતા, ટોપી પર ગીધનું ચિત્ર હતું, જમણા હાથ પર સાથીયો શોભતો હતો. એમની છાતી પર માણસના માથાની ખોપરીનું અધોર નિશાન લટકતું હતું. એમના હાથમાં મોટા મોટા છરા હતા, એમના ખભા પર લોખંડી ટુંકી બંદુક લટકતી હતી.

મુડીવાદી નફાખોરીમાં પિડાતા એ લોકોએ કેટલાંએ ખૂન કર્યાં હતાં, મુડીવાદી સરકારે એ ખુનીઓને મરણુ સુધીની કેદ આપી હતી. કેદનાં આકરાં દમનમાં એ લોકોમાંથી બધી માણસાઈ મરી ગઈ હતી. એમની આંખોમાં જીવનનો એક જ સાદ વિક્સેલો બોલતો હતો, “ખુન!”

મુસોલીનીએ ઇથોપીયાના પુરોષોને કાપી નાખવા. ઇથોપીયાની નારીનાં અંગ ચુંથવા, ઇથોપીયાનાં બાળકોને વધેરી નાખવા એ સૌને છોડ્યા હતા. મરણુ સાથે મસ્તી કરવા છુટકા મુક્યા હતા અને એ સૌને મુડીવાદી ગુડાગમ્બીરી ને શોભે એવું “મૃત્યુના જત્યા” એવું બિરુદ આપ્યું હતું.

સાદુરીના પર મૃત્યુના જથ્થાઓ ચઢવા માંડ્યા. આખું જહાજ મહાસાગરનાં પાણી પર કોઈ ભયંકર આચાર જેવું ડોલતું ઉભું.

પાછી પડવમ વાગી. પછી સલામી થઈ. જે સરદારો આવ્યા. એક મુસોલીનીનો દીકરો હતો ખીન્ને જમાઈ હતો.

છથોપીયાની ધરતી પર પણ છથોપીયાના નરનારીઓને દીકરાઓ હતા, જમાઈ હતા. મૂડીવાદી રચનાની નફની લૂટને ખાતર ઇટાલીના દીકરાઓને જમાઈઓ છથોપીયાને રંગડવા જતા હતા. ખુન એ મુડીવાદની પ્રથા હતી : શોષણ મુડીવાદનો નિયમ હતો અને તેથી જ મુડીવાદના સરમુખત્યારે યુદ્ધને પોતાનું પવિત્ર કાર્ય માન્યું હતું, હજારો મણનું લંગર ખેંચાયું ખોખરા સાદે સાદુરીનાએ ચીસ પાડી શ્વાસ ખેંચ્યો.

કિનારા પરની માતાઓ ને પિતાઓના પ્રાણ ખેંચાયા. બાળકોને બાપુઓની આંખો ખેંચાઈ. એક નિશ્વાસ કિનારા પર પથરાયો.

જાણે કોઈ મુડીવાદી રાક્ષસ માઆપોનાં બાળકોને, યુવતીઓના સાથીદારોને, ખેંચી જતો હતો. “ અટકી જાવ. ”
 ✱ શ્રીમંતોના નફા માટે છથોપીયોની કતલ ન ચલાવો, મુડીવાદ બરબાદ હો ! એક મોટી કીકીયારી, એક મોટી ચીસ, એક મોટી
 ૨ ધ્રુમરાણ થઈ. સાદુરીનાનું લંગર અટકીને ઉભું, એના કઠોડા-પરથી ડોકા સાગરપરથી લટકીને જોઈ રહી.

કિનારાપરના ટોળાની પાછળથી કામદાર સ્ત્રીપુરુષોનું એક
 ✱ મોટું સરથસ રાતા વાવટા ફરકાવતું દોડતું હતું.

એથું ! ક્યાંથી આવ્યું ! ” સરકારી પોલીસો હેમતાઈ ગયા.

“ આટ આટલાં ખૂન પછી, આટ આટલા કારાગારો પછી અને રીખી રીખીને કચડી નાખ્યા પછી પણ આકાશમાંથી વરસતી હોય તેવી આ સામ્યવાદીઓની રાતી કાઢીઓની હાર એકદમ ફાટી નીકળે છે ! ”

પોલીસ અમલદાર ડઘાઘને એક પળવાર ઉભો.

“ અમારે લડાઈ નથી જોઈતી ઇટાલીનું લશ્કર ઇટાલીના કામદાર કીસાનોનું છે, ઇથોપીયાનાં કામદારોને કીસાનો સામે અમારે નથી લડવું. ” બોલતાં પાટીયાં આગળ દોડતાં હતાં.

બંદુકો ફુટી ને છાતીઓ તુટી ગઈ. કુંદા ઉછળ્યા ને ખોપરીઓ ફાટી ગઈ. પાંચસો સ્ત્રીઓ ને અનેક પુરૂષો ગીરફતાર થયાં.

પાછી સાફ સુશી થઈ, પાછી ભયંકર શાંતી આવી.

પાછી પડવમ વાગી. પાછાં ફાસીજમનાં ગીત સાદુરીના પરથી સંભળાયાં. પાછું અંધર લટકતું સાદુરીનાનું લંગર ઉચકાયું પાછાં એનાં એંજનના સંચા ખખડી ઉઠ્યા.

સાદુરીનાના વાવટા ફરક્યા, કીનારા પર ઉભેલાં ફાસીસ્ટ ટોળાંએ અને મુડીવાદી જમાતે ફાસીસ્ટ વાવટા ફરકાવ્યા, બંને બાજુથી અવાજ અફળાયા “ ડયુસ ડયુસ ડયુસ ! ”

“ અમે નેગુસની દાદી તોડી લાવશું ” મૃત્યુના જત્યામાંથી તુતક પર કુદતા એક સૈનિકે રાડ નાખી.

કિનારાપરથી સાથીયાનાં ચિત્રામણ ચોડી ઉભેલી મુડીવાદી જમાતના ગોઠીયાઓએ ચિતકાર કર્યો “ એ-શી-એબીસીનીમ્ ”

કિનારાથી દુર ખસતા સાદુરીના પરથી સામી ચીચીયારી
સંભળાઈ “એ તોય.”

અકરાંતીયા રાક્ષસ જેવું સાદુરીના ધીમે ધીમે અખાત
તરફ ખસ્યું. ધ્રુવું. ભયંકર જોયા જોયા પછી પણ ભયંકરતામાં
વિચિત્ર એવું આ જહાજ જોતો વિષુવીયસ જ્વાલા ઝંખકાવતો
વિકરાળ હસતો ઉભો હતો. કિનારાપરની માનવમેદની કરુણ
દેખતી હતી.

“મારો સીનો ! એક ડોસી ચીસ પાડતી બોલી.
“ક્યારે આવશે ?”

૧૦—યુદ્ધની નોખત

‘આ...કેન, આ.....કેન, આ...આ...આ, કેન...આ’
ધથોપીયાના પાટનગર એડીસઅબાબામાં ધથોપીયન જીવાનો કુચ
શીખતાં હતાં. ધથોપીયાના શહેનશાહે લોહીના છેલાં ટીપાં આપતાં
સુધી લડવાનો નીરધાર કર્યો હતો. ધથોપીયાની જીવાની ઝનુને
ચડી હતી, ધથોપીયાની નારી રણુધેલી બની હતી. ધથોપીયાના
વૃદ્ધો પણ છાપરાંઓમાં ખોસેલાં કામડાં અને બાલાં ઉંચકી
બહાર પડ્યા હતા. ધથોપીયાના પાટનગરના રસ્તા પર જાણે
મધપુડા ઉડ્યા હતા, ધથોપીયાના અવાજમાં એક નાદ આગળ
દોડી આવતો. ‘આ...કેન, આ...કેન.....’ ધથોપીયામાં
આઠે પહોર યુદ્ધની નોખત ગડગડતી હતી.

ધથોપીયાને આંગણે યુરોપની વેપારી સરકારોની સોનેરી
ટાળીનો એક કાસદ સંદેશો લાવ્યો હતો.

“પંચ નીમાય ને કાયદેસર થાય તો છટાલીને પાછું કાઢી
શકાય પણ એને ધથોપીયાનો મોટો ભાગ આપવાની આપ
શહેનશાહની તૈયારી હોવી જોઈએ.”

“તમે ધારો છો તેવો ભોટ હું નથી, તમે ધારો છો

તેવાં જંગલી અમે નથી, તમે માગો છો તે હું સ્વીકારી શકતો નથી. હું ન્યાય ખાતર મરી ફીટવા તૈયાર છું. તમારા કાયદા હુંટના કાયદા છે, એવા કાયદાના આઠાં નીચે હું તમારું સ્વામીત્વ સ્વીકારવા નથી માગતો.”

ધથોપીયાના શહેનશાહે મુડીવાડી જમાતને કહાવી દીધું.

‘આજે શહેનશાહ બોલશે.’ ધથોપીયાના પાટનગર પર આજે મેદની માતી નહોતી. અંગ રક્ષકોની ટુકડીથી ઘેરાયેલો શહેનશાહ પાછલે બારણેથી પેઠો. જાણે મંચ પર કોઈ પડછાયો સરતો હતો, જાણે આખી સભા પર એક ઘેરો પ્રકાશ પથરાતો હતો.

“લી...લી...લી...લી” ધથોપીયન જનતાએ શહેનશાહને આવકાર્યો. શહેનશાહ ઉભો થયો. એણે બોલવા માંડ્યું. એનો અવાજ ચઢ્યા ઉતર્યા વિના એક સરખો, સરળ સીધો ને સખત વહેવા લાગ્યો.

“તમારાં સૌનાં પાણીપર મેં આબ્વાહન સ્વીકાર્યું છે” એક સાથે અનેક તલવારોની અણીઓ ઉંચી થઈ “હેધિ-સેલાસી!” એક મોટો અવાજ વાતાવરણને ભેદી રહ્યો. પછી શાંતિ પથરાઈ, પાછો, સેલાસીનો અવાજ સંભળાયો.

“તમે રણભુમી પર જ્યારે જીવો કે તમારો સરદાર મરણ પામ્યો છે ત્યારે તમે ડરશો નહિ કે નિરાશ થશો નહીં, ઇટા-લીના મારાને હાંકી કાઢવા રોજના મરણને નિવારવા લડજો ને મરજો, ગુલામ તરીકે જીવવા કરતાં મરવાનું વધારે પસંદ કરજો” બોલતા શહેનશાહની આંખો સભા પર ચોંટી ગઈ. આખી મેદની એક માનવીની જેમ મરી ફીટવાની તમનાથી જોઈ રહી. સેલાસી આગળ બોલ્યો.

“ ઈટાલીની સરકાર ઇથોપીયા શું કામ માગે છે? આપણે એનું અપમાન કર્યું છે તેથી? આપણને સુધારવાં છે તેથી? એને આડોવાનું વેર વાળવું છે તેથી? ”

“ નેથી નહિ, આજની દુનીયા પર વેપારીઓનાં રાજ્ય છે, આજની સરકારો વેપારી સરકારો છે, યુરોપની વેપારી સરકારોએ આપણા કાચા માલ લુંટવા આખો આફ્રીકા ઝડપી ખાધો છે, ઈટાલીની વેપારી સરકાર ઇથોપીયાનો કાચો માલ લુંટવા માગે છે, એની લુંટની લડતોમાં કપાઈ મરવા માટે તમારું લશ્કર ખનાવવા માગે છે, અને એનાં કારખાનામાં તમારી જાતમહેનતની લુંટ માગે છે, ઈટાલીની આ ધાડ આપણા કાચા માલને અને તે સાથે આપણી જાતમહેનતને ભરખી જવા માગે છે...શહેનશાહનો અવાજ અડધા કલાક સુધી એકધારે ચાલ્યો. એણે અંતમાં કહ્યું.

“ અને હું-તમારો શહેનશાહ-તમારી વચમાં રહીશ અને યુથોપીયાની આઝાદી માટે મારું લોહી રેડતાં અચકાઈશ નહીં.”

સાંભળતી મેદનીમાંથી ગગનમેદી અવાજો ઉઠ્યા. જાણે ઝોલે ચઢેલો સાગર ઘૂંધ્યો. તલવારોની અણીઓ મોજાની ધાર જેવી ઝણકી ઉઠી, સૌને મરણનો ઉત્સાહ આવ્યો, એક જગ્યાએ જીવનવેગ કેસરીયા રંગો રચી રહ્યો.

૧૧-અમે સૌ મરવા બેઠાં છીએ

“એ...દેખાય...” એક નોકરે દુરની ટેકરી પર
ટગમગતો દિવો દેખાડી કહ્યું.

“શું?” યુરોપના છાપાનો એક ગોરો પ્રતીનીધી બોલ્યો.

“ધનગીડાનું ટુકુલ”

“ટુકુલ!”

“હા, ટુકુલ-ધર”

“હીક” બંને ચુપચાપ ચાલ્યા.

“હું આવ્યો છું” બેમનિા એક દરવાજા પરની સાંકળ
ખખડાવતો બોલ્યો.

“ઓ, હેા આવો આવો...અ”દરથી અવાજ આવ્યો
ધનગીડાના ટુકુલમાં ત્રણ ચાર દીવા દેખાયા.

ધનગીડા મહેમાનને લઈ ટુકુલમાં પેઠા. ઉંડાણમાં એક
રસોડું હતું. મોખરે એક મોટા ઓરડાની વચમાં પડદો લટ-

કાવી જે ભાગ કરવામાં આવ્યા હતા. આગલા ચોરડામાં ૭ પુરશીઓ પડી હતી. પુરશીઓ પાસે એક મોટું મેજ પડ્યું હતું. મેજના એક ખુણા પર રંગની વાટકીઓ અને પીંછીઓ તથા થોડાંક ચિત્રો પડ્યાં હતાં, અને બીજા ખુણા પર એક ફોનોગ્રાફ પડ્યું હતું. મેજ પરની દીવાલ પર ઇનગીડાનાં પોતાનાં બનાવેલાં ચિત્રો લટકતાં હતાં. મહેમાનની નજર ચિત્રો પર ચોંટી ગઈ.

“આ બધાં તમારાં પોતાનાં જ દોરેલાં લાગે છે” મહેમાન બોલ્યા.

“હા, મને નકલ કરવાનું ગમતું જ નથી.”

“કેટલાં સુંદર છે! તમે આપો તો થોડાંક યુરોપનાં ડ્યુઝિમિમમાં...”

“યુરોપ! હા, હું ફ્રાંસ ચિત્રોના અભ્યાસ માટે ગયો હતો ત્યારે પણ મને એવું મન થયેલું પણ પછી બધું ઓસરી ગયું...અમને જંગલનાં વસનારાંઓને આંતરરાષ્ટ્રીય આપરનું બહુ મન નથી થતું” ઇનગીડા કીકડું હત્યો.

“પણ હું છોડવાનો નથી...અને પેલું!” મહેમાન ઉભા થઈ ગયા અને દીવાલ પરથી એક ચિત્ર ઉતારી લીધું.

“એ...એ!” ઇનગીડાની આંખો કંઈક બની ગઈ. પાછળથી અવાજ સંભળાયો. એની બાઈ મહેમાન માટે નાસ્તો લખતી આવતી હતી. એ પેલું ચિત્ર જોઈને વચમાં જ અટકી ગઈ પણ પાછી આગળ આવી ને એક રટુલ પર રકાબીઓના ચાળ ગોઠવી રહી. ઇનગીડાએ એક ઉતાવળી નજર એની બાઈ

પર નાખી, આઠી આંખે ચીત્ર તરફ જોયું અને મહેમાન તરફ ઓંધેલી આંખે તાકી રહ્યો. જાણે એના માથામાં સીનેમાનાં ચીત્રો દોડતાં હોય તેમ એની આંખના રંગ બદલાઈ રહ્યા.

“એસને” ઇનગીડાએ એની બાઈને સાથેની ખુરશી ખતાવી. બાઈ બેઠી.

“મહાન ચિત્ર...” મહેમાનની આંખો વખાણ કરતી વીકસી રહી.

“ખરેખર ઘણું સુંદર છે, કલ્પના કેવી ભવ્ય...” મહેમાન ચીત્ર પર માથું નમાવીને મુગ્ધ થતા હતા.

“કલ્પના...કલ્પના નથી” ઇનગીડા ઇથોપીયન બાપામાં બબડ્યો.

“એ તો જીવનમાંથી ઉગ્યું છે...” બાઈએ ઇનગીડાના હાથ પર વહાલ કરતાં ઉમેર્યું. મહેમાન સમજ્યા વીના રહ્યા. બન્ને હસતાં હતાં, બાઈના ચહેરા પર ખીક હતી, ઇનગીડાના મોં પર કાઈ કંઈણ લાગણી પથરાતી હતી.

“હું કંઈ સમજ્યો નહી” મહેમાન ચિત્રનો અર્થ સમજવા ખાતર બોલ્યો. ઇનગીડાએ નીચું જોયું, પાછી એક અકળાયેલી નજર આખા ઓરડામાં ફેરવી. એની જુની સ્મૃતિઓ જાગી. એના હોઠ હાલી રહ્યા.

“મને શહેનશાહે અઢાર વર્ષની ઉંમરમાં જ પેરીસમાં ચિત્રકળાનો અભ્યાસ કરવા મોકલ્યો હતો. ત્યાં એક સ્વીસ ચિત્રકાર મારા શિક્ષક હતા. ઇનગીડા અંગ્રેજીમાં બોલ્યો “પણ હું તો ચિત્રનું પૂછું છું” મહેમાન ઉતાવળા થયા. બાઈ અંગ્રેજી સમજ્યા વિના અંગ્રેજોના બદલાતા બાવને સાંભળવા કાન માંડી રહી.

“હું તેજ કહુ છું, મારામાં એની જીવાન દીકરીને રસ પડ્યો. એ પણ સરસમાં સરસ ચિત્રલેખા હતી.”

“પછી !” મહેમાનને સમજાવા માંડ્યું.

પછી એણે મને એના વતનમાં એની સાથે વેકેશનમાં જવા કહ્યું, હું ગયો. અમારા બંનેનો પ્રેમ બંધાયો. અમારી ચામડીના જીદા રંગ છતાં અમને અમારા જીવનની રેખાઓને રંગ એક દેખાયાં, અમારા રસ એક લાગ્યા, અમારા વેગને જીવનનો ઉમ્મળકો એક દેખાયાં, અમે એક બોજને ખૂબ ચાહતાં હતાં. અમારા ચિત્રોએ નવીનતા ધરી.”

મહેમાન પગથી માથા સુધી ઉભરાઈ ગયા. એમની આંખો ચમકતી જોઈ રહી. ઇનગીડાએ આગળ ચલાવ્યું.

“પછી મારે અભ્યાસ પૂરો થયો. મને મારું ઇથોપીયા બોલાવતું હતું. ઇથોપીયાના આરસી ઇલાકામાં મારે વાસ હતો. મેં કહ્યું “હું જઈશ.”

“હું પણ આવીશ” એનો અવાજને તે સમયની એની ભાવમય આંખો હજીય મારા હૃદયમાં અખંડ સળગે છે. એ તૈયાર થઈ ગઈ. એની આંખોમાં અમારા ઇથોપીયાની ઉમ્મ કુદરતના રંગો ઝણકી રહ્યા. એક રાતે અમે બંને નીકળી નાઠાં ને ઇરસી પહોંચ્યા”

“પછી” મહેમાન ધબકી ઉઠ્યા. ચિત્રકારની બાઈ અંગ્રેજ બોલ નહિ સમજતાં લાળી રહી.

“કહું છું. અમે આ પ્રદેશમાં આજ ધરમાં રહેતાં હતાં. પછી અહીંના યુરોપીયનો. અને ઇથોપીયનોએ અમારી સામે

જેહાદ જગાવી. અમારાં કાળાંગોસાંનાં રાતાં લોહી એક થતાં સહેવાયું નહિ. હું હિંમતથી સૌ તરફ હસતો હતો, પણ એ સુકાતી જતી હતી.”

“પછી !” પાછા મહેમાન શ્વાસ અટકાવી બોલ્યા. પછી એકદિ એનો બાપ આવ્યો. હું શરમાયો, એણે આનાકાની કરી પણ એને અને મને છેતરીને ઉપાડી ગયો. એને જતાં શું લાગ્યું હશે ? એવું બધું વિચારું છું ત્યારે મારૂં ભેજુ તપી જાય છે અને કોઈને કહેશે નહિ.” એનો અવાજ ખૂબ ધીમો થઈ ગયો “એ ખોવાઈ ગઈ ત્યારે એના પેટમાં અમારું બે માસનું બાળક હતું.”

“પછી મેં એક ચિત્ર દોર્યું. તમારી પાસે છે તે. હું એને જોઈને જીવું છું, અને આની સારવારથી જીવું છું” એણે એની સાથે ખેંચેલી બાઈને હાથ અડાડ્યો.

“પછી તમે એની સાથે ફરી પરણ્યા ?”

“હા, જાણે હું સુંદરતા સાથે પરણ્યો તમારા યુરોપ-માંય આવી આવી રેખાઓ વાળું શરીર અને આવા રંગવાળી આંખો નહિ હોય. મેં એને મારી સામે બેસાડી એનાં ચોવીસ ચિત્રો કર્યાં છે અમે એક સુંદરતાને ભૂલ્યા વિના બીજા સૌંદર્યને ચાહી પડીએ છીએ.” ઈનગીડાશીકું હત્યો એની બાઈએ ઠડો થઈ ગયેલો તેજ બતાવ્યો. બન્ને મહેમાનો પીવા લાગ્યા. “જો હું આટલે દુર તમારા એકબીજાની જ વાત સાંભળવા આવ્યો હોત તો ય મારો બધો શ્રમ સાર્થક માનત” મહેમાને છુટડો ગળે ઉતરતાં કહ્યું.

“પણ તમે તો લડાઈના સમાચાર લેવા આવ્યા છો અને આપણે બીજી વાતે ચઢી ગયા.”

“હજી હમણું જ અમારા સૈનીકો માટે નવો પોશાક તૈયાર કરવાની મેં ડીઝાઇન કકરી આપી છે’ ઈનગીડાએ એક ડીઝાઇનનું ચીત્ર ધર્યું.

અને આ ડ્રામોફોન, ઈનગીડાએ...ડ્રામોફોન બતાવ્યું એને ખૂબ પ્રિય હતું. એને ગમતાં એવાં ગાયનોને નાચ અમે રોજ વગાડીએ છીએ અને ત્યારે એની રમ્ય મૂર્તી મારી આંખો સામે નાચી ઉઠે છે.”

“જાણે હું સાંભળ્યા જ કરું. યુદ્ધ કરતાં પ્રેમની વાતો કેવી ઝીઠી હોય છે” મહેમાન ઓગળી જતાં બોલ્યા.

કારણ કે એ જીવનની વાતો છે. પણ આજે તો ઇટાલીયન મુડીવાદે જીવનનાં લોહી માસ અને જીવનની સુંદર ઇચ્છા-ઓને સોંધી બનાવી દીધી છે અને એક રોટલી માત્ર મોંઘી બની છે આજે અમારા ઇથોપીયાને આંગણે એ મુડીવાદનો જલ્લાદી આવો એના ચીપીયા ખખડાવે છે.’

“તમે શું ધારો છો?” મહેમાન જોઈ રહ્યા.

“એમે જાણીએ છીએ કે ઇથોપીયા માટે આડોવાનું યુદ્ધ એ છેલ્લું નહોતું અમારા બધા કીનારા પર સામ્રાજ્યવાદી ગીધર્મી બેઠાં છે ત્યારે અમે મરણ વિના બીજી શું ધારીએ પણ અમે મેઠાં જેવા નથી, મરવાના તે નક્કી માનજો” ઇથોપીયાના કલાકારની આંખો ભયંકર થઈ. કલાકાર સાથે બેઠેલી એની બાઈની આંખો પણ યુદ્ધના રંગ રેલાવી રહી. પાછો એ બોલ્યો.

“આ મારી સ્ત્રી અમારે ત્યાંની સ્ત્રીઓની પલટણો રચે છે એને તાકતાં આવડે છે હમણું જ શીખી. જો એને તમારી ભાષા આવડતી હોત તો એ તમને સમજાવત કે રણબૂમી પર મરતાં તો ઇથોપીયાની સ્ત્રીઓને ધણા જીના સમયથી આવડે

છે” બંને એ બાઈ તરફ જોઈ રહ્યા બાઈની ચમકતી આંખો હસી ઉઠી.

“તમને પરિણામ શું દેખાય છે” મહેમાને પૂછ્યું.

“અમારામાં જીવસો છે, અમારા સ્નાયુઓ મજબુત છે પણ અમારી પાસે મોટી તોપો નથી, વીમાનો નથી, ઝેરી ગેસથી બચવાની કુમતીઓ નથી, તમારા સુધરેલા વૈજ્ઞાનીકોએ અમારાં મોતના સાધનના ઢગલા મુડીવાદી સરકારોને આપ્યા છે તમારા સરમુખત્યાર ગુન્ડાઓ બાવડાનાં બળથી બાથ નથી બીડવાના...”

“તો તમને શું લાગે છે?” મહેમાન વચમાં બોલ્યા.

“અમે બધાં મરવાનાં છીએ, અમે મરવા જ બેઠાં છીએ. અમારાં બાળકોનાં હાડકાંની રાખ ઉડશે, અમારાં નરનારીઓનાં માથાનાં તુમડાં તમારા સુધરેલાઓના પગમાં અથડાશે, અમારા ધવાયલાં ને કોઈ ગાડીઓ સારવાર માટે ઉપાડી જશે નહીં, અમારા લોહી ધુધવતા ધા લોહી ઉબકી ઉબકીને સુકાઈ જશે, ત્યારે અમારાં બંનેનાં...” કલાકારે એની બાઈના બલ્કા પર હાથ ફેરવ્યો, “ત્યારે અમારાં બંનેનાં શરીરો છથોપીયાની રણભૂમી પર મરેલાં પડ્યાં હશે, અને ત્યારે આની સુંદર આંખોને અને મારા પ્રેમ ને કલ્પનાથી ભરેલા માથાંને ગીધડાં કોતરી ખાતાં હશે, ત્યારે...” કલાકારનો આખો ચહેરો રાતો ચર્મગમે, એની પાંસળીઓ ઉછળી ઉઠી, એની આંખના ખૂણા રાતો ચર્મ ચમકી ઉઠ્યા. એની આંખો એક બચાનક ચિત્ર દોરી રહી.

૧૨—સાંભળો રે સાંભળો

“ રાષ્ટ્રઆત થઈ ગઈ, હવે શું બાકી છે? રાષ્ટ્રસંઘ કંઈ કરશે નહિ. ” રાજ મહાલયમાં લોરેન્ઝો દોડતો આવ્યો હતો.

“ હા, ઇથોપીયનો જોગ હું હમણાં જ જાહેરાત કરું છું બધી તૈયારી થઈ ગઈ છે, આપણાં લશ્કરો સવારમાં ન્યાં ત્યાંથી આગળ કુચ કરશે. ”

“ અને નવાં.....! ” લોરેન્ઝો ઉભો થયો. “ કાલે આખી રાત આડોવા પર વિમાન ઉડ્યાં છે.....ખોંબ પણ ફેંકાયા. ”

“ ચાલો બધું જલ્દી બનશે...” શહેનશાહે લોરેન્ઝો સાથે પગથીયાં ઉતરતાં કહ્યું.

“ જુના ગીબી આગળનો સભાખંડ ઉભરાઈ ગયો છે... આપણે જલ્દી ” બોલતો સેલાસી મોટરમાં બેઠો ને બેઠો તેવી મોટર ખખડતી દોડી. ગીબીના દરવાજે નોખત ગગડતી હતી. “ ડેબરા ડેબોન.....ડોન.....ડોન ” આખું ઇથોપીયા જાણે,

યુદ્ધના નશામાં ડોલતું હતું. પાટનગરનાં નરનારી આંખો મીચી ગીચીના દરવાજે દોડતાં હતાં. દરવાજાની ચારે કોર તરવારની અણીઓ ઉછળતી હતી. અઢાર હજાર સંગીનધારીઓ યુદ્ધના પોશાકમાં સજ્જ થઈ ગોઠવાયા હતા.

“શહેનશાહ ! શહેનશાહ ! જયુડાનો વનરાજ ! હેઠલિ સેલાસી !” ઉતાવળા અવાજ સૂસવ્યા ઇથોપીયાના બે મોટા રાષ્ટ્રધ્વજ ઉચકાયા નોખત ગગડી ઉઠી. મંચ પર ઇથોપીયાનો શાહ અડગ ઉભો હતો. “લી...લી...લી...” એક મોટા ખુશાલીનો પુકાર ઉઠ્યો.

ટાસો ઉઠ્યો, જાણે જમીનમાંથી એક પડછંડ પડછાચે કુદી ઉઠ્યો. એની વિકરાળ આંખોને મરી શીટવાનો કેફ ચઢ્યો હતો. એણે હાથીની શૂંઢ જેવો એક હાથ ઉંચક્યો.

નોખત બંધ થઈ અવાજ અટકી ગયા જાણે શ્વાસ પણ થંભી ગયા શહેનશાહનો એક ધારો અવાજ સંભળાયો. “મારી આંખ સામે આજે આખું ઇથોપીયા તરવરે છે. યુકેલીપટસ ઝાડનાં ઝુંડો રખતરની વનરાજીઓ તાડની ધાડી ઘટાઓ તેલના કુવાઓને સોના રૂપાની ખાણો બચંકર સૌન્દર્ય ધરતી ગીરિમાળાઓને કરાડો રણોને મેદાને ટુકુલોની હારમાળાવાળાં કલ્લોલતાં ગામડાંઓ.....” શહેનશાહનો સાદ શ્વાસ લેવા અટક્યો.

“એ ઇથોપીયા છે પણ એ જ ઇથોપીયા નથી. સાચું ઇથોપીયા તો મારી આંખ સામે મરણીયું ઉભું છે. સાચું ઇથોપીયા તો તેનાં નરનારીઓ છે ઇથોપીયાનાં બાળકો છે. ઇથોપીયાનું બહુ બોળું માનવજીવન છે.

“ આજે એ ઇથોપીયાના જીવન પર મુડીવાદી જલ્લાદની કુહાડી ઝડુમે છે. આજે ઇથોપીયન જીવન પર યુરોપીયન વેપારી સરકારના જીવંત જીવડાં ઉડે છે આજે એ ઇથોપીયાના કંઠ પર ઇટાલીની શ્રીમંત સરકારના મારાનો ખૂની પંજો પડે છે.

“ ઇટાલી ઇથોપીયાના કાચામાલ લૂટવા માગે છે. ઇટાલી ઇથોપીયાને બજાર બનાવી નફાની લૂંટ ચલાવવા માગે છે અને ઇટાલી ઇથોપીયાનાં સ્ત્રી પુરૂષો અને બાળકોની જાત મહેનત પર તરાપ મારવા માગે છે

એક જ શ્વાસે સેલાસીએ આગળ ચલાવ્યું, જાણે ઇથો-પીયા આખું શ્વાસ અટકાવી સાંભળી રહ્યું.

“ એવા સ્વતંત્ર ઇથોપીયાની આખરી પળો સાચવવાની જવાબદારી જીવતાંને શીર પડે છે, મારે શિર પડે છે, તમારે શિર પડે છે. સૌને શિર છે. એ જવાબદારીના નામમાં આજે હું તમારી પાસે માથું માગવા ઉભો થયો છું. હજારો વર્ષના ઇથોપીયાના ઇતિહાસમાં તમે તે આપવાની આના કાની નથી કરી, અને આજે નહિ કરો.....” જાણે એક સાથે અનેક ત્રાડો આકાશ ને આવરી દેતી ઉમટી, અને સાથે અનેક તલવારો માથાંએ પર ઝબુકી રહી.

“ મારું નામ.....મારું નામ નોંધો ” હજારોની મેદનીને બન્ને હાથે વિખતી એક આધેડ બાઈ સેલાસીના મંચ તરફ દોડતી આવી. એને જોવા શરોરો અંશુકા પર ઉભાં થઈ ગયાં. એના વિખરાયલા વાળમાં જવાલા ઝબુકી “ તારું નામ ! ” એક જ અવાજ આવ્યો.

“ કુશા.....મને.....મને ”.....બાઈનું આખું

શરીર કંપતું કંપતું બોલતું હતું. હું ઇથોપીયાની નારીને .....મને ઇથોપીયાની ઇથોપીયાની તોપમાં ભરીને ફાડજો, હું ઇટાલીમાં જન્મીને ફાટીશ ત્યારે એ ઇટાલીની લેપારી સરકારની કુટુંબોના કુરચે પુરચા.....” બોલતી બાઈ આવેશના વેગમાં બેભાન બની પટકાઈ પડી. એક મોટી ત્રાડ ઉઠી. એક મોટી ખૂમરાણ, એક મોટો કાલાહલ આકાશને ભરી દેતો ઉઠ્યો.

“લીગાબાટોસો !” પાછો ટોસો એની વિકરાળ આંખો ફાડતો ઉભો થઈ ગયો હતો. એના હાથમાં એક મોટું જાહેરનામું લટકતું હતું; એણે વાંચવા માંડ્યું. એના અવાજમાં ખીજ અવાજ શમી જવા લાગ્યા.

“આપણા મુક્ત મુલકને ગુલામ બનાવવા ઇટાલી ખીજ વાર આક્રમણ કરે છે. આજનો સમય ગંભીર છે, એકેએકે ઇથોપીયને એનાં હથીયાર લઈને ઉઠવું જોઈશે.”

“લશ્કરી ટુકડીઓના એકે એક સૈનિક પોતાના સરદારના હુકમ સાંભળવા તૈયાર રહેવું.”

“જે કોઈ ઇથોપીયાના બચાવ વિરૂદ્ધ કામ કરશે, જે કોઈ ઇથોપીયાની સરકારને દગો દેશે, અથવા જે કોઈ ખેડુતો પાસેથી ખોરાકની ચોરી કરશે, તેને વોંધી નાખવામાં આવશે.”

“આખી દુનિયાના દરેક દેશે ઇટાલીના મુડીવાદીને નિંદો છે ન્યાય આપણા પક્ષમાં છે — આપણો વિજય છે.”

“ધરખાર છોડીને સમરાંગણમાં આવીને ઉભાં રહેજો.”

૧૩-પથરાતા પડછાયા-(ઉત્તરમાં)

“ ઇથોપીયાને તમારો જરૂર છે, નામ નોંધાવો. ”
ઇથોપીયાના ખૂણે ખોંચરે કાસદો દોડ્યા, ઇથોપીયાના
ધેરેધેરથી અવાજ ઉઠ્યો, ઇથોપીયાનાં જંગલોમાં ઝાડે ઝાડે
ઇથોપીયાની આખરી માગણી ચોડાઈ ગઈ.

દોર ચારતાં જીવાનો ઉઠ્યાં, ગેલ કરતાં જીવાનો ઉઠ્યાં,
નાચ નાચતાં જીવાનો ઉઠ્યાં, ખેતર ખેડતાં જીવાનો દોડ્યાં.
સૌને ઇથોપીયાનો સાદ સંભળાતો હતો.

માતાઓએ છાતીએ ધાવતાં બાળક વછોડ્યાં, સ્ત્રીઓએ
ધર અંદરનાં કામ હડસેલ્યાં, માટીડાઓએ ધરધધાને આધા
મૂક્યાને સૌએ પાસેની જાવણી પર નામ નોંધાવા ઉતાવળ કરી.

એકલાં ડોસાં ડગરાં બાળકોને સંભાળતાં ને ઇથોપીયાના
વિજય માટે ભગવાનને ભજતાં બેઠાં હતાં.

ઇથોપીયામાં એક હાક વાગી-વીર હાક, ઇથોપીયાપર
એક જ નાદ ગગડ્યો-રણનાદ, ઇથોપીયા પર એક જ વાગો
ઉડી રહ્યો-કેસરીયો.

“ આડોવા, એન્ડીસ્કીઓ - આડી ગ્રાટની દક્ષિણ પરની સરહદ સાચવો ” શહેનશાહની સંગ્રામ સમિતિએ ત્રીસ હજારના સેનાની સેયૂમને તાર કર્યો, “ ધરીદ્રીયા તરફથી તથા બાબુ જખરો ધસારો થશે. ”

“ ટાકાઝી નદીને ઓળંગી તમે ધરીદ્રીયા પર ધસારો કરો. ” આયેલુ પર ફરમાન છૂટ્યું.

“ તમે મકાલેનું રક્ષણ કરતા રાહ જુવો. ઘેરાઈ ન જવાય અને ખુલ્લી લડાઈમાં ઉતરવું ન પડે તે રીતે સંભાળાય ત્યાં સુધી મકાલેને સાચવો. ”

ગુસ્સાને સંદેશો મળ્યો.

“ સેનાપતિ કાસા અને યુદ્ધ મંત્રી મુલુગેટાએ વોલો ગ્રાંતમાં વધારાનાં લશ્કરોનો જમાવ રાખવો. ”

“ ગોળમથી રાસ ધમિરૂએ ઉત્તરમાં ગોનડાર તરફ કૂચ કરવી. ”

“ કાફાના સરદાર રાસ ગેટાશુએ ઉસીની દક્ષિણ પૂર્વ તરફ કૂચ કરી આસાબમાંથી ડાનાકીલ તરફ આગળ વધવાની રાહ જોવી. ”

“ શહેનશાહના જમાઈ રાસ ડેસ્ટાએ જોટલું અને તેટલું લશ્કર ભેગું કરી તૈયાર રહેવું અને ડાવા પારમા, ડોરીઆ અને વેઅ નદીઓની નીચેના તાડનાં ઝાડોમાં છૂપાતાં છૂપાતાં ડોલો સુધી આગળ વધવું અને ડોલો આગળ દુશ્મનો પર હાથો મારવો. ”

“ ઇમરૂ અને ઓગાડાનનાં લશ્કરોએ જ્યાં છે ત્યાં જ રહી ફરમાનની રાહ જોવી.” એવાં ઇથોપીયાની સંગ્રામ સમિતિનાં શાહી ફરમાન ૧૯૩૫ ના સપ્ટેમ્બરના પહેલા દિવસે નીકળ્યાં.

ત્યારે ઉત્તરમાં ઇટાલીના માસાવા બંદર પર યુદ્ધનાં ઓથાર લંગરાતાં હતાં. લંગરાતાં ઓથાર એની આંખોમાં નાચી રહ્યાં હતાં, રાતા સાગરનાં નાચતાં પાણી એની આંખોમાં રંગ રેલાવી રહ્યાં હતાં, એના આખા મોઢા પર મેલા આનંદની રેખાઓ તરવરી ઉઠી હતી. એવો એ ઉભો હતો. ઇટાલીનો સેના નાયક - જનરલ ડી-ઓનો. કિનારા પર ખડકાયલા એક મહેલની આરસની અગાસી પરથી એ બંદર પર લંગરાયલાં વહાણો પર નજર થાપી ઉભો હતો. એણે બગલમાંથી દુર્ગિન લીધું ને આંખ પર માંડ્યું. “ ખૂબ દૂર દેખાય છે, કદાચ એ જ હોય.....” એ સાદુરોના જહાજને રાતા સમુદ્ર પર પથરાતા પડછાયા પર શોધી રહ્યો હતો. એણે કિનારી પર હાથ ટેકવ્યા, એ જોઈ રહ્યો. એના માથામાં મસાવાનો ઇતિહાસ જગતો હતો.

“ ઘણી જુની વાત છે, તોય બહુ જુની નહિ.” એ મનમાં બબડ્યો ને ખંધુ હસ્યો. “ મીસર પર અંગ્રેજોએ તો પગ ઝાઠવી અને ઇટાલીએ મીસરનું મસાવા પડાવ્યું ત્યારે અઢારસોને પંચાસીની સાલ ચાલતી હતી, પચાસ વરસમાં.....કાન ખબર !” એણે ગળું ખંખાર્યું, પાછળ જોયું. પાછી એની વિચાર - માળા લંબાઈ.

“ ત્યારે આ મસાવા પર કાળા કાગડા ઉડતા હતા, આજે ઇટાલીનાં વિજ્ઞાનિક ગીધ ફૂડે છે. આજે એ મસાવાનું બંદર

ધટાલીનાં જહાજોથી ભર્યું, ભર્યું છે, આજે એ મસાવા ઇથો-
પીયાને.....” એની આંખો એક પળવાર બંદર પર ઠરી રહી.
પાછો એ વિચારી રહ્યો.

“થોડાં જ વરસોમાં ધટાલીએ મસાવાનો છસોને પચાસ
માઇલ જેટલો કિનારો લઈ લીધો પણ પેલો હરામખોર ચેતી
ગયો, ત્યારનો ઇથોપીયાનો શહેનશાહ” એ તિરસ્કારથી દાંત
કકડાવી હસ્યો.

“એણે ઇટાલીયન લશ્કરને ૧૮૮૭ ના પહેલા મહિનામાં
ડોગાલી આગળ હરાવ્યું, પણ ઇટાલીએ હિંમત હાર્યા વિના
આરમારા અને કેરેન સુધી લ’વાવી દીધું. ૧૮૯૨ ની સાલમાં
તો બાવન હજાર ચોરસ માઇલ પર ઇટાલીની આણુ વરતી
રહી. આજે બાવન હજારને બદલે ચોસઠ હજાર માઇલ પર
ઇટાલીનાં નિશાન ફરકે છે, મસાવાથી મારેલ નદી સુધી અને
ઠેઠ આરાબ સુધી, એ ઇરીટ્રીયા, એ ઇથોપીયાનું માથું, ઇટાલીના
પંજામાં રમે છે, એની ડોક મરડી નાખતાં.....” એની
આંખમાંનું ખૂનસ હાથ સુધી ઉતરી ગયું. એનો વિચાર પૂરો
થાય તે પહેલાં જ વચમાં અવાજ ડચકાયો, “હું આવ્યો છું.”

“કાણુ !” એણે ચમકી પાછળ જોયું, બારણામાં એનો
સેક્રેટરી વીટોરી ઉભો હતો.

“ઓહો, કેમ કંઈ...” એ જોઈ રહ્યો.

“એક આવ્યો છે, આપની મુલાકાત માગે છે.”

“કાણુ?”, પાછો એની આંખમાં ઇરીટ્રીયા ઉભરાતો હતો,
“બાવન હજાર ચોરસ માઇલના ચોસઠ હજાર થયા આજે
આખો ઇથોપીયા ઇટાલીનો બનશે પણ તે પહેલાં ઇથોપીયાની

કાળી વસ્તીનાં ટાઇગરનાં શિખરોને રંગી નાખવાં પડશે.....તો સાધન ક્યાં ઓછાં છે ! ” પાછું એની આગળ દારૂગોળાના ઢગલા, બંદુકોના જલ્થા અને ઝેરી ગેસની ટ્રેકા ઉતારતાં જહાજોથી લંગરાયલું બંદર નામી રહ્યું.

“ તો હું શું ઉત્તર આપું ? ” પાછો બારણામાંથી વિટારીને અવાજ આવ્યો.

“ કેને...શાને ! ” ઇથોપીયા પર ખેલવાનાં મુડીવાદી હત્યાકાંડના આનંદમાં એનો બધું ભૂલી ગયો હતો.

“ પ્રતિનિધિ. ”

“ પણ નામ ? ”

“ મેં કહ્યું ને નામદાર.....”

“ શું ? ”

“ સ્ટીઅર. ”

“ જસુસ પણ હોય.....” નામદારની નજર સંકાથી જોઈ રહી.

“ મને પણ.....પણ કંઈ ચોક્કસ કહી ન શકાય.”

“ કહો કે મને વખત નથી, સીગનર બુટુરીનીને પણ કહેજો, ને એની તલાશી લેજો. ” વીટારી સલામ ભરી ચાલ્યો ગયો. નામદારની આંખો પાછી બંદર પર ઠરી.

બંદર ખદખદી ઉઠ્યું હતું. લંગરાયલાં જહાજો મોટા કુંગરા જેવા ખડકાયાં હતાં. જહાજ પરથી કિનારા પર ચાંચ લટકાવી ઉભેલાં ગીધ જેવાં મોટાં મોટાં કેન યુદ્ધની સામગ્રી ઉતારી જતાં

હતાં. કેડમાંથી વળી જઈને સોમાલી મજૂર સ્ત્રીપુરૂષો સામાન વહેતાં હતાં, મોટી મોટી મોટર લોરીઓ ઠલવાતી ને બરાતી હતી, બંદરથી દૂર દૂર કાળાં મજૂરો અને ઇટાલીના સૈનિકાન્ની ટુકડીઓ સિવાય બીજું કશું જ દેખાતું ન હતું. મસાવા ખીચો-ખીચ ખદખદતું હતું. મસાવામાં એકેએક અગ્નિયાની તપાસ થતી હતી, એકેએક મુસાફર આગળ ઇટાલીયન પોલીસ સવાલોન્ની પરંપરા પૂછતો હતી. કોઈપણ મુસાફરના કાનમાં એકના એક અવાજ અથડાયા કરતા હતા, “બાપનું નામ ! માનું નામ ! પરણ્યા પહેલાનું નામ ! તમારું આખું નામ ! કેમ આવ્યા છો ! ક્યાંથી આવ્યા છો ? ક્યાં ઉતરશો ? ક્યારે જશો !.....”

આઠ હજાર શીટની ઉંચાઈએથી ડોકાતું આસમાર ખદખદતા મસાવાને જોઈ રહ્યું હતું. મસાવાથી આસમાર સુધી ખીચોખીચ ગાડીઓ દોડી રહી હતી. મુડીવાદના લાડકા મુસાએ કલમના એક ગોદે મસાવાને ગાંડુતૂર બનાવી મૂક્યું હતું, ઉંઘતા બંદરને આડે પહોરની વરાળો કાઢતું યંત્રોનું રાક્ષસ બનાવી મૂક્યું હતું. રાતા સાગરના ખૂણામાં લપાઈ બેઠેલું મસાવા આજે મુડીવાદી ગુંડાશાહીનું દારૂખાનું બની આખી દુનિયાનું ધ્યાન ખેંચી રહ્યું હતું. એવા ગાંડાતૂર મસાવાના એક કિલ્લા જેવા વાસમા બંદરના ખંડમાં એક નકશા પર આંખ ફેરવતો બોનો એકલો બેઠો હતો.

“આસમારાની બધી છાવણીઓ આટલે ઉંચે સલામત છે” એણે નકશામાં આસમારાની લશ્કરી છાવણીઓની હદ દોરી. “અહીંથી ઠેક સીમાડા સુધી રસ્તાઓ તૈયાર થઈ જાય એટલી વાર” એ જોઈ રહ્યો. બસ બસ, ઇથોપીયાની પૂર્વ સરહદ પરની ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધીની બધી ગીરિમાળા, ઇટાલીની છે, પછી શું ? એ બધા કુદરતના કિલ્લાઓ છે પછી

મું?” એની આંખ કંઈ શોધી રહી ને, આડોવા પર આવી અટકી. ડ્યુસનો મત બને રીતે સાચો છે. આડોવા પર ત્રણે બાજુથી હથો લઈ જઈ યુદ્ધની શરૂઆત કરવી જોઈશે” એણે આડોવાની આસપાસ લાલે લીટી દોરી.

“આડીત્રાટ...એન્ડીકા” એણે આડોવા પાસે બીજાં બે ટપકાં કર્યા.

“સાનતીની, ખીરાલો, મારા વીગના” એના હોઠ પર ત્રણ સેનાપતિઓનાં નામ ફફડી રહ્યાં. પાછી એણે એક બીજી લીટી દોરી ને બમડ્યો “એમણે આ મારેબ નદી ઓળંગવી પડશે” એની આંખ આગળ જાણે સેનાઓ ફૂચ કરી રહી. થોડીવારે એણે આંખો ઉચકી એની આંખ સામે વિટોરી ઉભો હતો. એના હોઠ પર હજુય અવાજ ઉડતો હતો “આડી - ત્રાટ - એન્ડીકા - આડોવા.”

“પેલો ગયો સાહેબ” વિટોરી બીજવાર જરાક મોટેથી બોલ્યો.

“કોણ?” બુદુરીનીએ જડબું ફાડ્યું.

“પેલો પ્રતિનિધિ”

“કયો પ્રતિનિધિ!” એ જોઈ રહ્યો.

“સ્ટીઅર”

“ક્યાં?”

“મોગડીઆસકો તરફ”

“ઝેઝીઆનીને ખતર આપ્યા?”

“જી, અને...”

“૦૧૨”

“આ ચોથી તારીખે રાષ્ટ્રસંઘ મળે છે.”

“મારા હાળા ઘંટી ચોરો, આજ સુધી તો આખા આફ્રિકાને દળી દળીને ખાઈ ગયા અને આજે પારકે ઘેર બાવા બનીને બેસે છે...” એ તિરસ્કારથી હસ્યો.

“પણ એ કંઈ ઘોળવાના નથી, જરાક હોહા, તો કરવી બેઠએ ના...” વિટોરી બોલ્યો. અને પાછા બેસણું કરવા પણ જશે, ઇથોપીયા રાંડશે ત્યારે...” પાછો એ બચકર હસ્યો.

“અને થોડા દિવસે ઇથોપિયાની આપણી નવી સરકારને હારગજરા કરવાય આવી પહોંચશે.” વિટોરીએ મજાકથી કહ્યું.

“આપણે ઓક્ટોબર સુધી ખમી જવું પડશે.” બટુરીની ગણતરી કરી રહ્યો.

૧૪—આ તો મોગડીઆરકો છે

“આ તો મોગડીઆરકો છે, સાહેબ.”

“તેનું શુ છે?” સાહેબે આંખો તતડાવી.

“કંઈ નહિં સાહેબ. અહિંથી કિનારો એક માઈલ આધો છે.” કિનારાથી દૂર લાંગરેલા એક જહાજ પર ચઢતો એક સોમાલી મજૂર એક છાપાના ગોરા પ્રતિનિધિને સમજાવતો હતો.

“ભલે, તારે મારી સાથે આવવું છે?”

“તૈયાર છું સાહેબ” મજૂરે તૈયારી ખતાવી.

“નામ!”

“નામ કાસીમ, અમે સોમાલી કહેવાઈએ”

“બંદર પર કેટલોક વખત જશે?” સાહેબ બોલ્યા.

“બરાબર બે કલાક, પોલીસ તમારાં નામ કામ ભરાવશે પછી જવાશે.”

“તમારે ત્યાં તો લડાઈ ચાલવાની છે ને?”

“આ મહીનો માંડમાંડ પૂરો થાય” કાસીમે ખૂબ ધીમેથી કહ્યું.

“તે તમે લોક કેઈ બાબુએ રહેવાના?”

“અમે.....! અમે ઇટાલી સરકારની, અહીંથી મુસ્તાહીલ સુધી ઇટાલી સરકાર પછી રાજ્યોનો રાજ્ય તફારીનાં રાજ્ય છે.” કાસીમનાં નાક ફૂલી ઉઠ્યાં એણે ખૂબ ખાનગી ખબર આપ્યા. “એક પકડાઈ ગયો. રસ્તામાં તરફડતો પડ્યો છે.”

“કાણ?”

“સામો, સામો, સામાને તો આખું મોગડીઆસકો ઓળખે છે, બિચારો પકડાઈ ગયો.”

“કેમ કરતાં.”

“જસુસી કરતો તો, જયુડાના સિંહની, રાસ તફારીની.”

“પછી?”

“પછી, એને વિધી નાખ્યો. હોજરીની નીચેથી વિધાઈ ગયો. પછી એક બાલાએ એનું પેટ ફાડી નાખ્યું, અને બાર હાથ આંતરકું બહાર નીકળી ગયું છે, બીજો બાલો વાગ્યોને એનો જમણો ખભો તૂટી પડ્યો છે, આપણા રસ્તામાં જ પડ્યો છે, હું આવ્યો ત્યારે તો બોલતો હતો, હવે મરી ગયો હોય તો સાફ, સળગતા સૂરજ નીચે તદ્દન નાગો બાર વાગ્યાનો તરફડતો પડ્યો છે.”

“બીજા એવા જામએ ?”

“ શી ખબર સાહેબ, પણ હું નથી હોં ! ” બન્ને હસી પડ્યા અને આગળ ચાલ્યા.

“ આ તો મોગડીઆસ્કો છે, સમાલજો સાહેબ ” કાસીમે સાહેબને એક હોટેલ ખતાવતાં કહ્યું.

“ શું, ચોરીયો થાય છે ? ” સાહેબે ચમકીને પૂછ્યું.

“ તે તો સારો..... ” પાછો એ ધીમેથી બોલ્યો.

“ જમ જેવા જસુસો ફરે છે, માણસ જેવાં માણસ આખાં ને આખાં ઉપડી જાય છે. ” કહેતો કાસીમ સાહેબને એક હોટેલમાં ઉતારી ચાલતો ગયો.

બીજા દિવસની સવારે એણે ગવર્નરનાં બારણાં ઠોક્યાં.

“ કાણુ એ ? ” મોગડીઆસ્કોના ગવર્નરના ગોડીયાંએ રોમન સલામ બરીને પૂછ્યું.

“ હું અંગ્રેજ પ્રતિનિધિ, રોમ જઈ આવ્યો છું, નામદારની મુલાકાત માગુ છું. ”

“ નામદાર ઐઝીઆની ? ”

“ જી, ઐઝીઆની. ”

“ ખેસો, કેપ્ટન બીરોલી આવે ત્યારે વાત. ”

“ આવ્યા છો તે તમે ? ” થોડીવાર કેપ્ટન બીરોલી આવ્યો ને કડકાઈથી બોલ્યો.

“ જી. ”

“ સાંજે આવજો, તમારી મુલાકાત ગોઠવાશે. ” બીરોલી ચાલ્યો ગયો.

“ મોટી મહેરબાની ” પ્રતિનિધિ ચાલ્યો ગયો ને સાંજ

પડવાની રાહ જોતો બેઠો. થોડીવારે હોટેલના માલીકે બારણું ખખડાવ્યું.

“કેમ ?” પ્રતિનિધિ બોલ્યો.

“આપને આપની સેવા માટે કેટલી સામાલી છોકરીઓ જોઈશો ?”

“તમારા હોટેલના નોકરો છે ને.....છોકરીઓ શું કામ ?” એણે ચમકીને જોયું.

“તો.....આપની મરજી સાહેબ.....પણુ ગોરા મહેમાનો માટે અહીં તો રિવાજ છે, મોગડીઆસ્કોમાં ઇટાલીની દુકડીઓ ઉતરવા માંડી ત્યારથી અહીંની બધી સોમાલી છોકરીઓ પણુ એાછી પડે છે, કાલે જ સવારે ઇટાલીથી આવેલા જહાજમાં મુસોલીનીએ બસો જુવાન છોકરીઓ ઇટાલીથી મોકલી છે.”

“ઠીક તમે જાવ, ડયુસ તો બધી જ સંભાળ લેતો લાગે છે.” ગોરા પ્રતિનિધિએ પતાવ્યું ને ગવર્નરને મળવા જવા તૈયાર થવા ઉઠ્યો, ને આપેલા સમયે ઇટાલીયન ગવર્નર ગ્રેઝીઆનીના વાસ પર આવ્યો.

એક મીનીટ પછી ઘંટ વાગ્યો. એક નોકરે આવી ગોરા પ્રતિનિધિને એક ખાલી પડેલા ખંડમાં બોલાવ્યો.

બીજી જ પળે ગ્રેઝીઆની પાછલે બારણેથી પેઠો, એના શરીરનું એકેએક અંગ લશ્કરી છટામાં ખડકાયું. પ્રતિનિધિ ઉભો થયો. ગ્રેઝીઆનીએ લશ્કરી હાથ લંબાવ્યો. ને બીજા હાથે ખુરશી બતાવી. બન્ને સામસામા બેઠા. સવાલ જવાબ શરૂ થયા.

“ઉંમર કેટલી ?” ગ્રેઝીઆનીની આંખોએ તાક મારી.

“એકત્રીસ.”

“અહીની સફર કેવી કે લાગી ?”

“ ઠીક ઠીક. ”

“ આગળ જવાના છો ? ”

“ જી, હા, આડીસ અબાયા સુધી. ”

“ સેલાસીને મળવાના હશે. ”

“ જી, હા. ”

“ અમારો બોમીયો તમારી સાથે જ્યુઆ નદી સુધી રહેશે. ”

“ બલે, આપનો આભાર. ”

“ અહીંના કંઈ સમાચાર મળ્યા ? ”

“ મેળવું છું. ”

“ પણ અમારી પરવાનગી વિના તમારા કોઈ સમાચાર પોષ્ટ ઓફિસ લેશે નહિ, અને અહીંની લશ્કરી કે રાજકીય પરિસ્થિતિ વિષે તમે બહાર કોઈપણ ખબરો મોકલી શકશો નહિ. ” શ્રેઝીઆનીએ પરખાવી દીધું.

“ તો..... ” પ્રતિનિધિ હસતો બોલ્યો. “ હું અહીંના ઘંટાનાદના મીઠા રણુકાર વિષે, બૂરો મહાસાગર, અહીંના આસ-માનના સુંદર રંગો, અહીંની રૂપાળી સોમાલી છોકરીઓની ઇટાલીના સૈનિકો અને મહેમાનોની સેવા કરતી વેળાની ઉદાસ આંખોમાં રમતા કૂચુ રંગો, એવા એવા સમાચાર તો મોકલી શકું ના ? ”

“ જરૂર, માત્ર તમે બંદુકો ને તોપો, વિમાનો ને ટેન્કો તથા અમારા સૈનિકોની લોરીઓ વિષે ન લખી શકો. ” શ્રેઝીઆની મજાકમાં હસ્યો ને બોલ્યો. “ એવો અમારે ત્યાં કાયદો.

છે, અને એ કાયદાને અમારી હદમાં રહી કોઇ તોડે તો અમે ચલાવી ન લઈએ.”

“ સમજી ગયો. ” પ્રતિનિધિ બબડ્યો “ પણ.....પણ હું અમારા છાપાના તંત્રીને એવો તાર કરી શકું કે લશ્કરી કે રાજકીય કોઇપણ ખબરો મોકલી શકવાને અશક્ત છું.”

“ ના, ” ઐઝીઆનીએ બાર દબને કહ્યું. અને વધારે બાર દબને ઉમેર્યું. “ આ તો મોગડીઆસ્કો છે. ”

૧૫—મોગડીઆસ્કોથી આગળ

“ આ ઈલાકો તો ઓગાડેન ને ? ” છાપાનો અંગ્રેજ પ્રતિનિધિ ઓગાડાનના અધિપતિનો મહેમાન થવા જતો હતો.

“ ને આપણે ક્યાં જઈએ છીએ ? ” એણે લોરીમાં બેઠેલા બોમીયાને એક સાથે બીજો સવાલ કર્યો.

“ ડાઘાખૂર. ”

“ ત્યાંનો મૂખી ? ”

“ મેલીઅન. ”

“ તો આપણને અલીનુર ક્યાં મળશે ? ”

“ ત્યાં જ આપણી રાહ જોતા હશે. ” જોત જોતામાં લોરી ડાઘાખૂર પહોંચી. બોમીઆએ અલીનુરને ઓળખાવ્યો.

“ ઉલવાલના રમખાણ વખતે તમે જ હતા ને ? ” પ્રતિનિધિ ઇથોપીયન થોદ્દાને પગથી માથા સુધી જોઈ રહ્યો. અલીનુર અક્રડ ઉભો હતો. એની ચમકતી આંખો હસી ઉઠી હતી. એણે ઇથોપીયાનો લશ્કરી પોશાક પહેર્યો હતો, એનાં કાટુ પર રાતા-પીળાને લીલા રંગનાં મોટાં બટનો ચમકતાં હતાં. ’

એક ઝાડની છાયા નીચે, મહેમાનનો સત્કાર ગોઠવાયો હતો. અલીનુરે ઝાડ નીચે ગોઠવાયેલી ખુરશી બતાવી. બન્ને કાશી પીવા બેઠા.

“ તમે શું ધારો છો ? ” મહેમાને ગરમ કાફીનો ધુંટડો ગળી જતાં પૂછ્યું.

“ હું નિરાશા વાદી છું.....મને રાષ્ટ્રસંઘમાં શ્રદ્ધા નથી. તમે અમને હથિયારો ખરીદતાં અટકાવ્યા છે, અને ગેસ સામે અમારી પાસે શું છે ? ”

“ પણ સુધરેલી કાઠપિણુ પ્રશ્ન ગેસ કેમ વાપરે ? ” મહેમાને બીજો ધુંટડો ભર્યો.

“ સુધરેલી પ્રશ્ન !.....મને માફ કરજો,...મેં આખા યુરોપની માણસની જાતમાં સુધારો જોયો નથી, નફાની હુંડમાં રીતભાત ને ટાપટીપ સુધર્યા હશે. સોમાલી લેન્ડમાં ગેસની ટેકા ખડકાઈ છે, અમારી પાસે એના આંકડા છે. ”

“ તમારો વ્યૂહ. ” મહેમાને વાત બદલી.

“ અમારો વ્યૂહ ? આ રહ્યો. ” અલીનુરે તરવારની અણિવડે ખુરશી નીચેની રેતીમાં વ્યૂહ દોરવા માંડ્યો, — ગોરાહાઈ પર ગરલોગુબી ચોકી રાખે છે, આડોના રસ્તા પર બુલાલીની નજર છે. છેલ્લું ડાઘાખૂર. આખો ઓગાડાનનો બચાવ એફેવર્ક અને મારે માથે છે. ”

“ અને નસીબુ ? ”

“ નસીબુ હરારમાં ” એ અટક્યો ને મહેમાન તરફ તાકતો બોલ્યો. “ નસીબુને ખબર છે, એફેવર્ક જાણે છે, અમારા શહે-નશાહ પણ કહે છે કે આ યુદ્ધ યંત્ર અને માણસની વચમાં

છે. યંત્ર જીતશે. પણ અમે જીવતાં હારશું નહિ, એફવર્કની રણહાક છે.....” અલીનુરની આંખો ચમકી ઉઠી.

“ શું ? ”

“ કે મારા મુઠ્ઠા પર.....” અલીનુરનો અવાજ ધુંટાયો.

“ જસૂસ ” પાછળથી અવાજ આવ્યો. બન્નેએ પાછળ જોયું. કેટલાક ઇથોપીયન સૈનિકોની વચમાં એક સોમાલી આવ્યો આવતો હતો.

“ ક્યારે પકડાયો ? ” અલીનુરે ઉભા થઈને પૂછ્યું.

“ હમણાં જ — મુલ્લાના કિલ્લાના કાવતરામાં એ.....”

“ એને લટકાવશે નહિ, એને આપણી ખાઈઓ ખોદાય છે ત્યાં મોકલી આપો. લટકી જવાને લાયક તો એને મોકલનારો એનો ઇટાલીયન શેઠ છે.” એ તરત જ મહેમાન તરફ ફર્યો ને ઉતાવળો બોલ્યો, “ મને એક સંતોષ છે, ઇટાલીના સૈનિકો મારી ધરતી ખુંદશે ત્યારે હું મરી ગયો હોઈશ એટલે હું તે જાણીશ નહિ.”

“ મારે એફવર્કને.....” મહેમાને ઈચ્છા બતાવી.

“ એફવર્ક આપને મળી શકશે નહિ, એ મુલ્લાના કિલ્લામાં છે, ત્યાં આસપાસની ખાઈઓમાં ચોકી ગોઠવે છે અને એની ઓરલીકોન બેસાડે છે.”

“ ઓરલીકોન શું ? ”

“ વિમાનોને તોડી પાડવાની એ એક જ તોપ અમારી પાસે છે, હું જોઈ રહ્યા છું.....” અલીનુર જોઈ રહ્યા.

“ શું ? ”

“ ઇટાલીનાં તૂટી પડતાં વિમાનો, અને એ તોપ પાસે જ એફેવર્કનું શબ્દ પડવાનું છે, એ મરશે પણ મૂકશે નહિ. અમારા ઇથોપીયામાં એના જેવો એ એક જ છે.” અલીનુર એની આંખો સામે એફેવર્કને જોઈ રહ્યો.

“ અને તમારી સરહદ ? ”

“ કાટામા પાસે ઇથોપીયાનો વાવટો ઉડે છે, મુસ્તાહીલ પાસે વેબી શેબેલી પર ઇટાલીનો વાવટો ઉડે છે, ને તેની સાતસો સોમાલીઓ ચોકી કરે તે, નીચે નદીના મેદાન પાસે અમારી સેનાના પહેરા છે, એટલામાં ક્યાંક સળગી ઉડશે.”

“ આ આવે...— ” અલીનુર જોઈ રહ્યો. “ કાણુ આવે છે ? એફેવર્ક, એફેવર્ક..... ” દુરથી દોડતા આવતા કાફલા તરફ સૌ જોઈ રહ્યા.

“ આપ આરામ લો, હું જઈ છું.” અલીનુર ઉઠ્યો.

“ મારી મુલાકાત.....! ” પ્રતિનિધિ ઉતાવળો બોલ્યો.

“ બનશે તો ગોઠવીશ.” અલીનુરે ચાલવા માંડ્યું.

“ બાશા, બાશા, બાશા પકડાઈ છે, જસુસી કરતી’તી ” એને રસ્તામાં જ ખબર મળ્યા.

“ એફેવર્કની દુધવાળી ? ” અલીનુરે અજાણીથી પૂછ્યું.

“ હા, હા તેજ તે. એની કાટમાં માછળીયું હતું. માછળી-માંથી ટાઇપ કરેલા પાતળા કાગળો નીકળ્યા.” અલીનુર પહોંચ્યો. એફેવર્ક રાહ જોતો જ ઉભો હતો.

“ તમે જીજ્ઞાસા જાવ ને હું હરાર..... ” એફેવર્ક સખ-તાઈથી જોતો હતો.

“ બાશાનું શું ? ” અલીનુર બોલ્યો.

“ એના માદળીયામાં જીજીનાના ગેરેજનું ચિત્ર અને કાગળો જડયા છે. ઘણું જાણવાનું મળ્યું છે. હું હરાર ઝડતીઓ લઉં. ફેંચનું પણ કાવતરું છે. તમે જીજીના જાવ ને ત્યાં જરાક સખત હાથે કામ લો. મારે હરારથી પારોપાર જવું પડશે. ”

“ ક્યાં ? ”

“ આડીસ અબાળા, સપ્ટેમ્બરના છેલ્લો દિવસ આજે છે, ઓક્ટોબર પહેલા અઠવાડિયામાં જ પહેલો હલ્લો આવશે. ”

“ કંઈ ખબર મળ્યા ? ”

“ હા, આડોવા પર ત્રણ જત્યા ચઢે છે. તમે ? ”

“ હું તૈયાર છું, જે પકડાય તેને ? ”

“ તેમને સૌને લોરીમાં હરાર લાવો ને ત્યાં લશ્કરી અદાલતમાં ખડા કરી લટકાવી દેજો. ” એફેવર્ક ઉતાવળો બોલ્યો.

૧૬—સળગતી ખોપરીઓ

૧૯૩૫ ના ઓક્ટોબરની ત્રીજી તારીખે ઇથોપીયાએ એની સેનાને રણુભૂમિ પર તૈયાર રહેવાનો હુકમ આપ્યો.

ઓક્ટોબરની ત્રીજી તારીખે એડીસ અબાબામાં હતા તેટલા ઇટાલીયનો કેદી બન્યા.

ઓક્ટોબરના ત્રીજે દિવસે ઇટાલીના દુતાવાસ પર પહેરો ખેડો.

ઓક્ટોબરના ત્રીજા દિવસે ઇટાલીએ યુથોપીયા સાથે યુદ્ધ જાહેર કર્યું.

જાહેરાત સાથે જ એનાં વિમાનોએ આડોવા પર બોંબ વરસાવ્યા, માંદાનું દવાખાનું આખું ઊડી ગયું. ધણાં ધરખાર ખડેર બન્યાં. બોતેર ઇથોપીયન નરનારીઓનાં શરીર ચુંથાઈ ગયાં. સેંકડો ધાયલ થઈને પડ્યાં.

આસમારાથી ઇટાલીની ત્રણ સેનાઓ ઉપડી ચૂકી હતી.

વચલી સેનાનો સરદાર ખીરાલી હતો. ડાબી સેનાને સાન્તીની દોરતો હતો અને જમણી પાંખ મારાવિગનાની સરદારી નીચે કૂચ કરતી હતી.

મારેખ નદીને ઓળંગી ત્રણે સેનાઓ આડોવા, આડી-આટને એન્ટીકા પર પહોંચતી હતી.

ધથોપીયાએ નહિં જોએલાં એવાં વિમાનો જોયાં, દાડગોળા લાદેલાં ટટુઓની હારમાળાઓ અને લોરીઓની લંગાર જોઈ, મોટાં મોટાં તોપખાનાં દેખ્યાં, એનજીનીઅરોની ટુકડીઓ જોઈ, ઇટાલીયન આયાઓને ડોક્ટર દેખ્યાં, ગોરાગોરા છોકરાઓની ટુકડીઓ જોઈ.

ધથોપીયાનાં નરનારીઓ સળગતી ખોપરીઓને દેખી આંગળાં કરડી રહ્યાં. એમણે મેલડી માતાઓને રોકડીયા હડ-માનોને પૂજ્યા હતા પણ તે આવાં જીવતાં ન હતાં, એમણે બળીયા બાળજી ને ચંડીને આરાધ્યાં હતાં પણ તે આવાં લોહીઆળ ન હોતાં, એમણે જુના જમાના માણસ લક્ષી માનવોની વાતો શ્રીકૃષ્ણ સાંભળી હતી પણ તે આવા ખોપરીયા નહોતાં. એમની ખૂની આંખો હતી. લોહીઆળ હાથ હતા, ગળામાંથી ખોપરી લટકતો હતો, જાણે મોઢામાંથી લોહી ટપ-કતાં હતાં. સુધરેલા ઇટાલી દેશમાંથી મુસોલીનીએ મોકલેલી કાળી ડગલીની “લીજઅનો” (ટુકડીઓ) ધથોપીયાનાં નર-નારીઓ પહેલીવાર દેખી રહ્યાં, દેખતાં કંપી રહ્યાં, કંપતાં કપાઈ ગયાં. ઇટાલીના મુડીવાદી મારાએ મોકલેલો સુધારો ધથોપીયાપર લોહીનાં પગલાં માંડતો હતો.

પગવાળાનાં પગલાં મંડાયાં. ઘોડેશ્વારોના દાખડા બોલ્યા, તોપખાનાની લોરીઓ ધસડાઈ, ઉપર વિમાનો ઉડ્યાં હતાં.

“ચાલો રસ્તાઓ આંધો.”

“ચાલો માલ ઉપાડો.”

“ચાલો પગચાંપી કરો.”

“ચાલો લશ્કરમાં જોડાઈ જવ.” ઇટાલીનો અવાજ ધૂરકચો. પુરૂષોને સ્ત્રીઓ, છોકરાઓ ને છોકરીઓ અને બાળકો સુદ્ધાં આગળ વધતી મુસોલીનીની સેનાને જોઈ રહ્યાં. ન નમ્યાં તે વધેરાઈ ગયાં.

એક મોટી વેડ, એક મોટો અત્યાચાર, એક મોટી-કતલ શરૂ થઈ ગઈ. ઇટાલીની સેનાઓ આગળ વધતી હતી, બ્યુગલો ફૂંકતી હતી, ધડાકા કરતી હતી, લોહી રેડતી હતી.

માનવતા રડી રહી. ઇથોપીયાની ઉત્તર દિશામાં જાણે ચિત્તકાર ચાલતો હતો. કાળી ડગલી મરણના જત્યા જેવી આગળ વધતી હતી, પગપાળાને ઘોડેશ્વાર જત્યાઓ કારમાં ઓળા જેવા પથરાતા જતા હતા. ઘોડેશ્વાર દુકડીઓ ધરતી ખુંકતી દોડતી હતી, તોપખાનું એક મોટી આથાર જેવું ધરતી દાબતું ચાલતું હતું, એન્જનીઅરોની દુકડીઓમાં લોહી નીગળતી વેઠ વસમી બની હતી. એવી ઇટાલીના મુડીવાદે કાચો માલ ઝડપવા અને બગ્ગરો બનાવવા સુધારાના નામમાં મોકલેલી સેના આગળ વધી રહી હતી.

એવી આગળ વધતી સેનાને રોકવા ઇથોપીયાના પાટનગરમાં રાતને દિવસ દુઃદ્વલિ ગગડતાં હતાં. કિલ્લે કિલ્લે પડા વાજતા હતા. ચોપ્રીએ ચોપ્રીએ નોખતો વાગતો હતો. એમણે મરનારાંને

બગાં કરતો હતો, સેયુમ સોલહજરને સજી ઉપડી ચૂક્યો હતો. અમામાના શાહી રક્ષકોની ટુકડી દુકમનીરાહ જોતી ઉભી હતી.

“મારું ખોરડું!” એક ડોશી એના દિકરાના બચ્ચાને લઈ નાસી છૂટેલી તે પાછી આવી ને પૂછતી હતી, “મારું ખોરડું” પેલી સળગતી ખોપરીઓવાળી કાળી ડગલીઓ, મારી દિકરીઓને ઉપાડી ગઈ. મારા દિકરાને વધેરી ગઈ પણ મારું ખોરડું.....!”

“તારું ખોરડું!” આગળ વધતી ઇટાલીની મુડીવાદની ટુકડીઓએ પાછળ મૂકેલા વેરાનમાં અવાજ ઉઠતા હતા, “તારું ખોરડું હતું?”

“આટલામાં!”

“પણ તારું આડી (ગામ) કયું?”

“નરસંગા” ડોસીની આંખો દાદ માગી રહી.

“નરસંગા આખું તારાજ થઈ ગયું. એના પર આંખ પડ્યા હતા. આખું આડી (ગામ) ઉડી ગયું.”

તું ઉભી છે ત્યાં જ હતું, હવે ખોરડું શોધીશ નહિં.” એક મોટો નિશ્વાસ સમસમી રહ્યો.

“મારી મારેબ માઈ.....” ઇથોપીયા પર આગળ વધતી ઇટાલીના મુડીવાદની મારકણી સેનાની આગળ હાથ ઉઠતી હતી. મારેબ નદી (માઈ)માં છેલ્લું સ્નાન કરતી એક ડોશી દાઝતી બોલતી હતી તું સૂકાઈ કેમ નથી જતી! તારા પર ઇટાલીના ગુંડાઓ યુંકશે.....તને અલડાવવા ઇટાલીના

રાક્ષસો દોડતા આવે છે.” મારેખ નદીનાં પાણીમાં ડોશી ઉતાવળી બોલતી હતી.

એ ચોંકી ઉઠી. એના કાનમાં એક મોટો ધુરધૂરાટ સંભળાયો. એણે મારેખ માઈ (નદી) પરથી ઉંચે આકાશમાં જોયું. વિમાનો ઉડતાં હતાં. ઉડતાં વિમાનોના સંખ્યા એના કાનમાં ખખડતા હતા. એણે એક ચીસ નાખી દોટ દીધી.

૧૭-આડોવા-મકાલે

એકઠોખરની ત્રીજી તારીખે મારેખ નદી પર લાકડાના પૂલ નખાયા. મારાવિજ્ઞાની સેના આડોવા તરફ આગળ વધતી હતી.

સૌથી આગળ સરદાર કુખેકુની દુકડીઓ હતી, પાછળ વીલા સાન્ટાની દુકડીઓ હતી, પછી કાળીડગલીવાળી સગળતી ખોપરીઓ ફૂચ કરતી હતી.

“તોપખાનું તૈયાર રાખજો” એક પળનાં ઇસારાથી તૂટી પડે તેવું તોપખાનું આગળને આગળ ધસડાતું હતું.

“શ્રેવીનાના ડીવીઝનને જે ભાગમાં વહેંચવો નહિં પાલવે, સાથે રહે તે સારા. કરાડો વિકરાળ છે, રસ્તો વિકટ છે, ઝાડો ભયંકર ગોચ છે.” સેનાપતિ એના સરદારો સાથે મસલત કરતો હતો.

“હા, હા” બધા બીધેલી આંખો ઇથોપીયાના ઘેરા પ્રદેશ પર ઠેરવતા બોલતા હતા.

“રામા આગ્યું?”

“હા, રામા આવ્યું.” આખી સેના અટકીને ઉભી હતી. આગળ ફરતા ઓળા દેખાયા ને બંધ થયા. ત્રણસો ઇથોપીયનો ત્રાક ધઈ રહ્યા. ઇટાલીનાં વિમાનો જોરથી ફૂડ્યાં. ઇટાલીની તોપોએ બરાડા નાખ્યા. નીચે ઉપરથી દારૂગોળો ગળડી ઉઠ્યો.

“લી...લી...લી” ઇથોપીયાનો અવાજ આવ્યો.

“એ શું?” ઇટાલીનો એક સરદાર આંખો સંકાચી પૂછતો હતો.

“યુદ્ધમાં આનંદનો અવાજ કરવાની ઇથોપીયાના સિપાઈ-ઓને ટેવ છે” એક સોમાલી સિપાઈએ સમજ પાડી.

“એ.....” ઇટાલીયન નાયકે ઇથોપીયન શરીર દીકું ને એણે હાથ લાંબાવ્યો. એના હાથની દિશામાં બંદુકો બરાડી.

જવાબમાં એકે આખાદ નિશાન તાકયું, ગીચ ઝાડીમાંથી એક અવાજ સૂસર્યો, ઇટાલીનો પેલો સરદાર તરફડતો પડ્યો. એનો ગોરો દેહ લાલ લોહી વહેવા લાગ્યો.

“મોરગાનટીની” એની આસપાસ સિપાઈઓ વિંટાયા. ડોકટર એનો ધા બાંધવા લાગ્યો, એ મરતો હતો.

“પેલા ત્રણસો!” ઇટાલીના શિકારીઓની ખૂની આંખો જંગલના ખૂણા જોતી હતી.

“લી.....લી.....લી” પાસેની ટેકરી પર સો ઇથોપીયનો અઠાવીસ હજારની સેના પર ભયંકર હસતા ઉભા, ખીજી - પળે એક ઇથોપીયન અવાજ અઠાવીસ હજારને આવાહન આપી રહ્યો. ઇથોપીયાના સો સૈનિકાએ ડુંગરપરથી

સાવળની ઝડપથી ફાળ ભરી, ચોથી પળે સો બંદુકો એક સાથે ધણુધણી ઉડી. ઇટાલીનાં અડતાલીસ મહાં ધૂળ ચાટતાં પટકાયાં, ઇટાલીના અઠાવીસ મરદો લોહી ઉબકતા ધવાયલા પડ્યા, ઇટાલીના એકવીસ છોકરાઓ ખોવાઈ ગયા.

“ અને પેલા સો ? ” ઇટાલીનાં વિમાનો, સોની શોધમાં આકાશ ખખડાવતાં ઉડ્યાં. એક મરેલાને અને એક ધવાયલાને છોડી સો દેખાયા તેવા શમી ગયા હતા. ત્રણસોનો પત્તો ન હતો, રીસના માર્યા ઇટાલીનાં વિમાનો કાઠ પણુ ઇથોપીયનના પડછાયા પર આગ વરસાવતાં ઉડતાં હતાં, રીસની મારી ઇટાલીયન સેના કાઠ પણુ ઇથોપીયનને ઝખ્ખે કરતી આગળ વધતી હતી.

ઑક્ટોબરના પાંચમા દિવસની વહેલી સવારે ઇથોપીયાનો સુરજ એક કરાડમાંથી રાતો ઉગતો હતો. ઉગતા સુરજને જોતી ઇટાલીયન સેના આડીઆબુના પાસે રાહ જોતી ઉભી હતી.

“ આવી લાગી છે. ” જસુસોએ ખબર આપ્યા. ગાશોરકી ઘાટમાંથી આવી મળવાની ખીજ દુકડીઓ આવી પહોંચી હતી. લશ્કરને આગળ વધવાનાં ફરમાન મળ્યાં.

સુરજ બરાબર માથા પર આવ્યો હતો. આગળ વધતી ઇટાલીયન સેના પેટ ભરવા અટકી. મારાવિગના એના તંબુમાંથી બહાર નીકળ્યો. એ દૂરગિન માંડી દૂર દૂર જોઈ રહ્યો. દૂરના પર્વત પર આડોવાનો કિલ્લો દેખાતો હતો. એણે દૂરખીન દૂર મૂક્યું ને ખૂમ મારી. એક જણ દોડતો આવ્યો. “ આંબાસેલટ ” એણે પૂછ્યું. આવનારે માથું ધૂણાવી ના

પાડી. “ ચાર જથુને મોકલો, એકદમ ” થોડીવારમાં ચાર ઘોડાઓ દોડતા વિદાય થયા. ઈટાલીનો સેનાની ત્યાં ને ત્યાં અધીરો ઉભો. એક કલાક પસાર થઈ ગયો, ત્યારે એક જથુ ઉતાવળા સમાચાર આપ્યા.

“ આંબાસેલટના ઘાટ પર એકસમ તરફનો ધસારો રોકનારી દુકડીઓ પહોંચી ગઈ છે. ”

“ તો ઉપાડો. ” એણે હાથીની શુંદ જેવો હાથ ઉછાળી કહ્યું. ઈટાલીયન બ્યુગલો આગળ વધવાનાં ફરમાન કુંકી રહ્યાં. ઈટાલીનાં ધાડાં આગળ વધ્યાં.

ઓક્ટોબરની છઠ્ઠી તારીખની સવારે આડોવા નગર ચોકખું દેખાયું.

“ આ મેરીયમ શો આઈટુ ” સેનાપતિ શાનટીની ઈટાલીની દુકડીઓને એક વિકરાળ કરાડ બતાવતો બોલ્યો. ૧૮૯૬ માં આપણે હાર ખાધી ત્યારે, ડા - બારમોડાની આખી દુકડી એ કરાડમાં દફનાઈ ગઈ છે. જમીનના પણ અંતરાય વિના ઉઘાડાં પડેલાં ઈટાલીનાં હાડપિંજર આપણા આજના વિજયથી જંગી ઉઠશે.

એક પણ બંદુકડી ફેડયા વિના ઈટાલીએ આડોવા સર કર્યું.

“ આ આડોવામાં આપણા છ હજાર અમલદારો ૧૮૯૬ માં મરેલા પડ્યા હતા, આજે એ શાંત થયા હશે. ” ઈટાલીયન સેનાની બાષણ આપતો હતો.

“ પણ હજુ આંબાસેબાટ બાકી છે..... ” એણે પૂરું

કરતા કહ્યું. “ એકસમ લેતાં વાર નહિ લાગે કારણ કે ત્યાં ઇથોપીયાનો મોટો ધર્મ ગુરૂ વસે છે. ”

ઈટાલીયન ટુકડીઓ કીડીઓની હાર જેવી ચાર રસ્તેથી આંખા સેલાટ પર ચઢી. ચઢાવ પરના રસ્તા પર છૂટાં છવાયાં જમકલાં થયાં. ઉપરથી વિમાનોએ લોહીની છેજો ઉછાળતું લાખંડ વરસાવ્યું, સેંકડો ઇથોપીયનોનાં શરીરો છેદાયલાં પડ્યાં. પાંચસો ઇથોપીયનો કેદ પડ્યા, રાઈફલો, બંદુકો અને તોપો ઈટાલીને હાથ આવી.

આડોવા પર ઈટાલીનો વાવટો ઉડ્યો.

આડોવાના શય પર ઈટાલીયન ગીધ વિજયની ચીચીયારી કરતું બેઠું.

આડોવામાં ઈટાલીના ડાહ્યોએ ઉત્સવ પૂકાર્યો. ઈટાલીનાં પૂર્વઆફ્રિકાનાં સંસ્થાનોનો મુખી જનરલ, ડીબોનો ઓક્ટોબરના તેરમા દિવસે આડોવા પર ઉતર્યો અને ઉતરીને બોલ્યો. ઇથોપીયાના ખૂનના અક્ષરે લખાયલા, જગતભરની કચડાયલી પ્રજાઓનો ધાતકી ઉપહાસ કરતા એના બોલ આડોવા પર ઉડ્યા.

“ ટાઈગરના લોકો સાંભળો. તમે જાણો છો કે ત્યાં ઈટાલીનો વાવટો ઉડે છે ત્યાં સ્વતંત્રતા હોય છે, આજથી તમે અમારી સરકારના રક્ષણ નીચે છો. ઈટાલીયન સરકારના કાયદાની સામે થનાર કોઈ પણ સખત શિક્ષાને લાયક લેખારો. ”

“ પણ મકાલે ! ” ઈટાલીના સરદારો ખાનગી વાતચીત કરતા હતા.

“ ગુકસા આગળ વધે છે, એની સાથે હજારોનું લશ્કર છે, એની સાથે વોડાબુ અલી પણ છે. ”

“ ગુકસા ! વોડાળુ અલી !.....” સૌને ચિંતા પેડી.

“ પણ.....ગુકસા.....! ” એક જણ ઈતેઝરીથી બોલે રહ્યો.

“ હા, હા, એ ફૂટયો છે. ને વોડાળુ અલીનો ઘાટ થડાઈ નય તો એ હજારે સાથે આપણને આવી મળે છે નહિ તો એના પંદરસો સાથે. ”

ડીખોનોની આંખો ઉલ્લાસમાં ચમકી ઉઠી.

“ છેલ્લી હદ ! ”

“ આડાગા એમસ ” ડીખોનો બોલ્યો. વીનસીએ બધું ગોઠવ્યું છે, આપણે આગળ વધીએ અને આડાગા એમસ આવે એટલી વાર. ” સૌ ફૂટેલા ગુકસાને મનમાં ને મનમાં વખાણી ઉઠ્યા.

“ તો મકાલેના શા ભાર છે ? ” મારા વિગનાને તાન ચઢ્યું.

“ મકાલે પડેલું જ માની લેજો. ” ડીખોનો બોલ્યો.

“ આપણે અહિ ક્યાં સુધી ? ”

ઑકટોબરનો આખર દિવસ, આજે ૧૫ મી થઈ. આજે સાંજના આખુના આવે છે, બે દિવસ પછી સેનાપતિ એડો - ગલીઓ લેસોના સાથે પધારે છે. ”

“ આખુના આવે છે પણ એકસમ ! ”

એકે શંકા કરી.

“ એકસમ અને આચાર્ય આખુના જુદા નથી. આખુના સાથે એકસમ પડ્યું સમજો, આપણે ત્યાં હલો લઈ જવાની જરૂર

નથી, આશુનાના દેવળમાં ભગવાન ઇસુના આશીર્વાદ અને આચાર્ય આશુનાનો આવકાર સાંભળવા જ જવાનું છે.” મારા — વિગના ઉતાવળો બોલી ઉઠ્યો.

શોષણનો સાગરીત ધર્મનો વડો આશુના એના બધા ગોઠીયા સાથે આવી પહોંચ્યો ને ઇટાલીના મુડીવાદી મારાઓએ કરેલી હત્યાઓ પર પવિત્ર પાણી છાંટતો બોલ્યો, “અમે સમજીએ છીએ કે સુધારો હંમેશાં રોમ તરફથી આવ્યો છે, એ રોમને બધાં દેવળો અને ધર્મો વફાદાર છે. દુનિયાની પ્રજાઓ પર રાજ્ય કરવાનો ઇટાલીનો હક્ક તેના કાયદાના ન્યાય અને બળને લીધે દેવી છે અને તેથી આધ્યાત્મિક છે.”

એકસમ પડ્યું. ઇથોપીયાના યાત્રાના ધામે મુડીવાદી મારા પર આધ્યાત્મિકતા છાંટી, ઇસુનાં વેચાઈ ગયેલાં દેવળોએ ઇટાલીથી આવેલી ખૂનામરફીને ધર્મના નામમાં ખૂલ્લી મૂકી.

ઓક્ટોબરના ૧૬ મા દિવસે નિમકહરામ ગુકસે ઇટાલીને મળી ગયો અને આડીઆટના દેવળમાં ઇટાલીના રાજ તરફની વફાદારીના શપથ લેવા ગયો.

ઓક્ટોબરના અઠારમા દિવસે વડો સેનાની બેડોગલીઓ શાહી ઠાકમાઠથી આડોવામાં આવ્યો.

ઓક્ટોબરના ૨૪ મા દિવસે એકલગ્નર પૂલવાળો ઇથોપીયાની વસ્તીની વેડનાં ખૂન પર બાંધેલો મોટો રસ્તો ઇટાલીનાં લશ્કરોને આગળ વધવા માટે મહાસેનાની બેડોગલીઓને લાથે ખૂલ્લો મૂકાયો. ઓક્ટોબરની સતાવીશમી તારીખે માણસની બોપરીઓવાળી કાળી ડગલીની ટુકડીઓએ કૂચ આરંભી. નવેમ્બરના વિવ્રહતા દિવસોમાં પાછાં ઇટાલીનાં ઘાડાં આગળ વધ્યાં.

“આડોવા લીધું, મકાલે પડ્યું.” યુરોપનાં છાપાં એ સમાચાર છાપ્યા.

“રાષ્ટ્રસંઘ વિચાર ચલાવે છે.” રાષ્ટ્રસંઘના નામમાં ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજ મુડીવાદી ધૂવડોએ ઠાવકી ડોક નચવી કહ્યું.

“ગુકસાએ દગો દીધો, ઇથોપીયાનાં ગામડાં સળગે છે, ઇથોપીયાનાં નર નારીઓ વેડમાં પકડાય છે, ઇથોપીયાનાં બાળકો વધેરાય છે.....”

પાછા સમાચાર બોલ્યા.

“રાષ્ટ્રસંઘ સમિતિ નીમે છે.” પાછો પેલો ડાકુ - રાષ્ટ્રસંઘ ગળામાંથી ધૂરકચો.

ડાકુઓના રાષ્ટ્રસંઘના એ મુડીવાદી મોવડીઓએ લુંટની વિધાતક યોજના ધડી કાઢી, યુરોપના ભદ્ર લોકોના એ બન્ને સાથીદારો હોર અને લાવાલ ઇથોપીયાનાં અંગને કાપીકાપીને ન્યાયની તૂલામાં મૂકવા માગતા હતા, દુનિયાએ મુડીવાદની ખૂની છરીને ચમકતી દેખી. ઇથોપીયા પર આગળ વધતાં ઇટાલીના મુડીવાદનાં ધાડાં વિકરાળ હસ્યાં. આખા ઇથોપીયાએ હાય નાખી, ઇથોપીયાનો શહેનશાહ આખો કંપી ઉઠ્યો.

આખા ટાઇગર પ્રાંતના એક છેડેથી બીજે છેડે સુધી ઇટાલીયન ચોકીઓ ખેસી ગઈ. ઇટાલીનાં વિમાનોએ આકાશ છાઈ દીધું.

ઇથોપીયાના શહેનશાહે ડાકુઓના રાષ્ટ્રસંઘની આશા મૂકી દીધી. ઇથોપીયાનાં વતનીઓએ મરણને મહાલહું દીધું.

“હવે હું જઈશ ?” ઇથોપીયાનો શહેનશાહ ઉઠતો હતો.

“ક્યાં ?”

“ રૂસી ! ”

“ જાતે ? ”

“ હા ત્યાંથી મારા મુલુગેટા સાથે વૂહ રચીશ, ત્યાંથી મારા એછલુ, સેયુમ અને કાસાની દુકડીઓને મરતી દેખીશ અને ત્યાંથી જ મારા લોહીનું છેલ્લું ટીપું.....”

ધથોપીયાનો શહેનશાહ ઉઠ્યો. મરણ એને માર્ગ બતાવતું હતું. ઇટાલીની યંત્રસેના એના ધથોપીયાનાં મજબુત બાવડાની મશ્કરી કરતી હતી.

“ બાપા, બાપા ” શહાઈ આડા હાથ દેતી દોડી આવી.

“ લોહી રેડવાથી શું ? મરી ફિટવાથી શું ? ” એની રાણી કંપી ઉઠી.

“ લોહી રેડવાથી ? ધથોપિયાની જમીનમાં આજે ધથોપીયાનાં માથાં લોહી રેડશે ને માથાં વાવશે તો આપણી એ જમીનને આવતી કાલે યુરોપની મુડીવાદી ગુંડાશાહીનો નાશ કરનાર મરદો સાંપડશે. ન્યાય માટે રેડાયલાં લોહી મિથ્યા જતાં નથી... ” શહેનશાહ જોઈ રહ્યો.

૧૮-રણુવગડાના રંગરાગ

રાસકાસાએ પડો વળવ્યો. આખો આમહારા ઉપર તળે થયો. ટાના સરોવરનાં પાણી ખદખદી ઉઠ્યાં. એની આસપાસના ડુંગર હચમચ્યા, કરાડોએ ભયંકર પડવા પાડ્યા.

“તમારી જરૂર છે, તમારી જરૂર છે અને તમારી પણ જરૂર છે.” ગોંડાર ગાજતું હતું. આમહારા ઉભરાતું હતું.

“તમારી જરૂર છે, અને તમારી પણ જરૂર છે, રાસકાસાને તમારી જરૂર છે, ઇથોપીયાને તમારી જરૂર છે.” આઠે પહોર અવાજ ઉઠ્યા.

આમહારાની આસપાસનાં ઇથોપીયન નરનારીઓ, ઉઠ્યાં, માતાઓ છાતીએ ઘાવતાં બાળકો વછોડી દોડી, જીવાનોએ ખભાપર બંદુક ધરી દોટ દોધી રોજ ને રોજ ગોંડારમાં મરણીયાં મહાજનો ઉભરાતાં હતાં.

સ્ત્રીઓ આવી, પુરૂષો આવ્યા, છોકરાઓ આવ્યા, છોકરીઓ આવી, બાળકો પણ આવ્યાં, એક લાખને સાઠ હજારની સેના ગોંડારમાં રણુ વગડાના ખેલ શીખી રહી, પહેલી વાર ક્વાયત

કરી રહી, યુદ્ધનાં ફરમાન ઝીલી રહી, ઝેરીગેસ ને બોંબની વાતો સાંભળી રહી.

“ આજ સુધી મેં ઇથોપીયાના તોફાની ઘોડાઓને વશ કર્યા છે, આજે હું ઇટાલીથી ઉતરી પડેલાં વરુઓનાં ટાળાં સાથે બાથ ભીડવા બહાર પડ્યો છું, તમે આવ્યાં તે ભલે આવ્યાં, સાથે તમારાં જીવાન છોકરા છોકરીઓને અને છાતીએ ધાવતાં બાળકોને લઈને આવ્યાં તે ઠીક થયું, મારી સાથેય મારા બે છોકરા છે.....આપણાં છોકરાં સાથે હોય તો મરતાં મરતાં ઘર ન સાંભરે ” રાસકાસા એક લાખ અને સાઠ હજારને મરી ફિટવાના પાઠ શીખવતો હતો.

ગોંડારથી એક લાખ અને સાઠ હજારની સેના ભયંકર જંગલોમાંથી, ઉંડી કરાડોમાં થઈ પથરાતી ચાલી.

ટાકાઢ પર લશ્કરો પથરાયાં. લેલીબેલા તરફ સેનાઓ કૂચ કરતી થઈ ગઈ.

અંધારી વનરાજીઓએ ધીર શબ્દો સૂણાવ્યા, ઉંડી ઉંડી કરાડોએ અંધાર પડ્યા પાડ્યા, દાતરડી જેવી ખડકોની હાર-માળાઓ નમી નમોને દેખી રહી.

આગળ વધતી રાસકાસાની સેનાએ શાહીઘાટ પર ચોકીઓ નાખી, આંમ્યા આલાગીની શયનાનની દાંતી જેવી ઝૂંકેલી પથરમાળ ઓળંગી.

“ હવે દેખાઈ જવાશે, ઉપર ઇટાલીનાં ગીધ જેવાં વિમાનો આઠે પહોર પહેરો ભરે છે, રાતોરાત આગળ વધો દિવસે

આરામ લો ” ટાઇગર પ્રાંતની દક્ષિણમાં પેસતાં રાસકાસાએ ફરમાન કાઢ્યું.

જસુસો જોઈ જોઈને કંટાળ્યાં, વિમાનોની દુર્ઝિનોવાળી આંખ દેખી દેખીને થાકી, દિવસે ઘેરી ઝાડીઓની સોડમાં લપાતી ને રાતે અંધારી કૂચ કરતી રાસકાસાની સેના ટાઇગરની દક્ષિણે પથરાતી ચાલી.

“ હું ટાકાઝ પર જઈ છું. ઇસ્ત્રીયાના પશ્ચિમના ખૂણા પર એ લોક આગળ વધશે તો એમ એગર પર તૂટી પડીશ. ” સંદેશો પહોંચ્યો.

“ ભલે ભલે ત્યાં જ રહો. ” રાસકાસાએ કહાવ્યું. “

“ ગુકસા કાવતરું કરે છે. ” વોડાબુ અલીનો સંદેશો લઈ મકાલેથી વિમાન ઉડ્યું ને આડીસ અમાખા પહોંચ્યું.

“ ના, ના, ન મનાય ! ” શહેનશાહે માથું હલાવ્યું.

“ ન મનાય ! શું કામ ન મનાય, ઉત્તરનો એ મોટા મોટા વાળવાળો જાણીતો હેવાન છે તોય ન મનાય ! આખા ઇથોપીયામાં મોટામાં મોટો દારૂડીયો છે તોય ન મનાય ?...” વોડાબુએ ખૂબ મારી.

પાછું મકાલેથી વિમાન ઉડ્યું ને રાસકાસા પર ખબર લાવ્યું.

“ વીનસી બનાવી ગયો છે, ગુકસા પણ ગયો, સાથે યુદ્ધનો સામાન અને પંદરસોને લેતો ગયો છે. ”

“ હે ! ” કાસાની કેડપર જાણે કરવત પડ્યું. “ તો મકાલે ઇટાલીના હાથમાં ! ” એની પથરાતી સેના પર ઇટાલીનો પંજો પથરાતો એને દેખાયો.

“પણુ સેયુમ !” રાસકાસાને ચિંતા પેડી. જાણે એના માથામાં જવાબ વાગ્યો. “સેયુમે આડોવા છોડ્યું. આજે પંદર દિવસથી એનો પત્તો નથી, આડીસ અબાબામાં પણ ખબર નથી, પણુ સેયુમ અડગ છે, ગુસ્સાનો કાકો થાય તેથી શું ? સેયુમ આવી લાગશે.”

“સખૂર” એણે એકેએક મોરચા પર આગળ વધતી એની સેનાએને અટકાવી. એણે શહેનશાહનો સંદેશો સાંભળવા કાન માંડ્યા.

“હું જાતે ડેસી આવું છું. ડેસીની આસપાસ આપણાં યુદ્ધ મંડાશે; મકાલેથી ડેસીનો રસ્તો સમાલો, મકાલેથી આડીસ અબાબાના શાહીઘાટ પર ચોકી બેસાડો. સાચવજો, મકાલે ગયું છે.....”

“પણુ સેયુમ ?” રાસકાસાએ ટેલીફિનના ભુંગળા પર કાન માંડ્યા.

“આપણા ટેલીફિન થોડા દિવસમાં જ નકામા પડશે, હું ડેસી પહોંચું પછી સંદેશાઓ લઈ જવા માથું જમીન પર મૂકીને ઉડનાર વિમાનીઓ બોધશે.”

“પણુ સેયુમ !” પાછી રાસકાસાએ ખૂમ પાડી.

“સેયુમ ! સેયુમનો પત્તો લાગ્યો છે. ગુરંગુરા નદીની આસપાસ.....વિગત પછી, આડોવા પડ્યા પછી આડોવામાં કતલ ચાલે છે, એકસમના થોડાક શક પડતા પાદરીઓ પણ વિધાઈ ગયા છે,.....સેયુમ તમારી આગળ હશે.....”

“એલાઉ.....” પાછો ફિન વાગ્યો. “રાસ મુલુગેટા એક મોટા લશ્કરની સરદારી લઈ ફૂચ કરે છે.”

“ યુદ્ધમંત્રી પોતે ? ”

“ હા, પોતે. ”

“ અને એલાઉ ” પાછો ટેલીફોન બોલ્યો. “ એમ્બલુએ રંગ રાખ્યો છે ટાકાઝ માઈ (નદી)ના એક કિનારેથી બીજે એ એનાં માણસો સાથે કૂદે છે ને કિનારા પર ઈટાલીનું લોહી છાંટે છે, ઈમરૂ પણ એને આવી મળ્યો છે. ટાકાઝ નદીને કિનારે કિનારેથી ઈરીટ્રીયા પર હલ્લો લઈ જવાની એની મુરાદ હતી પણ હવે મકાલે પડ્યા પછી એની એ યોજના ભાગી પડી છે, ડેસી અને મકાલેની વચમાં અને છેક છેડે ઓગાડેન પર આપણાં બળ એકઠાં કરવાં પડશે, તમારા તરફના સમાચાર ? ”

“ વેરાન ટાઈગર વધારે વેરાન થાય છે, સીઆનોની સરદારી નીચે ટાઈગર પર વિમાનો ઉડે છે, ગામડાંઓ બળે છે, શાહીવાટની આસપાસ પડતા ભોંબ ફર વરતાવે છે, ચુંથાઈ જતાંની ચીસો સાંભળવા કાળજી કંકણ કંઈ છું.....એથી યુદ્ધમાં કપાઈ જવું સારું.....”

“ અને જીવો ” પાછું એને યાદ આવ્યું.

“ ઝેરી ગેસની ટેંકા ખડકાય છે. એમાંથી બચવા આપણી પાસે એકે સાધન નથી.....પછી આપણો એકે ઉપાય રહેશે નહિ, આપણે જેમ જલદી ઝંપલાવીએ તેમ સારું. ”

“ હું ડેસી આવું છું.....પછી વાત. ” શહેનશાહનો ભારે અવાજ આવ્યો. રાસકાસાના હાથમાંથી ટેલીફોનનું ભૂંગળું ઝૂટી પડ્યું. એણે પડેલું ભૂંગળું ઝડપી લેતાં ખૂબ મારી. “ આપણો મોટો પગારદાર સ્વીસ ઈજનેર બીએટ્રી જેણે ડેસીથી આડીસ અબાબાનો રસ્તો બાંધ્યો છે તેય ગયો છે. ”

“ ક્યાં ? ”

“ ત્યાં - ઇટાલીયનોને મળી ગયો છે. ડેસી પડશે તો ત્યાર પછી એ આખા રસ્તા પર ખોંચ નાખવાનું ઇટાલીને સહેલું પડશે. ડેસીથી આડીસ અબાઆનો આખો નકશો એ દુશ્મનોને સિખવશે. ”

“ નવી આફત.....આપણે એ આખો રસ્તો.....પણ પછી વાત.....સલામ. ”

આડીસ અબાઆથી વાત કરનારે વાત પૂરી કરી.

૧૯-ધસતાં ધિંગાણાં

મૃકલે પડ્યું.

વોડાબુઅલી ધેવાના ઘાટપરથી નીકળી નાઠો.

નવેંબરની નવમી તારીખે વિજેતાઓ ઉત્સવ ઉજવતા હતા. ધર્માચાર્યો એમના ચાંદીના કોસપર ઈટાલીયન સરદારનાં યુબન લેતા હતા. એન્ડાજેસસના કિલ્લા પર ઈટાલીનો વાવટો ઉડતો હતો.

ટાઇગર પ્રાંતપર ઈટાલીની ખૂની સેના આગળ વધતી હણી. સળગતી ખોપરીઓવાળી કાળી ડગલીઓની હારોની હાર મંડાઈ ગઈ હતી. મોટી મોટી લોરીઓની લંગાર અને ખચ્ચરોની હારોની હાર તોપખાનું ને દારૂગોળાના ઢગલા ધસડતી હતી.

ત્રીસ હજારની ઈટાલીયન સેના ડોલોને રસ્તેથી આગળ વધતી હતી. ત્રીસ હજારનાં ચોકીદાર વિમાનો સમડીઓ જેવાં સૂસવતાં હતાં. જસુસો સમાચાર લાવતા હતા, ઈંજનેરો રસ્તા બાંધતા હતા.

પાછી વેઠ વકરી ઉડી. પાછાં વતનીઓ પકડાયાં, પાછાં ગામનાં ગામમાં જવાલાઓ ઝથુકી, પાછી જીવાની ઝખ્ખે થઈ, પાછા પરસેવા ભેગાં લોહી રેલાયાં, પાછા વિજેતાઓ સુધારાના નામમાં ડોલો ધાટ પર આગળ વધતા હતા. ચોમેર ચિતકાર ફેલાતો હતો. લોહીની છોળો ઉછાળતો અસાચાર આડો ને અવળો ફાલતો હતો.

“હજીય રાસકાસાના સમાચાર જ નહિ ?” સેયુમ ઉતાવળો થતો હતો. “મારે આડીઆખી પહોંચવું જોઈશે.”

“આવશે હવે આવી પહોંચતો હશે, એ ટેંબીયન તરફ જાય છે, એવા સમાચાર તો આવી ગયા છે.” સેયુમનો સલાહકાર કાનોવાલોફ. ખેલતો હતો, “તમારે પણ ત્યાં જ પહોંચવાનું ને ! ટેંબીયનમાં.”

“પણ મારે દક્ષિણમાં ઉપડી જવું જ જોઈએ, શાહી ફરમાન છે, ત્યાંની બાજુ.....” એણે ચિંતાથી જોયું.

“તો ઉપડી જવ. હું છું.....કાસાના આચ્છા પછી હું પાછળ આવું છું.” કાનોવાલોફે રરતો કાઢ્યો. સેયુમ ઉપડી ગયો, “આવી મોટી અજગર જેવી સેનાને સેંકડો માઈલની મુસાફરી છૂપી રીતે કરાવવી અને રાતને દિવસ ગીધ જેવાં વિમાનોની દુર્ગ્ગિન જેવી આંખોમાંથી ઉગારવી એ કેવું કપરું કામ છે !” કાનોવાલોફ વિચારી રહ્યો.

ખીજે જ દિવસે રાસ મુલુગેટાની ટુકડીઓ ડેસી આવી, અને વોલોની આસપાસ પથરાવા લાગી.

ખીજી બાજુ અંધારાના પડછાયા જેવો રાસકાસા ટાઈગરમાં એના પડછાયા પાથરી રહ્યો. બન્ને રાસો ટાઈગરમાં પેઠા.

નવેમ્બરની ૧૮ મી તારીખે જાણે ઝાડના ઝુડામાંથી જનમતો હોય, જાણે કરાડોના ઉંડાણમાંથી ઉગી નીકળતો હોય તેમ રાસકાસા એની ટુકડીઓ સાથે એન્ટાલો નજીક ઉતરી પડ્યો. એન્ટાલો અને આમ્યાઆલાગીની વચમાં ગીરીમાળમાં એનાં લશ્કર ફરવા લાગ્યાં.

“ મકાલેની જોડાજોડ આવ્યો છે ” મકાલેમાં ઇટાલી સરકારને સમાચાર પહોંચ્યાં.

“ કોણ ? કાસા ? ક્યાંથી ડબ્બી પડ્યો ? ” સૌની અજાયબીનો પાર રહ્યો નહિ.

મુસોલીનીના જમાઈ સીઆનોની સરદારી નીચે આકાશી લશ્કરે કૂચ કરી. વિમાનો ફફડ્યાં. એન્ટાલો અને આલાગી વચ્ચેના કુંગરાઓ જાણે પાયામાંથી હાલો ઉઠ્યા. એન્ટાલો અને આલાગીની વચમાંની કરાડો કકળી ઉઠી, ઝાડો ઉખડી ઉખડીને પડ્યાં. ધૂળના ગોટા ઉછળ્યા.

ઇથોપીયાની તોપોએ તાક દીધી. ઇથોપીયનોની રીમા-કુલોમાંથી ગોળીઓ વહ્ણટી. વિમાનોમાંથી કેપ્ઝની પાંખ તૂટી, કેપ્ઝની આંખ તૂટી. જાણે લોખંડી ગીધડાં માણસ સાથે બાઝ્યાં હતાં.

“ એ પડ્યું..... ” એકે આબાદ તાક લગાવી. સીઆનોનું વિમાન તરફડતું ઉતરતું હતું. ઝાડની ઘટાઓમાંથી એક મોટી કીકિઆરી ઉઠી. પણ વિમાન પાછું સીધું થયું ને મરતુ મરતું મકાલે તરફ વળ્યું. સીઆનો બચી ગયો. માંડ માંડ મકાલે પહોંચ્યો ને મુસોલીનીએ એના જમાઇને અલિનંદન મોકલ્યાં.

એન્ટાલોથી દૂર દૂર દક્ષિણમાં ટેંબીયન પ્રાંતના પાટનગર આબી આડી સુધી ઇથોપીયન સેના પથરાતી ચાલી.

“ મકાલેને પાડું કે ઇરીટ્રીયાને હચમચાવું ? ” સિત્તેર વરસનો મુલુગેટા ઉતાવળો થતો હતો. સેયુમની આંખો આગ વરસાવતી હતી.

“ આપણા માથાપર આકાશી ફોજ છે..... ” રાસકા-સાનો ચેતવણીનો અવાજ આવ્યો, આમણે ડેસીથી સંદેશાની રાહ જોઈએ.

“ ઉત્તર મોરચાપર ટેંબીયન પ્રાંત ધણો અગત્યનો છે, મકાલે પર ચઢશે નહિ. ઇરીટ્રીયામાં ઉતરશે નહિ, છો ત્યાં રહો અને આગળ વધતા ઇટાલીને રોકી રાખો. ” ડેસીથી શાહી ફરમાન લઈ વિમાન ઉડતું હતું.

વિમાન ઉડ્યું. એના રસ્તામાં વાદળોના ગોટામાં છૂપાયેલાં શિખરવાળા ઉંચા ઉંચા પહાડો આ આકાશી મહાસાગરનાં ન ચિરાય તેવાં ઘેરાંને ઘાડાં વાદળો હતાં, ક્યારેક ક્યારે આડાં આવતાં ઇટાલીનાં ઉડતાં વિમાનો પણ હતાં.

છેવટે સમાચાર આવ્યા. મુલુગેટાએ સાંભળ્યા.

“ આક્રમણ કરશે નહિ, મકાલે પર ચઢશે નહિ, છો ત્યાં ચોટીને રહો, ઇટાલીયનોને મકાલેમાં ઘેરી રાખો, ઠેઠ આંખ્યા આરાડામ સુધી પહોંચી જવ. ”

“ આંખ્યાઆરાડામ ! વૃદ્ધ મુલુગેટા જોઈ રહ્યો. એની આંખ સામે નવ હજાર ફીટ ઉંચા આરાડામનાં શિખરો દેખાતાં

હતાં. એણે પોતાની ટુકડીઓને આરાડામ તરફ ફેરવ કરાવી. આંખાઆરાડામ એક મોટી આંકાશી રંગભૂમિ જેવો ઉભો હતો. એના માથાપરથી ઉડતી શિખાઓ જેવાં અનેક શિખરો ડોકાતાં હતાં, એની તળેટીમાં વનરાજીઓ વિકરાળ હસતી હતી, એની ખાંધોમાંથી ભૂરી નાઈલની શાખાઓનાં અને ટાંકાઝ નદીનાં પાણી ચમકતાં હતાં, જાણે આખા પર્વત પર ઉડતા ખડકો ગોઠવ્યા હોય, જાણે આખા પર્વત પર ઉડતા ફૂવારા બંધાયા હોય, જાણે રણવગડાની રંગભૂમિ હોય તેવો આરાડામ મુલુગેટાને આવકારી રહ્યો. કીડીઓની હાર જેવી કીણી જણાતી મુલુગેટાની ટુકડીઓ આરાડામને આશરે ફરવા લાગી. એના લશ્કરનો સામાન કરાડોએ સાચવીને સંતાડી રાખ્યો, કિલકિલાટ કરતાં ઝરણાંએ એની સેનાને કંચન જેવાં પાણી પાયાં, અને ઘોડાને ખચ્ચરો તળેટીની લીલોતરી ધરાઈ ધરાઈને ખાવા લાગ્યાં.

“તરસ છીપાવો, તરસ છીપાવો.....” મુલુગેટા એની છત્રીસ હજારની સેનાને સમજાવતો હતો. સવારે, ને સંધ્યાએ અને પછી આખી રાત પચાસ પચાસની ટુકડીમાં જ પાણી પીવા જવાનું છે.”

છત્રીસ હજારની સેના આરાડામની ઉંચાઈ પર તોપો ગોઠવી રહી, આરાડામના પથરો પર હથિયાર ધસી રહી, આરાડામના ગોઝારા રસ્તાઓની ઓળખ લઈ રહી.

પહેલ વહેલો સ્કુપલર એની રેડકોસ ટુકડી સાથે આરાડામમાં આવ્યો. બીજે દિવસે એફીઝને દ્વીકે આવ્યા. ત્રણેએ આરાડામની ગુફાઓમાં ધવાયલાંઓની માવજત ગોઠવવા માંડી.

એનડેસાના વતની આવ્યાં. સાથે રાટલાને માખણ લાવ્યાં, મીઠાં મીઠાં દુધને તીખા તીખા તેજ લાવ્યાં. ઉપર ઉડતાં વિમાનોની પરવા કર્યા વિના યુથોપીયાની માતાઓ, ને દિકરીઓ મોત સાથે મસ્તીએ ચઢેલા છત્રીસ હજારને સમ દધી દધને ખવાડી રહી. ડેસીથી ખચ્ચરો પર લાદી લાદીને શહેન-શાહે અનાજના ઢગલા મોકલ્યા.

“ આરાડામ આવરી લેવાયો છે ” મકાલેમાં માઠા સમાચાર પહોંચ્યા. મકાલેથી ઉડેલાં વિમાનો આરાડામપર પણ ઉડી રહ્યાં.

આરાડામપરથી તોપો ધમધમી ઉડી પણ ખૂબ ઉંચે ઉડતાં વિમાનો પડ્યાં નહિં. આરાડામની ગોદમાં છૂટાં છવાયાં ધવાવા લાગ્યાં, કાઈ કાઈ શરીર ચુંચાવા લાગ્યાં, અંત ઉખડી પડવા લાગ્યાં, લોહી છંટાવા માંડ્યાં.

“ કાળીયાંઓ પણ વ્યૂહ જાણે છે ? ” ઇટાલીના સરદારો વિમાસતા હતા.

“ અને કાળીયાંઓ પણ ભરી જાણે છે ” મારાવિગના હોઠ કરડતો હતો.

“ ગોંડારથી ઉત્તર પૂર્વમાં વિકરેલા વાંદર જેવો એઇલિ ડાબાટ સુધી ચોંટયો છે, સેમ્નયન પર્વતમાં અને ટાકાઝનાં પાણી પર આઠેપહોર કૂદકારા મારે છે હોકારા દેતો ફરે છે. ”

“ ત્યાં પણ આપણાં વિમાનો..... ” એકેડો ઉંચકી.

“ એક સરખો બોંબમારો ચલાવે છે ” બીજાએ પૂરું કર્યું.

“ડિસેબરના ચોથા દિવસે વિમાનોની મોટી ફાળ વોલકીટ પર ઝડપી ઉઠી. એમલુએ મદદ માગીને કહાવ્યું ઈમરને મોકલો નહિતો ટકાશે નહિં.

ગોળમથી ઈમર ઉપડ્યો.

“ઈમર આવે છે!” ઇટાલીને જાણ થઈ ગઈ ઈમરના રસ્તા પર નવાં વિમાનો ઉડ્યાં.

“હું ઉત્તર પૂર્વમાં આવું છું” ઈમરએ કહાવ્યું. એણે ઉત્તર-પશ્ચિમનો રસ્તો લીધો. એનો રસ્તો ખુદતાં વિમાનોએ ઉછળી ઉછળીને જોંબ નાખ્યા. એ મરણ સામે હસતો ધોળા દિવસે આગળ વધતો હતો.

કાળી રાતનાં અંધારાં ઉતર્યાં. ઈમરએ એનાં માણસોને સમજાવ્યાં “રાતો રાત રસ્તો બદલો, આપણે ઉત્તર પૂર્વમાં જવાનું છે, પશ્ચિમમાં નહિ, આખી રાત કૂચ કરીએને સવાર પહેલાં છૂપાઈ જઈએ, વિમાનો આપણને પશ્ચિમમાં સોધશે.”

બીજા દિવસની રાતે એમલુ ઈમરને મળ્યો ને બોલ્યો, “આપણે પહોંચવાનું છે, નવેબરની ૧૫ મી પહેલાં.”

“ક્યાં?” એમલુ જોઈ રહ્યો.

માઇટીમશેટના ઘાટપર, આડોવાને ગોંડારની વચમાં ટાકાઝને ઓળંગ્યા પછી ઇટાલીની સરહદ પર તૂટી પડીએ, એકાએક વિમાની દળને પણ ખબર નહિં પડે તેને મેં આડે રસ્તે વાળ્યું છે.

“સો માઈલ કેટલા દિવસ” એમલુ હિસાબ ગણી રહ્યો.

“પાંચ દિવસ રોજ રાતે વીસ માઈલ.”

ડિસેંબરના ૧૩ મા દિવસે એઇલુ ને ઈમરૂની દુકડીઓ માઇ ટીમશેટની લગોલગ પહોંચી ગઈ. ડિસેંબરની ૧૫ મી સુધીમાં આખી સરહદ પર ઈમરૂને એઇલુ તૂટી પડ્યા. અવાજ આવે તે પહેલાં ઇટાલીનું લશ્કર ધવાઇને પડ્યું, શ્વાસ લે તે પહેલાં ઇટાલીની દુકડીઓના પ્રાણ પરવારી ગયા.

“ ઇડાગા શીખ તરફ એઇલુ અને ઈમરૂની બે હજારની ફોજ દોડીને સવાર થતાં તૂટી પડી. ”

“ વિમાનો મોકલો ” ઇડાગા શીખ આગળની ઇટાલી દુકડીઓએ ચીસો નાખી. ઇટાલીએ મકાલેમાં અવાજ સાંભળ્યો. મકાલેથી વિમાનો ઉડ્યાં પણ આવે તે પહેલાં ઇડાગામાં શખ આળોટતાં પડ્યાં હતાં. એઇલુ અને ઈમરૂનું લશ્કર એકસમથી ત્રીસ માર્ઇલ દૂર આવેલા એન્ડાસેલાસી તરફ નાસી જતા દુશ્મનોને વિંધતું દોડતું હતું.

આગળ નાસતા ઇટાલીયનો હતા. પાછળ ઈમરૂને એઇલુ હતા. બન્ને એક બીજાની અડોઅડ દોડતા હતા, આગળ દુશ્મનો હાથોહાથ હતા, ભાલાની તાક જોટલા દૂર હતા.

પહાડો પાછળથી વિમાનો નીકળ્યાં.

“ બચાવો બચાવો ” નાસનારા વિંધાઈ જતાં ચિતકાર કરી રહ્યા.

ડ્યાર્ઈ ગએલાં વિમાનો જોઈ રહ્યાં. “ બચાવે કેવી રીતે ! એઇલુ અને ઈમરૂનાં માણસો પર ફેંકેલા બોંબ આપણાં માણસોને પણ પિંખી નાખે ! ”

સાંજ પડતાં સેલાકલાકા આવ્યું. રસ્તાની બન્ને બાજુએ બે મોટી કરાડો આવી. દોઢસો ઇટાલીયનો કરાડોમાં ગળડ્યા, સેંકડો ધવાઇ ધવાઇને પડ્યા.

“ એકસમ દશ જ માર્ગલ દૂર છે. આપણે ઇટાલીને હાર આપી છે. એકવીશ તોપ, સેંકડો રાઇફલો, દારૂગોળો ને પોશાક મેળવ્યાં છે, આપણે રાતોરાત ધૂપાઇ જઇએ ” એઇલુ અને ઇમરૂ વિમાસતા હતા.

એક કલાકનો આરામ જાહેર થયો. અંધારામાં એઇલુ અને ઇમરૂની ટુકડીઓ આરામ કરી રહી, લોહી લૂછી રહી, ઘા બાંધી રહી બીજા કલાકે ખાણુખાઇ, એઇલુ અને ઇમરૂનું લશ્કર અંધારામાં અંધારી કરાડોમાં થઇ, અંધારી ઝાડીઓમાં થઇ કુંગરોની ગોદમાં અદસ્ય થઇ ગયું.

૨૦—આકાશમાંથી ઝેર વરસે છે

“શુભાશ છે, આગળ વધો, આડીકવેલા સુધી” એમલુને ઇમરને શહેનશાહનાં અભિનંદન આવ્યાં. “આગળ વધો, આગળ વધો છે, રાસકાસાને સેયુમની ચાર હજારની ટુકડીઓ ટેબીયનમાં આખીઆડી લેવા આગળ વધો છે” પાછા સમાચાર આવ્યા. એમલુને ઇમરનાં લોહી જોરથી ધબક્યાં. “જો એમ થાય તો છટાલીયનો ધેરાઇ જાય.” બંનેની આંખો ચમકી ઉઠી. બંનેએ પોતાની સેનાઓને આડીકવેલાની દિશામાં અંધારાના ઓછાયા નીચે રાતે રાતે આગળ વધવાનો હુકમ આપ્યો.

બંને સેયુમને કબાડાની સરદારી નીચે આખી આડી લેવા આગળ વધતા ચાર હજારના લશ્કરના સમાચાર સાંભળીરહ્યા.

“આખી—આડી પડ્યું છે, સેંકડો રાઇફલો, દારૂગોળો, તોપો અને થોડીક ટેંકા હાથ આવ્યાં છે, આખી—આડી પડ્યું છે, દુશ્મનો નાસે છે, સેંકડો કપાઈ ગયા છે” આખીઆડીથી

ડિસેંબર સાતમીએ સમાચાર આવ્યા. એઈલુ અને ઈમરૂનાં લશ્કરે ઉત્સવ ઉજવ્યો. ને વિજયના કેફમાં આગળ વધવા માંડ્યું.

“એન્ડાસેલાસી ને આખી આડી પડ્યાં, એકસમથી દશ માઈલ દૂરનું સેલાકલેકા પડ્યું, હવે આડિકલેલા આવી જાય તો પછી ઇટાલીની વાત છે” ડેસીમાંથી બધું બારીકાઈથી જોતો ઈથોપીયાનો શહેનશાહ વ્યુહ રચતો હતો.

એકસમમાં બેઠેલાં ઇટાલીનાં લશ્કરો મુરખ બન્યાં. એક રાતને એક દિવસ પસાર થઇ ગયાં પણ સેલાકલેકાથી ચઢાઈ આવી નહિં. વિમાનો ઉડ્યાં. ઉડતાં વિમાનોએ ઘોળે દહાડે દીવા નાખી નાખી ને આડાં ને અવળાં દૂર્બિનો ગોઠવી ગોઠવીને જોયું, એઈલુને ઈમરૂ દેખાયા નહિં, એનાં આગળ વધતાં લશ્કરોની દિશા દેખાઈ નહિં.

“એઈલુને ઈમરૂ.....ગયા ક્યાં?” મહાસેનાની બેડોગ-લીઓની ચિંતા વધી પડી. એણે ચારે દિશામાં જસુસો દોડાવ્યા. વિમાન ઉડાડ્યાં. એને સદેહ આવ્યો. “આડિકલેલા તરફ ઉપડ્યા હોય તો! તો તો ભારે પડી જાય...એઈલુ ને ઈમરૂ! એક કપિ ને બીજો ગોરીલો.....આડિકલેલાને ચપટીમાં ચોળી નાખશે ..” એણે તાબડોતોબ ખબર લાવવા નવાં વિમાનો ઉડાડ્યાં.

“એ આડિકલેલા પરજ ગયો હશે. ત્યાંની સંખ્યા મરૂને એઈલુ કરતાં વધારે પણ તેથી શું? એ લોકો મરણિયા છે, એમનાં બાવડાં જંગલી છે...એમની સામે તો વિમાનો ન હોય તો અને...” એની ચિંતા વધી પડી એની આંખ સામે ઝેરી ગેસ દેખાયો. એ બબડ્યો.

“આડોવા કે એકસમમાંથી મદદ મોઢલાશે નહિ, જે અહીંથી ટુકડીઓ રવાના થાય તો તુટી પડવાની રાહ જેતો ઇમરને એઈલુનો સરદાર સેલાકલેકામાંથી દશ માઈલની તરાપ મારે તો તો” બાજી હાથમાંથી જ જતી રહે...તો શું...?

“ગમે તે જોખમે આડિકવેલા ન પડે...” એ જોઈ રહ્યો “પણ એમાં જોખમ શાનું? ગમે ત્યારે પણ યંત્રો સામે એગિસીનીયાના માંસલ શરીરો તૂટી જ પડવાનાં છે, ગમે ત્યારે પણ...આપણે ઝેરીગેસ વાપરવા જ પડશે તો આજ કાં નહિ?” એણે નિશ્ચય કર્યો.

“પણ એ હજીય જડ્યા નહિ...” એણે એક ધવાયલા ગેંડા જેવો મોટો નિઃસાસો નાખ્યો.

“નામદાર, નામદાર...!” એના કાનમાં અવાજ જોરથી અથડાયો. નામદારના વિચાર તૂટ્યા, નામદાર ઝંખકીને અક્રૂડ થઈ ગયા.

“એ શાવજ પર્વતોમાં પેઠા છે. એની પશ્ચિમે આડીઆ-એના વેરાન ખડકો છે, એની પૂર્વમાં એકસમ ને આડોવા છે.”

“અને નામદાર! નામદાર!” બીજો દોડતો આવ્યો. ટાકાઝની ખીણોમાં એનું અડધો અડધ લશ્કર આપણને અટકાવવા સંતાયલું પડ્યું છે. બીજા આઠ હજારના લશ્કરે આપણાં રસ્તાનાં મથકો લઈ લીધાં છે અને બીજા આઠ હજાર એઈલુ અને ઇમરની સરદારી નીચે મારેબ નદી તરફ આગળ વધે છે, હવે મારેબ ઉતરી ગયા હશે, નામદાર!

“એ આડિક્વેલા પહોંચે છે” નામદાર ખેડોગલીઓ બરાડી ઉઠ્યા. એનો મુશળ જેવો હાથ ઉંચકાયો, એની અંગારા જેવી આંખો તગતગી ઉડી. એનાં નસ્કોરામાં પણ ધમણુ ચાલી એણે ગાંગરતા ગેંડાની જેમ જોરથી રાડ નાખી “એ આડિક્વેલા ઉપર જાય છે” સાંભળનારા ને સમાચાર લાવનારા થરથરતા ઉભા.

“હરામખોરોના લશ્કરોમાં સ્ત્રીઓ ને બાળકો પણ હોય છે અને તોય જાણે ડુંગરા ઠેકતા આગળ વધે છે, રાતો રાત આગળ વધે છે...જો આપણી પાસે યંત્રો ન હોય તો...!” એ શ્વાસ લેવા અટક્યો. “અડધા કલાકમાં મારું ફરમાન... ત્રિમાની સેનાને તૈયાર થવા કહો” એણે જોરથી બરાડો નાખ્યો. એના મંત્રીઓ ફરમાન પહોંચાડવા ઉભા થઈ ગયા.

“ઉભા રહો” એણે જોરથી ગર્જના કરી. એ જોઈ રહ્યો. એ ખુરશી પર ખેઠો. એણે એકને પાસે બોલાવ્યો ને ધીમેથી કહ્યું “બોંબથી નહિ ચાલે, પીરાઈટ (ઝેરીગેસ) ભરાવો, જલદી એકદમ જલદી...” સૌ સમજી ગયા.

એધલુ ને ઈમરૂ આગળ વધતા હતા.

તા. ૨૧ મી ડીસેમ્બરની મધરાતે એધલુ અને ઈમરૂના લશ્કર આડિક્વેલાની અડોઅડ આવી ઉભાં.

“આરામ કરો, સવારમાં વહેલા આડિક્વેલા પર ચઢવું પડશે” ઈમરૂએ ફરમાન કાઢ્યું. થાકેલાં લશ્કર સુતાં તેવાં ધસધસાટ ઉઠ્યાં.

આડિક્વેલાની તળેટીમાં રણનાદ ગાન્યો, નોખતો ગગડી,

બ્યુગલો ફૂંકાયા. એધલુ અને ઇમરૂએ તરવારો ખેંચી. આઠ હજારની સેના આડિકબેલા પર ચડી રહી.

તોપો ગમડી નહિ, બોબો ફૂટ્યા નહિ, રાઈફલો તતડી નહિ ને તરવારો ચમકી નહિ આકાશમાંથી વિમાનો ઉતર્યા.

૧૯૩૫ ના ડિસેમ્બરની ૨૧ મીના રવિવારે ભગવાન ઇસુનું નામ લઈ રોમથી આવેલા કહેવાતા સુધરેલાઓએ કહેવાતા નહિ સુધરેલાઓ પર ઝેરી ગેસ વરસાવ્યો.

ઇટાલીએ દુનિયાના ઇતિહાસમાં પહેલીવાર ઝેરી ગેસ વરસાવ્યો.

રાષ્ટ્રસંઘે એને ૧૯૨૫ ની સાલમાં ગેરકાયદેસર કર્યો હતો. ગેરકાયદેસર થએલો ઝેરી ગેસ એધલુ ને ઇમરૂનાં આઠ હજારનાં અંગ બાળી રહ્યો, ચહેરા ઉતરડી રહ્યો, આંખો ફેડી રહ્યો, શ્વાસ અટકાવી રહ્યો. મુડીવાદી સાધન સામગ્રી સામે જાત-મહેનત પર ઝૂઝનારાં આઠ હજાર, આંધળાં થઈને, અપંગ બનીને, ઉતરડાઈ જઈને, તરફડતાં પટકાઈ પટકાઈને પડ્યાં.

“જવ, બીજી દુકડી, ટાકાઝની ખીણો પર ઝેર વરસાવો ને એ બાંનેની સંતાયલી આઠ હજારની દુકડીઓને ટાકાઝની ખીણોમાં જ દફનાવી દો...”

“અને જવ ત્રીજી દુકડી...” બડોગલીયાને ખુનનું તાન ચઢ્યું હતું, એના માથામાં મુડીવાદ વિકરતો હતો, એની આંખોમાં સત્તાનો કેફ નાચતો હતો એની જીભ પર નફાશાહીનો હડકવા હાલતો હતો. એણે ફરમાનો છોડ્યાં.

“મુલુગેટાનાં લશ્કરો પર આમ્યાઆરાડામ પર ઝેરી

ગેસ છોડો, એમની સારવાર કરવા આવેલા રેડક્રોસની છાવણીઓ પર પણ ઝેરી ગેસ છોડો...જીવ ઝેરી ગેસ છોડો. ”

નવું વરસ બેસતું હતું. ડિસેમ્બર પૂરે થતો હતો, નાતાલના દિવસોમાં શેમથી આવેલા ખ્રિસ્તીઓએ ઇથોપીયા પર ઝેર વરસાવ્યાં. શેમથી બેડોગલીઓને અલિનદન આપતા બે તાર આવ્યા એક મુડીવાદી ચુંડાશાહોના સરમુખત્યાર મુસાનો અને બીજો મુડીવાદની અંગત મિલકત પર પવિત્ર પાણી છાંટનાર પોપનો

૨૧-દક્ષિણમાં દઈ ન

“પશ્ચિમમાં ડાલો પડ્યું, પૂર્વમાં ગરલોગુખી ગળડ્યું, પણ ગોરાહાઈ પડવાનું નથી, તમે ખાત્રી રાખજો” ગોરાહાઈમાં ખેઠા ખેઠા એફેવર્ક એનાં માણસોને ખાત્રી આપતો હતો.

“શી વાત!” સીમુએ માથું હલાવ્યું, “ગોરાહાઈ પર રોજ ખોંખ પડે છે, મોગાલો ખખડી ઉડ્યું છે, વેળીશેખાલીના કિનારા ખોદાઈ ગયા છે, કટામા ને શેલાખોના કિલ્લા મુસ્તકહીલ સાથે જ ઝડપી લેવાયા છે, વધારે માણસો નહિ આવે તો.....” સીમુ સમજાવી રહ્યો.

“વધારે માણસો નહિ આવે તો! વધારે ક્યાંથી આવે? આપણા સંદેશા રોજ ડેસી જાય છે, ને શહેનશાહ જવાખ આપે છે, ‘ગમે તેમ ટકાવી રાખો,’ આપણે ટકાવી રાખ્યું જ. સીમુ.....ગોરાહાઈની આસપાસની ખાઈઓ ટકી શકે તેવી છે, એમાં પંદરસો સલામત છે, રોજ રોજ આઠ દશ માણસો ખોંખ પડવાથી મરે તેથી શું થઈ ગયું?”

સીમુ જોઈ રહ્યો. એને એફેવર્ક અજબ લાગ્યો.

“જો સાંભળ.” એફેવર્કે આગળ ચલાવ્યું. બોંબ સ્લીન-ટરમાંથી બનાવેલી છરીમાંથી મારા માણસોની સાથે હું ખાણું શું કામ ખાઉ છું? અને તેમાંથી જ બનાવેલી આ ટોપી શું કામ પહેરું છું? આપણાં માણસોને બોંબની બીક જતી રહે તેથી, એ બીશે નહિ ત્યાં સુધી મારી ઓરલીકાન ગરજતી રહેશે, એણે આજ સુધીમાં બે વિમાન પાડ્યાં ને બીજાં પાડશે અને જો આપણાં માણસ ડરશે નહિ તો હું મરવાનો નથી અને મરું તો, સીમુ.....મારી ઓરલીકાનમાં બરીને મને ફાડજે એ મારી છેલ્લી ધમ્મ.....” એફેવર્કે મહાત કરે તેવી આંખો સીમુ પર સ્થાપી.

“તમારી હિંમત અજબ છે, તમે.....” એ બબડ્યો.

“મારી હિંમત! અજબ નથી. સુધારાના નામમાં ખુલ્લે ખુલ્લા ખુનામરકી લાવવાનો ઇટાલીના મુડીવાદી મારાએ નિરધાર કર્યો ત્યારથી હું મરણીયો થયો છે — વિના મહેનતે.”

“તને યાદ છે!” એફેવર્કે આગળ ચલાવ્યું. “ત્યારે ઓકટોબરની ૪થી ને પાંચમીએ મુલ્લાના કિલ્લા પર મારી ઓરલીકેનની આસપાસ બોંબ પડ્યા તે! પછી ૧૧ મીએ પડ્યાં. ત્યારે આપણાં માણસો મરાયાં, ઘણાં ધાયલ થયાં ત્યારથી આપણાં માણસોના મનમાં બોંબનો ભય પેઠો છે એ લોક માફ માનતા નથી.”

“શું?” સીમુ સાંભળી રહ્યો.

“કે બોંબો માત્ર બડબડતા બપકા છે, એ ઇટાલીના ભસતા કુતરાઓ ભસે છે તેટલું જ કરડવાના નથી. આજે તો એમની

આંખોમાં ખોંખ જ દેખાય છે ને વિમાનો ગમે તેટલે દૂર હોય તોય એમને માથા પર જ દેખાય છે.”

“અને બીજી વાત પણ છે” સીમુ બોલ્યો.

“શી?”

“વિમાનો સામે લડવા માટે વિમાનો નેઈએ આપણી પાસે તે નથી, આપણી તોપો વિમાનોને પહોંચતી નથી. આપણા લોકોમાં એક જાતનો યુદ્ધ લઘુતાનો ખ્યાલ આવી ગયો છે, એમને ઇટાલીનાં યંત્રો દૈવી લાગે છે.”

“તે પણ ખરું છે, આપણી આંખો સામે યંત્રોના ખેલ જ દેખાય છે, ફાટતા ખોંખ, ઉડી જતી ધરતી, ઉછળતા ધૂળના ગોટા, ચુંથાઈ જતા ચહેરા, નીકળી પડતાં આંતરડાંને ફાટી જતી ખોપરીઓ, આપણી મરદાનગી દાખવવાનો વારો જ નાહ, આવા રોજના દેખાવોમાં ટકવું અઘરું છે ખરું પણ.....” એફેવર્ક ફિક્કું નેઈ રહ્યો.

“પણ શું?”

“આપણે ટકી જ રહેવું નેઈશે.”

“મારાનાલેના બધા કુવા ગયા.....” એક જણ હાંફતો આવ્યો.

“જા, સીમુ જા, ખબર લાવ, એ લોક આગળ તો નથી વધતા ને?” એફેવર્ક ઉભો થઈ ગયો.

ફીટારારી સામુ ચાલ્યો ગયો.

“ફરફર ઘાટ પર ઇટાલીની સેના આગળ વધે છે, આપણા સ્કાઉટો ખબર લાવ્યા છે.”

સીમુ ખબર લાવ્યો.

“કેટલીક છે?”

“સોમાલીનાં છ લશ્કરો, બીજા ઇટાલીયનો, દોઢસો લોરીઓ, મોટી ચાર તોપો, નવ ટેન્કો, અને વીશ લશ્કરી મોટરો, ફરફર ધાટ પરથી આવે છે.”

સીમુ આંખો ફાડતો બોલ્યો.

“હરારથી આવેલા પાંચસોને ગોરાહાઇ મેદાનની પૂર્વ બાજુમાં સંતારી રહેવા અને ઇટાલીની સેના ત્યાંથી આગળ વધે તો તૂટી પડવા કહ્યો. એ બધા સાથે પાણી અને ખોરાક રાખે. એફેવર્કની આંખ આગળ વ્યૂહ રચાઇ રહ્યો. એ બોલ્યો, “મારી ઓરલીકોનને તૈયાર રાખો, હું ત્યાં પહોંચું છું. આપણાં માણસોને સાવધ બનવાના ખબર પહોંચાડો, હવે વિમાનોના હલ્લા શરૂ થઇ જશે.”

નવેંબરના બીજા દિવસે ગોરાહાઇ પર વીશ વિમાનો ઉડ્યાં. વીશે વિમાનો શહેરની ચારે કોર કુંડાળામાં ઉડ્યાં. એકસોને પચાસ વાર પહેળાં કોતરો આખા ગોરાહાઇની આસપાસ ખોદાઈ રહ્યાં. વીશે વિમાનો ત્રણ ત્રણ વાર આવ્યાં ને બોંબના ઢગલા વરસાવી પાછાં ગયાં આખું ગોરાહાઇ ખડેર બન્યું હતું. સ્ત્રીઓ, પુરૂષો ને બાળકોનાં અંગેઅંગ છૂટાં થઈ ગયાં હતાં. એકલો એફેવર્ક એની ઓરલીકોન પાસે બેઠો બેઠો ખોદાતી ધરતી ધણુધણુવતો હતો.

ઓરલીકોનની પાસે જ એક બોંબ ફાટ્યો. ફાટેલા બોંબમાંથી એક છરી ઉડીને એફેવર્કની જમણી નંધને ચીરી નાખી.

એને રાતનો ઉઝગરો હતો. એના પેટમાં આગલા દિવસનો ખાડો હતો, પણ એની આંખમાં ઓરલીકાન ખરાડતી હતી. એણે ફાટી ગયેલી નંદને તાણી બાંધવાનો ઇસારો કર્યો. એણે ઓરલીકાનને ફરી બંધવાનો હુકમ આપ્યો.

“અહીં એક રેડકોસની છાવણી નથી, દાકતરો મદદ નથી, ડાકાબુર પહોંચી જવ.” ફીટારારી સીમુ આવ્યો ને ચિંતાથી બોલ્યો.

“ડાકાબુર પહોંચી જઈ? મારાં માણસો ફાટેલી બોપરીઓ બાંધીને લેડે છે, આંતરડાં ઝાલી રાખીને જીવે છે અને હું ડાકાબુર મારી નંદ સંધાવવા જઈ? એને તાણી બાંધી છે મારાથી જવાશે નહિ, શહેનશાહ મારી જગા લેવા કાઢને મોકલે નહિ ત્યાં સુધી મારાથી જવાશે નહિ.”

“મને એમાં ડહાપણ નથી લાગતું” સીમુ ઉતાવળો બોલ્યો.

“અને મને પણ, ધણીવાર ડહાપણ કામમાં પણ નથી આવતું, આ એક ધાથી હું મરીશ નહિ, તમે નસીબુને વાયર લેસથી મારી સ્થિતિની ખબર આપો, હરારથી કાઢ આવે ત્યાં સુધી હું મારી ઓરલીકાન પાસે પડ્યો છું.”

સીમુ ચાલ્યો ગયો, એ વાયરલેસમાં ઉતાવળો બોલ્યો “એફેવર્ક” બવાયા છે, મરે છે, એફેવર્કની જગા સાચવે તેવા કાર્પની જરૂર છે, એકદમ.....”

“હું અહીંથી ખસી શકીશ નહિ, મારાથી પેટે પણ ચાલી શકાશે નહિ, અલીનુગને અહિ ખાવાનું લઈ મોકલો.” એફેવર્ક એની ઓરલીકાન પાસે શરીર ગોઠવી દીધું.

રાત પસાર થઈ ગઈ.

નવેંબરના ત્રીજા દિવસે ફરીવાર વીશ વિમાનો ગોરાહાઈ પર ઉડ્યાં. એફેવર્ક ઓરલીકાન બરાવી.

નવેંબરના ચોથા દિવસે ફરી પાછાં વિમાનો આવ્યાં.

“મારાથી જોવાતું નથી.” ઓરલીકાન પાસે અલીનુર આવ્યો.

“તારાથી? તેં શું ધાર્યું તું? આકાશમાં વિમાનોને બદલે પરીઓ દેખવીતી? બોંબને બદલે ફૂલના ગોટા જોવાતા? અલીનુર! તેં ઉલવાલ સાચવ્યું, તારા જોર પર મેં માથું અકકડ રાખ્યું છે, તારાથી જોવાશે નહિ એમ બોલીશ નહિ, મારો ધા ફાટી જશે. તારાથી જોવાશે જ.....તારાથી શું નથી જોવાતું?” ધણુધણુતી ઓરલીકાન પર હાથ મૂકી એફેવર્ક જોઈ રહ્યો.

“ગોરાહાઈ આખું ધીખી ઉઠ્યું છે, ચારે પાસની ધરતી ફાટી ગઈ છે, લોકોએ નાસભાગ કરી મૂકી છે, આખું નગર પાયામાંથી હચમચી ગયું છે, ધૂળના ગોટાને ધુમાડાનાં વાદળો વિના બોળું કશું જ દેખાતું નથી.”

“તારાથી એ બધું જોવાતું નથી?” એફેવર્ક બેઠો થઈ ગયો.

“ના, શરીરો સુંઘાઈ જાય છે, અંગો છેદાઈ જાય છે, મારાથી સ્ત્રીઓનાં શરીરો, બાળકોના ચિત્કાર...એ બધું..... જાણે ગોરાહાઈ પર ગેંડા ગળે છે, જાણે વિમાનોમાંથી હાથીઓ તૂટી પડે છે, જાણે પર્વતો ફાટે છે, ને બધાં એક સાથે...”

“તારાથી એ નથી જોવાતું?”

એફેવર્ક વિકરાળ હસ્યો, “જોવાશે, જોવાશે અલીનુરથી ન જોવાય એ હું માનતો નથી, જ તારી જગા પર જ અને જો.....” એફેવર્ક ખૂબ મારી બોલ્યો “મારો તને છેલ્લો

હુકમ છે.....તું ડરીશ તે મારાથી બેવારો નહિ” પાછી ઓરલીકાન ભરાઈ ગઈ ને ગરજી ઉઠી. એક મોટો કડાકો થયો ને જમણી બાજુ તૂટી પડી.

“આપણાથી ન ચસાય, ઓરલીકાન અહીં જ સારી છે.” એફવર્ક બબડ્યો.

એક બીજો ધડાકો થયો ને એફવર્કનો એક હાથ છૂટો થઈ ગયો. એફવર્ક બેભાન બની એની ઓરલીકાન પર ગમડી પડ્યો. ઓરલીકાનના લુગણા પર એના મરતા હાથની બાથ બાઝી ગઈ. ઓરલીકાન એના મરતા સાથીને સોડમાં લઈ શાંત થઈ ગઈ. એફવર્ક ગયો. ઓરલીકાન ગઈ. ગોરાહાઈ જતું હતું.

રાત પડતી હતી. ઓરલીકાનની ગોદમાં એફવર્ક પડ્યો હતો, ગોરાહાઈ પડતું હતું.

પેટ્રોલનાં તેજવાળાં એરોપ્લેન ઉડતાં હતાં, નાનાં મોટાં તોપખાનાં ગોરાહાઈની ગરદન પર મંડાઈ ચૂક્યાં હતાં, હજારો બંદુકો ગોરાહાઈને તાકીને ઉભી હતી, દોઢસો લોરીઓ આવી પહોંચી હતી, મોટાં મોટાં ટ્રેક્ટરો ધસડાતાં હતાં, ઇંજનેરો આવતા હતા, ઇટાલીનાં લશ્કરોની પડખમ વાગતી હતી. સમરાંગણથી ઘણે દૂર વિજયી ઐઝીઆની દૂધ પીતો હતો.

દૂધણાં ઢાર ઢળી પડ્યાં હતાં, ગોરાહાઈની દુલારીઓ લોહીથી તરબોળ લથડી પડી હતી, છાતી પર દૂધ ધવાડતી દુઝણી માતાઓનાં લાડકાં દીકરાં છેદાઈ પડ્યાં હતાં, એમની દૂધ ઉભરાતી છાતીઓ લોહી નીગળતી હતી.

“આગળ વધો” સેનાની ઐઝીઆની એના ગોઝારા મળામાં દૂધ ઉતારતો ફરમાવતો હતો.

ઘટાલીની સેના આગળ વધતી હતી. ગોરાહાઇ પડતું હતું.

“ નાસી જવ, રાતોરાત ઉપડી જવ ” ઇથોપીયાની ધવાયલી ટુકડીઓ મરેલાં સાથીદારોને છોડી નાસી છૂટતી હતી.

“ એને ઉંચકો ” અલીનુર છેવટની ફરજ બજાવતો બોલતો હતો. એના બોલ એના માથા પર ધણ મારતા હતા.

“ એફેવર્ક ઉંચકાતો હતો. એનાં અંગ પર લોહી થીજેલાં હતાં, એની આંખો ફાટી ગઈ હતી, એના હોઠ જીવતી મક્કમતામાં બિડાયા હતા, એ ઉંચકાયો એનું શરીર એક લોરી પર ગોઠવાયું. એની ઓરલીકાન જાણે ચીસ પાડી ઉઠી.

એ લાડકવાયાના ગાલ પંપાળનાર કોઈ હતું નહિ.

એ એકલવાયાના હોઠ ચૂમનાર પણ કોઈ હતું નહિ.

એની કોઈ કવિતા બનાવનાર પણ હતું.

૨૨—નાસો બાપા નાસો

ગોરાહાથમાં બીજા દિવસનો સુરજ તપતો હતો. રાતો-રાત નીકળી ગયેલી ઈથોપીયાની દુકડીઓ ગેબ્રીડીહારી તરફ ઉત્તરમાં દોડતી હતી, ઇટાલીનો સેનાની મેલેટી ફાફન નદી તરફ પાછળ પડ્યો હતો.

દોડતા ઈથોપીયનો સાસાઝાનેહની આસપાસના કુવાઓ આગળ પાણી પીવાને આરામ લેવા અટક્યા. એમણે એમનાં ધવાયલાં સાથીદારોને થાક ખાવાને શ્વાસ લેવા આનાલની પાસે સુવાડ્યાં હતાં. અગીઆર વાગ્યા હતા, ફાફન નદીની રેતીની પથારીઓ ધીખી ઉઠી હતી, દૂર દેખાતી મોટી મોટી ગીચ વાડો સૌને આરામ લેવા બોલાવતી હતી.

“મેલેટી! મેલેટી!” એ મોટી ખૂમો પડી. કામ્રએ બુમો પાડી. ધવાયલાં બેઠાં થઈ ગયાં, સાજાંએ રાષ્ટ્રલો જાલી. મેલેટી આનાલેની લગોલગ આવી પહોંચ્યો હતો.

“તમે જાવ, અમે જીવશું તોય કામ નહિ લાગીએ અમને છોડી જાવ.” ધવાયલાંઓની લોરીઓ પરથી છેવટની વિદાય

માગતા હાથ ઉંચકાયા, છેલ્લી નજર નાખતી આંખો કંઈ જોઈ રહી.

મરણને જોતાં લોહી નીગળતાં શરીરો કંપતાં બેસી રહ્યાં.

“તમે જવ, તમે જવ...” પાછી ક્રિકાયારી થઇ એક પળવાર ધવાયલાંને સાજાં એક બીજા તરફ જોઈ રહ્યાં. બીજા પળે કાળજાં કંઈ કરી પેલા વાડો તરફ દોડ્યા તોપો ધણુધણી ઉઠી. ધવાયલાંની ગાડીઓ પર ચર્મને સૂસવતા ગોળા વાડો તરફ ઉડ્યા. રેતીની ટેકરીઓ પરથી જમીનના ગોટા આકાશમાં ઉંચે સુધી પથરાયા, ડોંગાના કાંટાવાળા ફોડ તતડી ઉઠ્યા, વાડની ઘટાઓમાં ધમસાણુ મચી રહ્યું.

“તમે કાણુ?” વાડો સળવળતી હતી ને બંદુકો ધરતી બોલતી હતી.

“અમે...અમે...!” ધરતી ધમધમી ઉઠી હતી, ધૂળના ગોટા વાડો પર પથરાતા હતા, “પણુ તમે કાણુ! અહીં ક્યાંથી?” વાડોમાં છૂપાઇ જતા એ છૂપાયલાંને ઓળખ્યા.

“શીટારારી ગોગિલ...!” અંદર અંદર ઓળખીતા અવાજ આવ્યા.

“કેટલા છો?”

“પાંચસો.”

“ક્યાંથી?”

“હારથી નસીણુએ ગોગિલની ટુકડીઓ મોકલી છે, એફવર્કની મદદે...”

“એફવર્ક મરાયો, ગોરાહાઈ પડ્યું...અને અમારી પાછળ મંદાલીયનો પડ્યા છે. મેલેટી, મેલેટી.”

“ સેલેટી ! ” એક વાડ પાછળથી ગોંગોલનો અવાજ આવ્યો, એ એના પાંચસો ને ગોઠવતો હતો. “ કેટલાક છે ? ”

“ બે હજાર, અમારી પાછળ પડ્યા છે. ”

“ તમે કેટલા ? ” ગોંગોલ ઉભો થઈ ગયો.

“ દોઢસો. ”

“ ઠીક, ઠીક લપાઈ જાવ, તૂટી પડજો. ”

ગોંગોલ બધાને ગોઠવતો ધૂમી રહ્યો.

“ આ ઉભો. ” એક ધૂમાડાનો ગોટા ખસી ગયો, ધૂળના પડ પાછળથી કોઈએ ગોંગોલને તાક્યો. ગોંગોલ પડ્યો. એ એના લોહીના ખાખડામાંથી એક પછી એક મોટી મોટી ચાર ટેકા નેઈ રહ્યો.

બધી વાડો શાંત ઉભી હતી, બધા છોડવાઓ પથરાયલા ઉભા હતા, કોઈ સળવળતું ન હતું, શું થાય છે તે જોવા ગોંગોલે પરવારી જતા પ્રાણુને પકડી રાખ્યા.

“ પેલી રેતીની ટેકરી પરથી..... ” એક ઇટાલીયન અમલદારે વાડ પાસેની એક ટેકરી બતાવી. એક ટેંક ટેકરી તરફ ચાલી. ટેકરીથી દૂર સો વાર છોટે વાડોની હાર હતી. એ હારમાં વીશ ઇથોપીયનની રાઈફલો તકાષ્ટને ઉભી હતી.

ટેકરી પર ચઢેલી ટેંકની આસપાસથી ઇટાલીયન સિપાઈઓ દેખી રહ્યા, કંઈ દેખાયું નહિ.

“ વિંધી નાખો. ” વાડોમાંથી એક ઝીણો અવાજ બોલ્યો.

વીશ ધડાકા થયા. ધૂમાડાના વીશ ગોટા વાડો ને ટેંકની

વચમાં પથરાતા ચઢવા લાગ્યા. ટેંકની આસપાસ વીસ જાણુ વિધાઈ ને રેતીમાં આજોટતા થઈ ગયા.

પાછળ બીજી ટેંક જોરથી દોડતી આવતી હતી, ત્રીજી ટેંક તૈયાર ઉભી હતી. પાછા બીજી બાજુથી એક સામટા ત્રીસ અવાજ થયા, બન્ને ટેંકાની આસપાસ મરતાંની ચીસો સિવાય બીજું કશું જ સંભળાયું નહિ.

ચોથી ટેંક જમણી બાજુએ થોડે દૂર ફંટાઈ ને એ ટેંકનો ડ્રાઈવર સાંકળ છોડતો ઉભો. “ભૂખ” એક ધડાકો થયો. ટેંકનો ડ્રાઈવર સાંકળમાં વિટળાયલો વિધાઈને પડ્યો.

મેલેટીનો હુકમ આવ્યો. પાછલી ટુકડીઓ સો વાર દૂર હતી ગઈ. મેલેટી એક હજાર વાર દૂર જમને ઉભો. એણે સોમાલી લોકોની બે ટુકડીઓને ડાબે જમણેથી વાડોને ઘેરી લેવાનો હુકમ આપ્યો.

સોમાલી ટુકડીઓ ડાબેજમણે ગોઠવાઈને ઉભી. વચમાંથી તોપ તાકીને ઉભી હતી.

પાછી ડાબી જમણી વાડો સળવળી. અંદર અંદરની સંકેત આપ્યા. એક સાથે સેંકડો બંદુકો ખરાડી ઉઠી. ગોઠવાઈને ઉભેલા સામાલીઓની ટુકડીઓ વિધાઈ ગઈ. વિધાઈ ગએલી ટુકડીઓએ નાસભાગ કરી મૂકી. જાણે વાડો ઉભી થઈ ગઈ ને દોડવા લાગી. નાસતા સોમાલીઓ ત્રણે તરફથી વિધાયા.

પાછી એક મોટી ખૂમરાણુ થઈ. જાણે કાંટાવાળા છોડનાં ઝુંડ જેટલાં માણસ થઈ ગયાં ને દોડ્યાં. સોમાલીઓ નાસતા હતા, ઈટાલીયનો નાહા, મેલેટી મુઠીઓવાળી નાહો. ઈથોપીયનો નાસનારાની લોરીઓ, ટેંકો, અને રાષ્ટ્રલો સંભાળતા હતા.

“ બિચારા બીધા ” ગોંગોલ નિરાંતે પડ્યો હતો. હવે મારાથી જીવાશે, મને હરાર લઈ જવ. ”

ઈટાલીયનો ઓગાડેન તરફ નાસતા જતા હતા, ને સોમાલીઓ નાસતા જતા હતા, બધા બીધેલા, આંખો ફાડી ફાડીને બોલતા હતા, “ નાસો બાપા નાસો, પાછળ નેગુસ પડ્યો છે, ગાડોતૂર જેવો એક લાખનું લશ્કર લઈને. ”

“ ક્યાં ક્યાં ? ” અંદર અંદર પૂછતા હતા, અને પાછળ હાથ લંબાવી આથમતા સુરજમાં દેખાતા વાડોના પડછાયાની લાંબી લાંબી લંગારો બતાવતા હતા ને હાંફતા દોડતા હતા.

નાસી છૂટેલી ઈટાલીની સેના બડાસેનાની ગ્રેઝીઆની પાસે પહોંચી. મેલેટી ફાસીસ્ટ મુજરો ભરતો બોલ્યો “ નામદાર, છૂટ્યા ને બચ્યા. ”

“ પણ નાહા કેમ ? ” ગ્રેઝીઆનાની આંખો તતડી ઉઠી.

ફેફનના કિનારા પરની વાડો પાસે અમને નેગુસનો પોતાનો ભેટો થયો. એક લાખની સેના લઈ ને પડેલો, માંડ માંડ નાસી છૂટ્યા કેટલી બહાદૂરીથી ”

“ નેગુસ ! ” ગ્રેઝીઆનીએ પેટ પર હાથ ફેરવ્યો.

“ હાજી, જાતે ” સૌની આંખ સામે માઈલો સુધી પથરાયેલી કાંટાની વાડો ડરાવતી પડછાયા જેવી ઉભી હતી.

૨૩—અવળા ઉપાય

નવેંબરની ૧૭ મીએ અનાલેથી લોરી આવી એમાં પંદર ધવાયલા હતા.

“અનાલેથી લોરી આવી, ગોંગોલ પથુ આવ્યો છે જીવતો છે” હરાર આખામાં સમાચાર ફેલાયા. હરારના ફેંચ દવાખાના તરફ ધવાયલાંના ધા જોવા લોકો દોડતા હતા.

પંદર જાણના ધા ધોવાને બાંધવા ફેંચ સાધ્વી છોકરીઓ મચી પડી હતી. એક એક શરીરમાં આઠ આઠ ગોળીઓ પેસી ગઈ હતી.

“તે તમે આખા ને આખા ઇટાલીની તોપોમાં ધૂસી ગએલા?” ફેંચ આયાઓ અજાણીથી ઉભરાતી આંખોએ પૂછતી હતી.

“નેશુસ આવે છે” પાછી બીજી જૂમ પડી.

“કાણુ નેગુસ! શહેનશાહ જાતે?” ગોંગોલે હાઠ ઠેરવી પૂછ્યું.

“હા, તમારા ધા જોવા, હરારમાં આવે છે, પછી જીજીગા જશે. નસીબુ સાથે વાતો કરવા અને ડેસ્તાને દેખવા.”

નેગુસને આકાશમાંથી ઉતરતો દેખવા હરારનાં વતનીઓની ડોક ઉંચકાઈ રહી. શહેનશાહ આવ્યા. અનાસેના ધાયલોને મળ્યા, ને મીશાને મૂકી ઉપડી ગયા. મીશા જમરો વિમાની હતો. એણે હરારનાં જીવાનોને ત્રણ દિવસમાં ઉડતાં કરવાની શાળા કાઢી.

જીજીગામાં બધા અમલદાર ભેગા થયા હતા. શહેનશાહનું વિમાન જીજીગા ઉતર્યું. નસીબુ સાથે વાતો કરીને વિમાન ડીરેડેવા તરફ ઉડી ગયું, ત્યાંયા પાછું પાટનગર પહોંચ્યું.

ઓગાડેનમાં નવું જોર આવ્યું. નેગુસને દક્ષિણ જીવતું દેખાયું. વેહીખ અને નસીબુ ડાધાખૂરની આસપાસ ખાધઝો ખોદાવી રહ્યા. આખું ઓગાડેન કામે વળગ્યું શ્રેઝીઆનીને આવકારવાની તડામાર તૈયારીઓ ચાલી રહી. વેહીખ અને નસીબુ ડાધાખૂરથી જીજીગાની ધરતી પર ચોકીઓ મૂકી રહ્યા.

પાછાં વિમાનો ઉડ્યાં, કળસીનાં વજનવાળા આઠ આઠ શીટ લાંબા ખોંખ નખાયા. જીજીગા ને ડાધાખૂર પર ઝેરી ગેસ છંટાયા. થોડોક ચીસો પડી, થોડાક ધાયલ થયા, થોડાંક શાંતિથી દફનાઈ ગયાં પણ ડાધાખૂર ને જીજીગા હાલ્યું નહોં, ડાધાખૂર ને જીજીગાની ખાઈઓ ખળભળી નહિં, જીજીગા ને ડાધાખૂર ઈટાલીના ખોખ ખાતું ને ઝેર પીતું અડગ ઉભું હતું.

ત્યારે યુરોપના મુડીવાદી ખેલાડીઓ દાવ ખેલી રહ્યા હતા. લંડનથી સેમ્યુઅલ હોર અને પેરીસની પીએરી લાવાલ યુથો-પીયાનાં છેદાતાં અંગની હોડ બકતા હતા. ધંટાલીનો મુડીવાદી મારો એક હાથે દાવ ખેલતો હતો, બીજા હાથે યુથોપીયાનાં વતનીઓ પર બોંબ વરસાવતો હતો અને ઝેરી ગેસ રેલાવતો હતો.

અંગ્રેજ મુડીવાદી સરકારે એના બે ગોઠીયાને ડેસી મોકલ્યા એક બારટન અને બીજો બોડાર્ડ. બંને આવ્યા ને શહેનશાહને બોલ્યા.

“અલિનંદન નામદાર” શહેનશાહ જોઈ રહ્યો બંનેની આંખોમાં બીલાડાં રમતાં હતાં.

“આપણે ધંટાલી સાથે કરાર કરીએ”

બંને નેગુસની સામે ધથોપીયાનો નકશો ટેબલ પર પાથરી રહ્યા. મુડીવાદી જલ્લાદો મુખ મલકાવી દુનિયા આખીની શાંતિની વાતો કરવા લાગ્યા.

“પણ તમે કહેવા શું માગો છો ?” નેગુસ ઉતાવળો થયો.

“ઉત્તરમાં આખો ટાઈગર અને દક્ષિણમાં આખો ઓગાડેન ધંટાલીને આપો દેવા અને.....”

“બસ, બસ.....” શહેનશાહને રોષ ચડ્યો. તમે તમારી નફાખોરીના દાવ ખેલો છો ને ધથોપીયાને હોડમાં મૂકો છો ! મારા કિનારા પર તમારા મુડીવાદી મગરો નીકળ્યા ત્યારના ધથોપીયાને ગળતા આવ્યા છે, મારા હાથ પગ ગળાઈ ચૂક્યા

છે, હવે ધડ બાકી છે તે પૂરું કરવું છે, એમને ?” થહેનશાહ ઉભો થઈ ગયો, એણે જાહેર જોગ નિવેદન બહાર પાડ્યું.

“ અમે ક્રીકા-બ્રીટીશ દરખાસ્તોને સ્વીકારી શકતા નથી, એમાં અમારી કાયરતા છે, રાષ્ટ્રસંઘની નાદારી છે. એ દરખાસ્તો જે સિદ્ધાંતો પર રાષ્ટ્ર સંઘ ઉભો છે તેને છોડી દે છે, અને જે ઉદ્દેશ માટે રાષ્ટ્રસંઘે જીવવાનો દંભ કર્યો છે તેનો નિષેધ કરે છે, એ દરખાસ્તો ધથોપીયા પર કુહાડી ઉગામી ઉભેલા જલ્લાદને ઝનામ અપાવવા માગે છે, અમારે એવી સલાહ નથી જોઈતી. અમારે હથિયારો જોઈએ છે, દારૂગોળા જોઈએ. ધટાલ્લીના ઝેરી ગેસમાંથી જીવ બચાવવાનાં સાધન જોઈએ છે, લડાઈ ચલાવવા લોન જોઈએ છે. ”

યુરોપની મુડીવાડી સરકારોને ઘેર નાતાલના દિવસો હતા. ધંધુના મિથ્યા બલિદાનનો ભયંકર ઉપહાસ હોય તેમ યુરોપની મુડીવાદ સરકારો નાતાલ ઉજવતી હતી. બધાં નાતાલીયાં દીન દયાના નામમાં કાંઈ વાર બોલતાં હતાં “ બિચારું ધથોપીયા ! ”

“ હવે કંઈ કરવું પડશે, આખા ઓગાડાનનાં અંગે અંગ છૂટાં થાય છે. આગ વરસાવતા બોંબ ને ઝેરી ગેસ વધવા માંડ્યાં છે. સૈનિકોના પગાર અડધા કરી નાખવા પડ્યા છે ” ઓગાડેન છલાકામાંથી સંદેશ આવતા હતા.

“ ફિકર નહિ, જરાક નભાવો. ડેસ્ટા સીડામાંથી પચીસ હજારની સેના લઈ નીકળી ચૂક્યો છે. એ ડોલો તરફ ગય છે એની ખબર પડતાં ઐઝીઆનીથી ઓગાડાન તરફ બ્યાન નહિ દેવાય. ” ડેસીથી સમાચાર આવ્યા.

“પણ એ જ ખબર નથી પડતી, સીડામોથી ડેસ્ટા નીકળી ચૂક્યો છે એ વાત ચોક્કસ છે અને ડોલો તરફ આગળ વધે છે. એ પણ ચોક્કસ છે, પણ એના રસ્તો હજી જડતો જ નથી સોમાલી જમ્બુસો પણ ખાલી હાથે પાછા આવે છે, અને વિમાનો પણ આકાશની હવા ખાઈને પાછાં આવે છે.” દક્ષિણ તરફના મહાસેનાની ગ્રેઝીઆનીની ચિંતા વધતી જતી હતી.

“પણ જ્યુઆ અને ઇમીની વચ્ચે સોમાલી લેન્ડની વચલી અને પૂર્વની સરહદો પર ખાઈઓ ખોદી રાખે. કાંટાના તાર બાંધી લો, રેતીના ભરેલા કોથળાના ઢગ ખડકાઓ.” ગ્રેઝીઆની પાણી પહેલાં પાળ બાંધી રહ્યો.

બધા છોડવા છે ત્યાં વેરાન બનાવો, આનાલે આગળ એ વાડો ને થોરના ઝુડોએ જ આપણને દગો દીધો હતો. અને ચેટ તથા બીજાં બે મથકો આગળ સોમાલી લશ્કરો જમાવે, ઉત્તર તરફના બધા કુવાઓનો નાશ કરાવો” ગ્રેઝીઆની આવતા ધસારા સામે થવાની તડામાર તૈયારીઓ કરાવી રહ્યો.

“અને ડેસ્ટા !”

“પણ ડેસ્ટા ?” સૌની ચિંતાનો એ એક વિષય ધીમે ધીમે આગળ વધતો હતો. એનાં પચીસ હજાર ગાલાઓ સીડામોના ટેકરા ચઢતા ઉતરતા અને કાશી પીતા પીતા ડોલો તરફ ધસી રહ્યા હતા. એમણે અરગાએલમ વંટાળ્યું હતું. એ એક આખો પર્વત ચઢી ગયા હતા, ને કાફીના છોડથી ઉભરાતી વનરાજીઓ ઓળંગી આડોલાપર ઉતરી પડ્યા હતા, અને નેગેલી તરફ આગળ વધતા હતા.

નેગેલી આચ્યું. “હવે વિમાનો અવાજ સંભળાશે પણ આપણને તે દેખાશે નહિ આપણે તેમને દેખાશું નહિ.” ડેસ્ટાએ આગાહી કરી, “પણ આપણે નેગેલીથી દક્ષિણે માલકાગુઆ થઈને રાતોરાત જવું પડશે.”

“હું નેગેલીથી ઉપડુ છું” ડેસ્ટાએ શહેનશાહને સંદેશો કહાવ્યો, “કોઈ ખબરપત્રીઓને મોકલશે નહિ, રેડકોસવાળાઓની પણ જરૂર નથી, એ લોકો હશે તો અમે ઉધાડા પડી જશું.....”

દોડી જતા દિપડાની લંગાર જેવી એની સેના જાણે ઉડતી કૂચ કરી રહી, એની એક બાજુ ડાવાનાં પાણી શાંત પથરાતાં હતાં, બીજી બાજુ ડેરીયા કલકલ કરતી દોડતી હતી, એ નદીઓની વચ્ચેના મોટાં તાડનાં વન એનાં પચીસ હજાર પર છત્રીઓ ધરી રહ્યાં હતાં, ને રણનાદમાં નાચી રહ્યાં હતાં.

પર્વતોની ખીણોમાંથી, નદીઓની કરાડોમાંથી જંગલની ઝાડીઓમાંથી ગાતાં ફેનોસ નરનારીઓ આવ્યાં ને બોલ્યાં “અમને પણ સાથે લો.....”

“તમને.....?” ડેસ્ટા દેખી રહ્યો. એમની આંખોમાં સાપોલીયાં સરકતા હતાં, એમની અણિદાર દાઢીઓમાં આરપાર ઉતરી જવાની મક્કમતા ટાંપી રહી હતી. એમના આખા ચહેરા પરથી જંગલનાં સાહસનો રંગ ટપકો રહ્યો હતો.

“એ ફેનોસ બોલ.....” ડેસ્ટાની સેનાનો સરદાર ટાડામાં આગળ આવ્યો.

“ જલે આવે, એ ઘોડાની ઝડપે દોડશે ને મરશે તોય મૃકશે નહિ ” ટાડામા ફેનોસ નરનારીએને આવકારી રહ્યો.

જાણે બે નદીઓની વચલા ઉપલાણમાંથી ત્રીજી સરિતા કુટી જાણે એનાં ઘોડા પૂર ચઢતાં હતાં. રાસડેરટાની સેના જોરશોરથી ધસમસતી ચાલી.

“ ફીંદુ આગળ મારા ડેરાતંબુઓ નાખો ” ડેરટાની સેના ડોલોથી થોડે દૂર ફીંદુ આગળ પહોંચે મોરચો મારી રહ્યો.

“ ફેન્યાની સરહદ પર ડાવાપરમા તરફ જમણી બાબુએ. મોટો ભાગ પથરાઈ જવ.” ડેરટા ચૂસ રચી રહ્યો, “ બે નદીઓ વચ્ચેનો પ્રદેશ હું જોઉં છું, મારી ડાબી બાબુએ તાડના ઝુડામાં ફીટારારી એની દુકડીઓ ડેરીઆના કિનારા પર ગોઠવે, ડોલોથો ઉત્તરે લામા શીલીન્ડીનો મોરચો ડેઝમઝ સમાલે.”

“ ડોકટર હુપર આવ્યા છે, એમના કાફલા સાથે ” ફેનોડાથી પોતાનો રેડકોસનો કાફલો લઈ ડેરટાની સેનાના ધ્વજ બાંધવા ડો-હુપર આવી પહોંચ્યા હતા.

“ મારે એમનું કોઈનું કામ નથી, એમને નેગેલી રાખો અને સ્વીડીશ રેડકોસને પણ તે તરફ જ ડેરીઆના કિનારે બેસવા દો.”

નવેંબરના ૨૨ મા દિવસે શીલીન્ડી પર બાવીસ વિમાનો ઉડ્યાં. વિમાનોનો અવાજ આવતાં જ શીલીન્ડીનો કાફલો ઝાડીઓમાં ભરાઈ ગયો.

“પણ અહીં જ છે, તોપો ચલાવો,” ઇટાલીની તોપો ધમધમી ઉઠી. તાડના ઝુંડ તતડી ઉઠ્યાં. સંતાપલાંએ નદીને ઉપલાણે ધરડોલી તરફ નાસવા માંડ્યું.

લામા શીલીન્ડી પર ઇટાલીયન વાવટા ઉડ્યો. શીલીન્ડી પર ઇટાલીના ચોકો પહેરા બેસી ગયા.

“પણ ડેરટા?” ગ્રેઝીઆની હજુ ગુંચવાતો બેઠો. એને ડેરટા દેખાયો નહિ.

“હું શોધી કાઢીશ” નવો વિમાની સરદાર બરનાસ્કોની ગ્રેઝીઆનીને હિંમત આપતો બોલતો હતો “હું જાતે ઉડું છું”

બરનાસ્કોનીએ એની વિમાની ટુકડી તૈયાર કરીને ગ્રેઝીઆની પાસે પહોંચ્યો, “છેલ્લા સમાચાર?”

“સમાચાર ઘણી જાતના છે, વિમાનો કહે છે કે એ નેગેલીથી ડાલો તરફ ઉપડી ચૂક્યો છે અને નદીઓના નીચલા ભાગમાં ગોઠવાય છે, સોમાલી જસૂસો કંઈ જુદું જ બોલે છે.”

સોમાલીઓ શું સમજે? મને વિમાનોમાં વિશ્વાસ છે, હું ઉડું છું.” એ બોલ્યો ને ઉડ્યો.

ડિસેંબરના પાંચમા દિવસે સાત વિમાનો ડાલોથી ઉડ્યાં.

એ ઉતર્યો. એણે પંદરસો ફીટની ઉંચાઈએથી દુર્ગ્ગિન માંડ્યું. એને કાંઈ દેખાયું નહિ. એ પાછો આવ્યો.

પાછો ખીજ દિવસની સવારે એનાં સાત વિમાનો લઈને ઉડ્યો. ડોરીયા નદીના પશ્ચિમ કિનારા પરથી કેન્યાની સરહદ તરફ શિકાર શોધતી સાત સમડીઓ જેવાં એનાં વિમાનો સૂસવતાં ચાલ્યાં.

એણે જોખમ ખેડ્યું. એણે એનાં છ વિમાનોને આકાશમાં ઉંચે આઠ હજાર ફીટ પર થંભાવ્યાં. “હું એકલો ઉતરું છું.” એણે સાદ દીધો એ ઉતર્યો. પંદરસો ફૂટને અંતરે લટકીને જોવા લાગ્યો.

એને નીચેના તાડનાં ઝાડો સળવળતાં લાગ્યાં, એનાં પર તાક માંડી ખેઠેલા તોપચીઓને ધડાકો કરવાનું મન થયું.

“હજી નીચે” એણે વિમાન નીચે ઉતાર્યું. એણે તાકી ખેઠેલાઓની લાલચને લલચાવી મૂકી.

એ જમીનથી ત્રણસો ફીટની ઉંચાઈએ અદ્ધર લટક્યો.

નીચેની સંતાપથી રાઈફલો ટમટમી ઉઠી.

“પણ ઉસ્તાનો હુકમ નથી.” એકે ખીજનો હાથ ઝાલ્યો.

“ઉસ્તાને શી ખબર કે વિમાન આટલું નીચે ઉતરશે?!” એકની બંદૂક લપકારા લઈ રહી. એ ફેનો હતો.

“પણ હુકમ?”

“ફાડયા વિના ન રહી શકાય તેટલો નીચે લટક્યો છે, હુકમ પછી” એણે ઘોડો દાખ્યો. અધારા ઝુંડોમાં એક જ ઝબકારો થયો, ઘેરી વનરાજીઓએ ધૂમાડાનો એક ગોટો ફૂંક્યો. એકના સળવળતા હાથે તાકી દીધું. ઉસ્તાના બ્યુહને એક જણે ફાડી નાખ્યો.

વિમાનની એક બાજુ આખી ધમધમી ઉઠી. પણ વિમાન પડ્યું નહિં. છંછેડાયલા ગીધ જેવું, ચક્રરો લેતું ચઢ્યું. પાછળ એકથી વધારે અવાજ થયા, એકથી વધારે ધડાકા થયા, એકથી

વધારે ઝખકારા થયા, ને એકથી વધારે ધૂમાડા ગોટાયા પણ વિમાન જેવું ને તેવું સલામત વિકરાળ ચિચીવારી કરતું ઉપર ચઢતું હતું.

“વીશ હજાર ઇટાલીયન સેનાને તૈયાર રાખો ફીલ્ડુથી નેગેલી સુધી ડેસ્ટા લંબાયો છે, અમે નેગેલી પર બોંબ વરસાવીએ છીએ” એક વિમાન ગ્રેઝીઆનીને સંદેશ દેવા ચાલ્યું ગયું, બીજા છ વિમાનો નેગેલીપર ચક્કર મારી રહ્યાં.

નેગેલીપર એક વિમાન ગયડયું. એના હાંકનારાનું હૃદય ડેસ્ટાએ વિધી નાખ્યું હતું. બાકીનાં પાંચે નેગેલી પર ઘૂમવા માંડ્યું.

રોજ રોજ ઉગતા સુરજ સાથે ક્ષિતીજમાંથી પંદર પંદર વિમાનો ડાવા નદી પર ઉડવા લાગ્યાં. ડેસ્ટાનું લશ્કર લોહી લુહાણ બનવા લાગ્યું, ડેસ્ટાનાં ખોરાક લાદેલાં ખચ્ચરો ખખડી ખખડીને પડવા લાગ્યાં

બંને નદીઓને વચ્ચે બેનાંરાજ મંડાયાં, એક ખાઇખાઇને પ્રાણી પીવા ઉતરતાં ગીધનાં ટોળાંનાં અને બીજાં, ઇટાલીનાં વિમાનોનાં.

ડિસેંબરના બાવીસમા દિવસે ડેસ્ટા લમણે હાથ દબાવિયારતો હતો. “દક્ષિણના દરવાજા દેવાઈ ગયા છે, કેસરીયાં, આંધળીયાં છે પણ એ જ ઉપાય છે.” એણે ધસારો કર્યો. શીલોન્ડી પર ઉતાવળો ચઢ્યો. એના ધખકારે આવરૂ બનેલું ઇટાલીનું લશ્કર ભાગ્યું. શીલોન્ડી ડેસ્ટાના હાથમાં પડ્યું. બીજા દિવસની સવારે શીલોન્ડી પર ઇટાલીયન વિમાનો ખખડી ઉડ્યાં.

રેડકોસે ડીડાકપર જાવણી નાખી. ચારે કોર રાતા કોસ લટકાવ્યા. એક મોટો આઠ ફીટ ચોરસ માપનો રાતો કોસ જાવણીના માથા પર મુડીવાદી હેવાનીયતને માણસાધનાનામમાં ડારતો ઉભો હતો. શીલીન્ડીના આખા પ્રદેશ પર લોહી છાંટતાં વિમાનો રાતાકોસોનો ધાતકી ઉપહાસ કરતાં ખુનામરકી રેલાવતાં હતાં. રાતાકોસનાં નિશાનવાળાં કપડામાં લપેટાયલાં સ્વીડનને અમેરિકાનાં ગોરાં જુવાનો ને ઘરડાં સાધુ સાધ્વીઓ કાળાં યુથોપીયનોનાં લોહી ઉખકતા રાતા ધા ધોતાં હતાં ને ભગવાન ઇસુના ઉપદેશ પ્રમાણે દીન-દયામાં મલકાતાં માવજતમાં મશગુલ મહાલતાં હતાં.

“કેવી શયતાનની રમત છે?” સાધુ પાસ્ટર વિચારતા હતા, એની આસપાસ નદીમાંથી તાર્જ નાલ્લલાં ઊગતા સુરજમાં શરીર સૂકવતાં સ્વીડનનાં જુવાન છોકરા છોકરીઓ ભગવાનનો મહિ-માસંભળતા હતા. બાપુ પાસ્ટરની આંખો ખિતીજમાંથી ઉડી આવતાં વિમાનો પર ફરી રહી, એમના હાથમાંનું બાઈબલ સરકી ગયું. એ ભૂરી આંખો આકાશ પર સ્થાપતા બોલ્યા, “હવે તો આપણી જાવણીઓ ઉભરાવા લાગી છે, અને આપણે ત્યાં આવે છે તે તો હજારોમાંથી પાંચ દશ, એકેએક ગામમાં ચિત્કાર સંભળાય છે, એકેએક ઘર કકળી ઉઠ્યું છે, અને હવે તો આ ડિસેંઝરના છેલ્લા દિવસોમાં ઇટાલીયનો ન્યાં ને ત્યાં ઝેરી ગેસ વરસાવે છે, બિચારાં ક્યાં સુધી ટકે ?”

“આવાં યુદ્ધ અટકવાનાં જ નહિ ?” લોલીટાથી પૂછી દેવાયું.

“ઈશ્વરને યુદ્ધ પસંદ નથી હોતું, ભગવાન આ યુદ્ધને અટકાવે એવી આપણે પ્રાર્થના કરવા જોઈએ.” પાસ્ટરની આંખો શ્રદ્ધાથી કરગરી ઉઠી.

“ ભગવાન પોતે યુદ્ધ કરાવે છે તે અટકાવે ? ”

“ તું હુવરની દિકરી આવું બોલે ? સેતાન યુદ્ધ કરાવે છે, ભગવાન અટકાવે છે ” પાસ્ટરના ઘરડા કપાળ પર કરચલીઓ પડી.

“ યુદ્ધ થાય ત્યારે અટકાવવા આપણે શું કરવું ? ઇથોપીયાએ શું કરવું ? રાબ્દસધે શું કરવું ? ” લોલીટાના માથામાં સવાલો ફૂટ્યા.

“ આપણે કાણ ? એની ઇચ્છા જેમ સ્વર્ગમાં ચાલે છે તેમ પૃથ્વી પર ” પાસ્ટરે સૂત્ર સંભળાવ્યું.

“ તો સેતાનની ઇચ્છા ? ” લોલીટાની આંખો ચમકી ઉઠી.

“ અને આ ઝેરીગેસથી ભરેલાં વિમાનો ભગવાનની ઇચ્છાથી ઉડે છે ? બોંબ ફેંકતા ઇટાલીયનો ભગવાનની ઇચ્છાથી ફેંકે છે ? ”

“ મુસોલીનીના માથામાં ભગવાનની ઇચ્છાઓ ભરેલી છે ? ” હુવરની દિકરી ઉકળી ઉઠી.

“ સમેટીલો, સમેટીલો તમારો રેડક્રોસ..... ” નદી પરની રેતીમાં આજળના તાડનાં ઝુંડમાંથી એક જળુ ફૂટી આવ્યો ને ખૂમ પાડી બોલ્યો, “ અમે નાસીએ છીએ, ડેસ્ટા નાસે છે. તમે નાસો નહીં તો..... ”

“ પણ છે શું ? અહીં રેડક્રોસ પર ” પાસ્ટર કંપી ઉઠ્યો.

“ રેડક્રોસ પર તમારાં લોહી છંટાસે, મરતાને પડતાં મૂકા ને જીવતાં જીવી જીવ. ટગ પરનો રેડક્રોસ ને રેડક્રોસ વાળાનાં હાડકાં જડતાં નથો, ખીયારાં મિસરથી આવ્યાં હતાં ! ડાઘાણુરમાં રેડક્રોસ પર પશુ ઝેર વરસ્યાં સ્કોટસ ને ટોકીન્સ ઉભા ને ઉભા સળગી ગયા.

“એ અવળા ઉપાય છે” હુવરની દિકરીએ માથું ધૂણાવ્યું.

“ધો ધોવાથી ધા ધોવાશે નહિ કારણકે ધા ધણા છે.” લોલીટાની આંખો ઉડો આવતાં વિમાન પર ઠરી રહી, એ બોલી રહી.

“અને ધા જ ધોવાથી ધા રૂઝાશે નહિ ધાનાં મૂળને મારવાં જોઈશે.”

“તમારાં જીવાનેનાં માથામાં.....” પાસ્ટરે માથું ઉંચક્યું. એના માથા પર એક વિમાન ધમધમતું આંટા દેતું હતું, “ચાલો. ચાલો છાવણીને ઓટલે બેસીએ, રેડક્રોસને આશરે બધાં ઉઠ્યાં. રેડક્રોસ છાવણીને ઓટલો ચઢતાં પાછું પાસ્ટરે માથું ઉંચક્યું એના માથા પર કંઈ ઉતરતું હતું, એનાથી ખૂબ પાડી દેવાઈ. એની ખૂબ સાથે એક મોટો અવાજ થયો, લોલીટા ઉછળીને દૂર પડી હતી, પાસ્ટરનાં આંતરડાં બહાર નીકળી ગયાં હતાં. એણે આંતરડાં ઝાલી બોલવા માંડ્યું “જીવાનો સાચાં છે, ધાનાં મૂળ મરાવાં જોઈએ.....”

“હું મરું છું” પાસેથી એક અવાજ આવ્યો. તાડનાં ઝાડ તૂટી તૂટીને પડતાં હતાં, દરદીઓ મરતાં હતાં, મરેલાંનાં માથાં ખોંબના ધડાકામાં ઉછળતાં હતાં.

“મરો ત્યાં સુધી ટકો રહો” જનન્યુઆરીના ૧૩ મા દિવસે ડેસ્ટા છેલ્લું ફરમાન કાઢતો હતો. આઠ હજાર ઉપરથી વરસતા ઝેરને જોઈ રહ્યાં, ખોંબને ઝીલી રહ્યાં, બાકીના નાસો છૂટતાં હતાં.

“બીજો દિવસે ડેસ્ટા ગણતરી કરતો હતો. ચાર હજાર મરણ પામ્યાં હતાં, એક હજાર ઝેરી ગેસથી સળગતાં પડ્યાં હતાં, ત્રણ હજાર મરણની રાહ જોતાં ઉભાં હતાં. આકાશમાંથી

રાતને દિવસ મરણ વરસતું હતું. ઇટાલીયન લશ્કર આગળ વધતું હતું, ત્રણ હજારનાં ત્રણ દિવસથી ભૂખ્યાં પેટ વિધાઇ જતાં હતાં.

“નાસી છૂટ્યા વિના છૂટકો નથી” ડેસ્ટા લખડતો બોલતો હતો.

જાન્યુઆરીના પંદરમાં દિવસે ડેસ્ટાનાં દોઢ હજારે જીવવાના વેગથી ભૂખ્યાં પેટે ને લોહીઆળ અંગે દોટ દીધી. પાછળ ચાર હજારની ઇટાલીયન સેના લશ્કરી મોટરો લઈ, ટેકો લઈ, ને બંદુકો લઈ પડી. ઉપરથી વિમાનો બોંબ વરસાવી રહ્યાં. બે નદી વચ્ચેનો પ્રદેશ મરેલાંથી જીવાઈ રહ્યો. તાડનાં ઝાડમાં શય પથરાયાં.

ત્યારે યુરોપ નાતાલ ઉજવતું હતું, ઇટાલીના આદમીઓને રોમનું દેવળ ભગવાનના આશીર્વાદ લેવા ઘંટાનાદ કરી કરીને બોલાવતું હતું, જીવાની એક બોમ્બને બાથમાં ભરી નાચી ઉઠી હતી, ઇટાલીની નારીઓ બાળકોને બચીઓ કરતી ટહેલવા નીકળી હતી, ઇટાલીનાં બાળકો કલ્લોલ કરતાં હતાં.

૨૪-બેડોગલીઓ બોલ્યો

“ ભરતી કરો જોર જીલમથી ભરતી કરો, આંખ - કાઢીને ભરતી કરો, સંગીનની અણિપર ભરતી કરો, કાળાં સામે કાળાં જ લલાં, ગાલા લોકોને બોલાવો. ” ફૂટેલા ગુકસા પર બેડોગલીઓ આંખ ઠારીને બોલતો હતો.

“ એ બધાં ઉપરાંત એક નામદાર ” ગુકસાએ ગળું ખંખાર્યું.

“ શું ? ”

“ પૈસા.....અમારે ત્યાં અનાજ છે, પાણી છે, આવડાંમાં જોર છે, થોડીક અકલ પણ છે, પણ પૈસા નથી, ડોલર ખખડાવીએ તો ઘણા ગાલાઓ ખરીદી શકાશે. ”

“ તો એનાથી રૂકું શું, આપણે ત્યાં પૈસાની ખોટ નથી, ખરીદો, મકાલેથી જોઈએ તેટલા ડોલર મગાવી લો ને ખરીદો, ગાલા લોક મને બહુ ગમી ગયા છે, વિજળી જેવા, ચપળ ને ચપરાક, એમની ધરવાળીઓ પણ એવી જ, એમની આંખો

વિજળી જેવી, એમના હાથ વિજળી જેવા, એમની ગતિ વિજળી જેવી,” બેડોગલીઓની આંખમાં વિજળીઓ ઝણકી ઉઠી, “બસ જલદી ખરીદો, તમારે ત્યાં પહેલાં ચાલતી તેવી ગુલામીમાં વેચવા માટે ક્યાં ખરીદવાં છે, આપણે તો લડાઈના મેદાન પર ઈટાલીની સરકારને ખાતર પોતાનો આપભોગ આપવા ખરીદવાં છે.”

“હા, હા નામદાર.” ગુકસાએ ગળામાં અવાજ ગટકાવ્યો,
“પણ ભાવ ?”

“ભાવ મનમાન્યા.” ઈટાલીના મુડીવાદનો ગુંડો, ખૂના-મરકીના નામમાં મહોરોનો થેલીઓ છૂટી મૂકી રહ્યો. ગુકસાના કાનમાં સોના મહોરો રણકી ઉઠી. પાછો બેડોગલીઓ બોલ્યો.
“પુરૂષના પંદર ડોલરથી શરૂ કરો, સ્ત્રીનો ભાવ દશથી તે ઠેક પુરૂષનો ત્રીસ સુધી વધારો અને સ્ત્રીનો વીસ સુધી, હવે અમારે જલદી પતાવવું છે.”

“હા, હા, નામદાર અને.....” ગુકસાનો અવાજ ડચકાયો.

“અને જે ગાલા આદમી મકાલે આવશે ને આપણી લશ્કરી નોકરી સ્વીકારશે તેને ઇથોપીયાના આપણા જીતાતા વિભાગો પર ફાવે તેમ હુંટવાની ચોરી કરવાની, ખૂન કરવાની અને સ્ત્રીઓ પર અત્યાચાર કરવાની છૂટ.” બેડોગલીઓ હુસ્સુ હસ્યો, એનું ખંધું હાસ્ય બધા સુધારાઓની ઠેકડી કરી રહ્યો.

“હું એ જ કહેવા જતો હતો, નામદાર.” ગુકસા ગળગળો થઈ ગયો.

“ તો સકોચાતાતા, શું કામ ! લડાઈમાં તો અધું ચાલે, નોકોઈની (no mans land) ભૂમિ પર જે થાય તે કાયદેસર. આપણો અમલ સ્થપાય ને ઇટાલીનો કાયદો રાખ્ય કરે ત્યાં સુધી બધી છૂટ, સમજ્યા ! ”

“ જી, હાં, નામદાર. ” ગુકસો સમજી ગયો.

“ તમને ખબર છે ! ” પાછો બોરોગલીઓ બરાડી ઉઠ્યો, “ જીનીવાથી ખબર આવી ગયા, પેલા હરામખોરોએ સેંકશન મૂક્યાં છે, ઇટાલીને વેપારી રોતે સપડાવવા માગે છે, પણ દિકરાઓ ભૂલી જાય છે કે જેવા એ તેવા અમે છીએ, યુરોપની મુડીવાદી પ્રજાઓએ એશિયાનાં કાચામાલનાં ખેતરો પડાવવાં જ જોઈએ અને ધીમે ધીમે એશિયામાં યુરોપનો સુધારો ફેલાવવો જોઈએ, ગળા સુધી ગરચી ગરચીને મારાહાળા શું આવાઓ બની બેઠા છે, જાણે એમણે કોઈ કાળી પ્રજાઓ પર આક્રમણ જ ન કર્યો હોય ? ”

“ જી, હાં નામદાર. ” ગુકસો હા, બણ્યો.

“ તેથી હવે આપણે ઉતાવળ કરવી જોઈશે, ઝેરીગેસનો ઉપયોગ છૂટથી કરવો જોઈશે, તેલ અને એટલું આપું વાપરવું જોઈશે, યંત્રો વિના ન લડી શકે તેવા ઇટાલીયન સિપાઈઓને ન્યાં કાળા લશ્કરથી ચલાવી શકાય ત્યાં મોખરા પર નહિ ઉતારવા જોઈશે ”

“ જી, નામદાર. ” ગુકસો માથું ધૂણાવી બોલ્યો.

“ તફારી ડેસીથી હારારનો રસ્તો રોકી રહ્યો છે, ડેસીથી આડીસ અળાખ પર પહેરા ભરાવે છે, પેલો એનો ખાર

વરસનો છોકરો પણ યુદ્ધમાં ઉતર્યો છે, અને એની દિકરી યુરોપનો હૃદયપલટો કરાવવા હાય નાખે છે, હં, હં.....” બેંગાલીઓ જોરથી હસી પડ્યો, “કેવાં મુરખ! એક બાળુથી ગાલાઓને દોડાવીએ ને બીજી બાળુ ખોંચ અને ઝેરીગેસ છૂટથી વરસાવીએ એટલે બધી રમત પૂરી, પેલાંઓનાં સેંકશનોની રમત પણ પૂરી અને એની બિચારી શહાદતના અરજ ગુજરા પણ પૂરા, એને શી ખબર કે વ્યક્તિના હૃદય પલટા થાય છે, સમાજના કે વર્ગના નહિ, એમાં તો તંત્ર હોય છે, તંત્ર બદલાયા વિના હૃદય બદલાય નહિ, પણ એને બિચારીને શી ખબર કે દુનિયાના દરેક દેશમાં તરસથી મરતાં પાસે હૃદય - પલટાના નામમાં ઝાંઝવાનાં જળ ધરનાર મોટા મોટા મહાત્માઓ પડ્યા છે.” બેંગાલીઓ સમાજની વિચારણા પર વિચાર ચલાવી રહ્યો.

“ અને હવે તો એના બધા આરખ ધોડેશ્વારો પણ ડેસી આવી ગયા છે.” ગુકસો ખબર આપી રહ્યો.

“ અને એ ધોડા દોડાવવા હમણાં બે નવા રસ્તાઓ બંધાવવા માંડ્યા છે, એક કારેમ સુધી અને બીજો લેખીબેલા સુધીનો. અને મીમોસાનાં ઝાડનાં ઝુંડોમાં એણે એની તોપો સંતાડી છે.”

બેંગાલીઓ બોલ્યો. ગુકસાને એ સર્વજ્ઞ લાગ્યો.

“ પછી ગોડારનું શું થયું નામદાર!” ગુકસાએ ડોક લંબાવી પૂછ્યું.

“ ગોંડાર ગએલી વિમાનો દુકડી મકાલે આવી પહોંચી

હશે: ગોંડારમાંથી કાસા બધા મરદોને ખાલી કરી ગયો છે, એટલે સ્ત્રીઓ અને બાળકો એકલાં બિચારાં ઘોંબનાં ભોગ બને છે પણ ત્યાંનાં ગામો પર સળગાવનારા ઘોંબ ખૂબ પડ્યા છે એટલે ગોંડારની આસપાસનાં ટુકડો (ઝુપડાંઓ) ફેટલાએ દિવસથી રોશનીમાં ઝગઝગે છે અને ડોસાં ડગરાં, સ્ત્રીઓ અને બાળકોએ કિકીયારી કરતાં નાસભાગ કરી મૂકી છે. ”

૨૫-ડેસી, પર દાવાનળ દોડે છે

ડીસેબરના છઠ્ઠા દિવસે ડેસી પર ૭ વિમાનો ઉડતાં હતાં.

“ હવે ડેસી પર દાવાનળ દોડશે ”, મીસોસા ઝાડનાં ઝુંડમાં બેસીને લખતા ધથોપીયાના શહેનશાહે કલમ હેઠે મૂકી માથું ઉંચક્યું. એણે ડેસી પર અગ્નિનાં કુંડાળા રચતાં ૭ વિમાનોનાં ખખડતા સંચા કાન ઈર્ષ્યે સાંભળ્યા. એ ઉંચો. એણે બહાર નીકળી, એક નજર ઉંચે ઉડતાં વિમાનો પર નાખી, બીજી નજરમાં એનું ડેસી.....ધથોપીયાનું પાટનગર ખળભળી રહેલું દેખ્યું.

“ ડેસી સળગશે ” એનો અવાજ કંપ્યો. એનાં ટુકડા (ઝુંપડાં) પણ ખૂબ ખીચો ખીચ.....” એકા એક એની જીભ ચોંટી ગઈ. એની આંખ સામે આગ ઉડી. એના દેખતાં ધુમાડાના ગોટા ઉંચે ચઢતા હતા.

મોટા કાન ફેાડી નાખે તેવા અવાજે જમીનના પાયા હચમચાવી નાખ્યા, આઠાશ આખું ભરી નાખ્યું. એ નિઃસહાય બેઈ રહ્યો.

ભડ ભડાટ કરતી જવાલાઓ ફાટતા ઝોંબમાંથી છૂટતી હતી. કડ કડ બોલતાં ટુકડો સળગતાં ફૂટતાં હતાં, ખૂમરાણુ કરતાં બાળકો બીધેલાં દોડતાં હતાં, કાખમાં બચ્ચાં દબાવી માતાઓ દોટ દેતી હતી, જીવાનો થરથરતાં આકાશ સામે જોતાં હતાં, કોઈ અનુનમાં પગ પછાડતાં આકાશમાંથી વરસતા મરણને દેખવા બહાર આવતાં હતાં.

થોડી જ વારમાં રસ્તા રાતા થયા, રાતી પીળી જવાલાઓ ઝખૂકી, કાળા ભૂરા ધૂમાડા પર ઈટાલીનાં વિમાનો ઝુકી રહ્યાં. દરેક પળે કાન ફોડી નાખે એવા અવાજ દરેક કડાકે કાળજી કંપાવે તેવો ચિતકાર, દરેક ચિતકારે પટકાઈ પડતાં જીવાન જોધ શરીરો, અને દરેક શરીરે લોહી ઉબકતા રાતા ચોળ ધા ગળે મોં ફાડીને ન્યાય માગતા હતા.

“ ન્યાય ?

ગળે જવાબમાં વધતા જતા ધડાકા, વધતો જતો અગ્નિ વધતી જતી કારમી કિકીઆરી વધતી જતી મરણની ખૂમરાણુ મુડીવાદી સમાજ રચનામાં ન્યાયનો ઉપહાસ કરી રહી હતી.

ટાઈમ્સના ખબર-પત્રીએ એક લોવેનથોલ અને બીન્ને હોમ્સ બંને ખાણું લેતા હતા, એમના ખાણાપર એક વિમાન ઉડ્યું. બંનેનાં જડબાં ગળે જકડાઈ ગયાં, બંને ફૂદીને ઉભા થઈ ગયા ને નાડા. એમની રકાબીઓ પર ઝોંબ પડ્યો. રકાબીઓના ભૂક્કા ઉડ્યા. ખુરસી ટેબલની રાખ ઉડી. વિમાનો પાછાં વળતાં હતાં, રાતા કોસવાળાં ધાયલોને શોધતાં ડેસીના રસ્તા પર રખડતાં હતાં. બળતાં ટુકડો હોલવાતાં હતાં, નાઠેલા વતનીઓ પાછાં વળતા હતાં, બીધેલાં બાળકો મોટરોની સોડમાં લપાઈ શ્વાસ લેતાં હતાં. મરેલાંની ક્રિયાઓની મનાઈ હતી.

મરેલાંની પાછળ મોટેથી રડવાની મનાઈ હતી. ઇટાલીનો મુધારો શરૂ થયો હતો. બધું ચૂપચાપ સમેટાતું હતું. બધું શાંતિથી દફનાતું હતું. ઇથોપીયાનું જીનું પાટનગર ડાહ્યોના પડછાયા નીચે સૂનકાર સમસમતું હતું.

પાછાં પેલાં આઆં. બીજા દિવસની સવારે સત્તર વિમાનો વધારે મોટા ભોંય લઈ દોડતાં હતાં.

પ્રતિનિધિઓને લોવેનથોલ અને હોમ્સની ગર્મ કાલની મિન ક્લાંબરી. બધા મુડીઓ વાળી નાકા અને રેડકોસની જાવણીઓમાં બરાયા. ડેસીનાં દુકુલોમાં ઇથોપીયાનાં જીવતાં માનવીઓ લપાઈને ઉભાં. સૌ સમજતાં હતાં. કોઈ બોલતું ન હતું. સૌ દેખતાં હતાં, કોઈ કંઈ કહેતું નહોતું. ડેસીના જીવનની છાતી પર ઇટાલીનો આધાર ઉતર્યો હતો. જીવન ઝંખકયું હતું પણ વિચારતું અટકી ગયું હતું, લાગણીઓ જકડાઈ ગઈ હતી, પ્રાણ બહાર મારી ગયા હતા. ઈચ્છાઓ દબાઈ ગઈ હતી. જકડાયેલા જીવન વેગની નીચે દબાયેલી, છૂપાયેલી, ખીધેલી એક આશાનો નાજુક વેગ કંપતો હતો ને સૌના કાનમાં થરથરતો કહતો “ કદાચ અહિં બોંબ નહિ પડે ”

એડવેનટીસ્ટ પર આગ રેલાવનારા ચાલીસ બોંબ પડ્યા, ડેસીના દવાખાના પર પાંચ પડ્યા અને પચાસ ઘાયલો જ પી ગયા. દવાખાનું ખંડેર બની સળગવા લાગ્યું. લેડી આરીને સ્થાપેલી સ્ત્રીસંસ્થાનું મકાન મૂળમાંથી બેકું. રેડકોસની જાવણી પણ ઝખૂટી ઉઠી. ડેસીનાં ઝૂપડાં ઝખૂટી ઉડ્યાં. એકે મકાન સલામત નહોતું, એકે જીવનને ઉગરવાની આશા ન હોતી. હાથમાં બંદુકો બરછીઓ લઈ, રાઈફલો ને પીસ્તોલો લઈ ટોળે ટોળાં બહાર નીકળ્યાં. બધાં મરણીયાં બન્યા હતાં પણ લડવાનું કંઈ હતું જ નહિં.

ઉપરના આકાશમાંથી છ થી આઠ ફીટ લાંબા બોંબ વરસતા હતા. માણસનાં માથાં અને છૂટાં પડેલાં અંગ સાથે ખોદી કાઢેલી ધરતીના દગ આકાશમાં ઉછાળતાં હતાં, ઝુંપડાં સળગાવતાં હતાં, ધૂમાડાના ગોટા પાછળ ગોટા ઉઠતા હતા.

શહેનશાહની ટેકરી પર બોંબ પડ્યા. ટેકરી પર ગોઠવાયેલી તોપ તડુકી ઉઠી. તડુકતી તોપ પર બોંબ બરાડ્યા. એક સ્ત્રી એના બે બાળકોને કાપમાં લઇને દોડી જતી હતી. બોંબ પડ્યો, બરાબર એના માથા પર, એના ને એનાં બચ્ચાંના રાઈ રાઈ જેટલા ટુકડા થઈ ગયા. આ વખત આંકડો મોટો આવ્યો એના જેવાં સેંકડો શય સૂતાં હતાં, સેંકડો ધવાયેલાં પડ્યાં હતાં. જ્વાલાની હજારો જીભ લાંબી થઈને લપેટાતી હતી, લપકારા લઈ ચાટતી હતી. ચાટતી સાં રાખ ઉડતી હતી.

છાતીઓ ધબકતી ને ફાટી જતી હતી, આંખો બહાવરી થઈને ઘેંચી બની હતી. વિમાનો ગયાં હતાં પણ ફુટકેલાં માથામાં હજી ધડાકા સંભળાતા હતા, હજી રાત્રી ભૂરી ને લીલા પીળા ભડકાર ઉડતા હતા, હજી લોહી ઉડતાં હતાં, હજી ચિત્કાર ચાલતો હતો.

વિમાનો જતાં રહ્યાં હતાં, પણ ફુટકેલાં માથાં વિક્રેલાં મટતાં ન હોતાં કોઈ કારમું હસ્યા કરતાં હતાં, કોઈ વિકરાળ ચીસો પાડ્યા કરતાં હતાં, કોઈ પોતાનાજ પડછાયાથી બીકનાં માર્યા નાસતાં હતાં, કોઈ રાડ નાખી નાખીને રડ્યા કરતાં હતાં.

છટાલીનો મુડીવાદ આફ્રિકાના અંધારા પ્રદેશ પર પ્રકાશ પાથરતો હતો, આફ્રિકાનાં કહેવાતાં અણસુધરેલાં, કહેવાતા મુધરેલા પ્રકાશમાં પાશવી પડછાયા દેખી પટકાપ પડતાં હતાં.

“ મારો, મારો.....અને તુંયું...અને તુંય ” એક જીવાનને ઉન્માદ ચઢવો હતો, એના હાથમાં લોહીથી ગળતું ખંજર હતું,

એ આંખો મીંચીને દોડતો હતો અને દોડતાં ખૂન રેડતો હતો.” અને તુંય,...અને તુંય ઇટાલીયન છે, તુંય.....તુંય.....તુંય ઇટાલીયન.....” એના રસ્તામાં જે જથ્થાતું તે એને ઇટાલીયન દેખાતું એ ઉન્માદમાં ઉછળી ઉછળીને ધુમરાણ કરતો હતો, ખંજર વિંધતો હતો, ધા કરતો હતો,.....ખૂન રેલાવતો હતો.”

શહેનશાહની તોપ વેરાનમાં બરાડી બરાડીને ચાકી હતી. એણે હતાશ થઈ ડાકુઓની જમાત જેવા રાષ્ટ્રસંઘ પર પાછો તાર કરવા માંડ્યો. એણે તાર લખીને ડેસીની મુલાકાત લીધી. મરેલાંની ખાખ બાળી, શયના ઢગલા દીકા, ધવાયલાનાં ધા નોયા. એણે બચેલાં દવાખાનાં તપાસ્યાં. ધવાયલાં યરોપીયનોને આડીસ અબાખાના દવાખાનામાં સારવાર માટે વિમાનમાં ખસેડ્યાં. એણે ગોંડાર તાર કર્યો “રોજ રોજ સવારમાં વસ્તીને ખાલી કરાવજો.”

બીજે દિવસે એક વિમાન આવ્યું ને એકજ વસ્તુ નાખીને ચાલ્યું ગયું. એક મોટી કાયની કોડી બરાબર ડેસીની વચમાં પડીને ફાટી. ફાટી અને ઉડેલા કાય થોડાંક શરીરોમાં પેસી ગયા. અંદરથી પત્રિકાઓ નીકળીને ચારે કાર પથરાતી ઉડી. એમાં લખ્યું હતું.

“ઇટાલી ધણું જીવો, ડયુસ ધણું જીવો, ઇટાલીનો રાજ આબાદ રહેો, અમારો રાષ્ટ્રધ્વજ ત્રિરંગી છે. એમાં રોમની સંસ્કૃતિ ઉડે છે. તમારા નેયુસને અમારાં અભિનંદન એને પૂછજો કે છેલ્લા બે દિવસથી એ એનાં ગલોક્ષમાં જે બીસ્કીટો બચ-બચાવતો હતો તે પચી છે?”

૧૯૩૬ ની સાલનો પહેલો માસ ચાલતો હતો.

“તમે હવે ખૂબ નજીક ગયા છો, મકાલેમાં ઇટાલીનાં વિમાન

બેગાં થાય છે, સળગતી ખોપરીઓ (black shirts) ખડકાય છે, તોપો ગોઠવાય છે, પાસે જશું તો ભટકાઇ પડશું, આપણા પર્વતોનાં રક્ષણમાં ભરાઈ રહો ને રાહ જુવો, આખરી ફેંસલો બહુ દૂર નથી” મકાલેથી વીશ કીલોમીટર દૂર દક્ષિણે ધસી આવેલા મુલુગેટાને શહેનશાહે કહેવડાવ્યું.

“તમે ટાંખીયન પ્રાંતમાં પડ્યા રહો. મકાલેથી સત્તર કીલોમીટરથી આગળ વધશો નહિ.” રાસ કાસા અને સેયુમને સમાચાર પહોંચ્યા.

“એકસમથી પંદર કિલોમીટરથી વધારે નજીક તમે જશો નહિ.” એઈલુ અને ઇમરૂ પર સંદેશ નીકળ્યો.

૨૬-વિજય-તાંડવ

“પૂણ આંખા આરાડામ અભેલ કિલો છે, ગોરા ધટાલીયનો એના પર ચઢી શકશે નહિ” આરાડામમાંથી ચઢાઇ લઇ જવા મુઝુગેટા ઉતાવળો થતો ગોખતો હતો.

“અને હવે વધારે વખત અહીં એસી રહેવામાં મરદાનગી નથી” સેયુમ સસવળતો હતો.

એણે ઝંપલાવ્યું.

એણે વારીયુનો ઘાટ ધેરો ને ધટાલીના લશ્કરની કાપણી કરી નાખી. એની આંખોમાં વિજયનો કેફ ચઢ્યો. એણે આજ્ઞા આપી. “આગળ વધો.”

“વધવા દો.” એડોગલીઓ હોડ આવતો બોલ્યો.

“ધેવા ને ગાખટ વચ્ચેની આપણી બધી દુકડીઓને ખસેડી લો, એમને આગળ વધવા દો ને ભરાર્ધ પડવા દો, પછી વાત.”

રાસકાસાને સેયુમનાં લશ્કરે આગળ વધતાં હતાં.

“આપણી સામે મોટું મહાસાગર જેવું વેરાન રણ પડ્યું છે.” કાસા કહેતો હતો.

“આપણું રણ આપણને ભરખી જવાનાં નથી, આપણે ડેડજી અને ફીટરારી કૂચ કરશેજ, ટેમ્બીયનમાં એમણે ઓછાં સાહસો નથી ખેડ્યાં.” સેયુમનો કેફ વધતો હતો.

એખાટો ઘાટ પડ્યો. ઇથોપીયાનાં વિજયી લશ્કરો હજી આગળ વધતાં હતાં. પાછળ સેયુમ ઝનૂનથી દોડતો હતો. એણે ટેંબીયન ઇલાકાનો દક્ષિણ ભાગ લઈ લીધો. એણે ઇટાલીની તોપોને ટેંકા હાથ કર્યા.

“બસ બસ, હવે બસ કરો, એ લાલચ છે, હવે દક્ષિણમાં આગળ વધશો નહિ, ઉત્તરની સરહદ સાચવો.” શહેનશાહે કાસદ દોડાવ્યા.

“પણ મકાલે ! એમાં આપણું માન છે, ઇથોપીયાનું માન છે, શહેનશાહનું માન છે, હું મકાલે પર ચડુ છું.” એ જાફે ચડ્યો.

“ચટો, ચટો,” રાસકાસા આગળ વધતો, વોરોયુ ઘાટ સુધી આવી લાગ્યો હતો, મુલુગેટા એનાં માણસોને આમ્યા આરાકામ પર ગોકવતો હતો. એણે પણ કહાવ્યું. “ઝંપલાવો” જન્યુઆરીની અધવચમાં સેયુમ આગળ વધતો હતો, મુલુગેટાએ પણ પર્વતની તળેટીમાંથી થોડીક દુકડીઓને રાતનાં અંધારામાં આગળ વધવાના હુકમ આપ્યા.

“બસ બસ, એજ ઉત્તમ માર્ગ છે.” બેડોગલીઓ ગુકસા સાથે મકાલેમાં બેઠો બેઠો મસલત ચલાવતો હતો, “કેટલાક ફૂટ્યા ?”

“જોઈએ તેટલા, હજી વધારે પૈસા વેરીએ તો વધારે ફૂટે પણ આટલા ઓછા નથી નામદાર ! મુલુગેટાના લશ્કરમાં આપણા સો જાસુસો કામ કરે છે.” ગુકસો બોલ્યો.

“ એને ફૂલાવા દો, આગળ વધવા દો, માનવા દો કે એની કાઈને ખબર નથી, આપણી તોપો ગોઠવાવીએ, વિમાનોને તૈયાર રાખીએ અને એ મકાલેની લગોલગ આવી પહોંચે કે એના પર આપણા શોધક પ્રકાશોની રોશની માઈલો સુધી રેલાવી નાખીએ.....”

એડોગલીઓ ખભા ચઢાવી ઉઠ્યો. એની આંખો વિકસી, એ ખડખડાટ હસી પડ્યો.

“ અને આજેયુ ગાલા. ” એ હસતો અટકી ગયો એને એક નામ યાદ આવ્યું. એ એનાં માણસો સાથે પકડાઈ ગયો. એને અને એનાં માણસોને રાસકાસા પાસે ઉભાં કરવામાં આવ્યાં. બિચારા બધા આપણને વેચાઈ જવા માટે દરેકે ચાલીસ ફટકા ખાધા, એમના ચહેરાઓ ઉતરડાઈ ગયા છે, લોહી નીગળતા થયા છે. ”

“ જીવતા આવ્યા ? ”

જીવતા પણ મરણતોલ આવ્યા છે, રાસકાસાએ એમને કહ્યું કે જાવ તમારા ઈટાલીયન શેઠા પાસે તમારા પગાર લઈ આવો અને પછી જીવતાં મરણનો અનુભવ કરો.

“ હરામખોરને ખબર નથી કે એ પણ સેયુમ સાથે સપડાય છે, કેવો ઘાતકી. એને રાષ્ટ્રસંઘની પણ નથી પડી, રાજકીય કેદીઓનાય કેવા હાલ કરે છે ? ”

“ અરે, નામદાર, એ અને પેલો મુલુગેટા બંનેની તો વાત ન કરો. ” એ કહે છે કે રાષ્ટ્રસંઘ ડાકુઓની જમાત છે, એમને જહાજમાં જવા દો. ”

“ પણ હવે તો એણે જ જહાનમમાં જવાં ફૂદકે ને બૂસકે આગળ વધવા માંડ્યું છે. ” ખેડોગલીઓ દાંત કચકચાવી રહ્યો. “ એક કામ કરીએ. ” એને એક નવી યોજના યાદ આવી.

“ શી ! ” ગુકસો કાન માંડી ખેડો.

“ તમારી પાસે હોય તે બધા નકશા મોકલો. ”

એ ઉતાવળો થયો.

“ ક્યાંના ? ”

“ આમ્મા આલાગીથી આટોલા અને સોફોટાથી ફેનારોઆ. ”

“ જી, સરકાર. ” કહી ગુકસો ફાસીસ્ટ સલામ ભરીને ઉભો થયો.

“ આમ્માઆલાગીથી આટોલા અને સોફોટાથી ફેનારોઆ, એ બંને ઘાટો પરથી અનાજનાં લાદેલાં હજારો ખચ્ચરો રોજ વહ્યા જ કરે છે. એ ખચ્ચરોનાં હાડકાંની રજમાં અનાજનાં આણુઓ મિલાવી દઉં અને બંનેની રજકણોને ધુળ ભેગી કરી દઉં પછી એનાં ખૂખ્યાં લશ્કરોના પેટના ખાડામાં બોંબ ફેડું અને એમનાં ખાલી ફેફસાંમાં ઝેરી ગેસ ભરી દઉં, હરામખોરો ખો ભૂલી જાય ” ખેડોગલીઓ આગળ ભયંકર યોજનાઓ જન્મી ઉઠી, એનો આખો ચહેરો દાવાનળના દાવ ખેલી રહ્યો. એણે એક ખૂમ મારી.

“ જી. સરકાર ” કરતા આઠ ઈટાલીયન સૈનિકો દોડતા આવ્યા.

“ સીઆનોને મોકલો, હમણું ન હમણું.”

આઠે જણ સાથે દોડ્યા.

બીજે જ દિવસે આમ્યાઆલાગીથી આન્ટાલો સુધીના ઘાટ પર ગીધડાં જેવાં વિમાનો ઉડ્યાં. સોકોટાથી ફેનારોઆનો ઘાટ ખચ્ચરોનાં સડતાં શરીરોથી ખદખદી ઉડ્યો.

“ ટેબીઅન પર આંખો મીચીને મારો ચલાવો, ભલે આખા પ્રાંતમાં એકે પ્રાણી જીવતું ન રહે, ઝેરીગેસ છૂટે હાથે વેરવા માંડો.” ઇટાલીના મુડીવાદનો મારો મરણ વરસાવવા ઉદાર હાથ લંબાવતો ખોલ્યો. ટેબીઅન પ્રાંત ગાલાલોકની એક મહાધેર જેવો સળગી રહ્યો. આશાંગી સરોવરનાં પાણી પર લોહીની છારી વળી. કારેમની આસપાસનાં ગામનાં ગામ રાખ બની રહ્યાં. વાલડીઆ ગામના રજ રજ જેટલા ટુકડા ચર્ષ ગયા.

આમ્યા આરાડામ પર ઝેરી ગેસની ઝડીઓ વરસી રહી, રાતને દિવસ એક સરખો તોપમારો ચાલ્યો, બેમાકળા બોંબ પડ્યા. આમ્યા આરાડામમાં દવ લાગ્યા, આમ્યા આરાડામનાં ઘાસ ઝેરી ગેસમાં લીલાંછમ સળગી ઉડ્યાં, મુડીવાદના શોષણની રીતોને ન સમજનાર એવાં સસલાંને હરણો પટકી પટકીને તરફડતાં પડ્યાં, ભેખડોની અંદરના ઝેરી સાપ પણ ઝેરી ગેસમાં પુકાડા મારતા સળગી ઉડ્યા. માણસોને ધાનથી લાદેલાં ખચ્ચરો ખાઈઓમાં ઉભાં ઉભાં બકાઈ ગયાં.

ઈટાલીએ ગજબ કર્યો. જીવનનો એકેએક છેલ્લો શ્વાસ એના મામની હાય ખોલી રહ્યો. જીવનની એકેએક છેલ્લી ચીસ ઇટાલીના ગુંડા મુડીવાદ પર શાપ વરસાવી રહી.

મુલુગેટાને સેયુમનાં લશ્કરે ઘેરાયલાં ઉભાં રાસકાસાનાં લશ્કરે પર મકાલે પરથી માઇલો સુધી રૈશની રૈલાવાતા શોધક પ્રકાશો નખાયા. પ્રકાશમાં ઉઘાડાં પડેલાં શરીરો પર તોપો તતડી ઉઠી.

ટેબીયન પ્રાંત પર સાથીયાનાં નિશાન વાળી ઇટાલીના મુડીવાદની ક્રૂમક્રૂમ પત્રિકાઓ ઉડી, પત્રિકાઓ બોલતી હતી.

“ટાઇગર ટેબીયન અને ઇરીટ્રીયાના લોકો સાંબળો, યુદ્ધ આવે છે ત્યારે ફાયદા અને ગેરફાયદા બંને થાય છે. એમાં ઘણીવાર નિરદોષ વતનીઓને પણ રહેંસાઇ જવું પડે છે, પણ એમ થાય છે ત્યારે તમે એમ ન સમજશો કે દુનિયા પર સંસ્કૃતિ લાવવા માગતી ઇટાલીની સરકારને જરા પણ દુઃખ થતું નથી, અમને પણ ફિલગીરી ઉપજે છે, ઇશ્વર કૃપાથી યુદ્ધનો અંત આવશે ત્યારે તમને જરૂર શાંતિ મળશે અને તમારાં ભાગીને ભૂકો થએલાં બધાં દેવળોને સરકાર સમરાવી આપશે.” દુનિયાના કોઇ મુડીવાદે સંસ્કૃતિનો આવો સંહાર અને પક્ષી આવો ઉપહાસ નહોતો કર્યો. દુનિયાના ગમે તેવા ગુંડા મુડીવાદે પણ માનવતાનું આવું ખૂન અને પક્ષી આવી મરેલાંને મરતાંની આવી ઘાતકી ઠેકડી નહોતી કરી.

“ઇટાલીની સળગતી ખોપરીઓ તુટી પડી છે, આકાશમાંથી અગ્નિ વરસે છે, આપણાં અનાજ લાવવાનો છેલ્લો રસ્તો પણ જાય છે, આપણે આટલાં બધાં ખાશું શું?”

જન્યુઅરેરીના ૨૦ મા દિવસે સસકાસા પાસે એક લોહી નીગળતો દોડતો કાસદ આવ્યો.

“ ઇટાલીયનો કોની સરદારી નીચે છે ! ” કાસા માં પ કાઢી રહ્યો.

“ ડીઆમાનટી ”

“ જાવ, કહો કે ટકાવી રાખે, પાંચ હજાર તાબડોતોય મોકલું છું.” રાસકાસાએ પાંચ હજારને દોડાવ્યાં.

પણ પાંચે હજારને ઇટાલીની ખીજ દુકડીઓએ પોરીયુ ઘાટ પર ભીડાવ્યાં. ઘાટ પર વધેરાતાં પાંચ હજારને અચાવવા કાસાના ગોંડારીઓ તૂટી પડ્યા. ઘાટ પર મડદાનાં ઢગલા ખડકાયા. ઘાટ લોહી વહેવા લાગ્યો. એક કલાકમાં અઢાર અઢાર ટેકરીઓ પરથી ઇથોપીયાની સેનાએ હોકરો દીધો. ઉપરથી વિમાનો સૂસઝ્યાં. પાછળથી તોપો તડૂકી. જાણે ચારે કારથી જવાલાઓનો ઝંઝાવાત ફાટ્યો, જાણે ધુળને બદલે ધુમાડાના ગોટા ઉડ્યા. ટેકરીઓ પરથી ટાળે ટાળાં ઉડ્યાં, મરેલાં ને ધવાયલાં. નીચે ઉભેલી ઇટાલીની દુકડીઓ અંધારામાં જીવન મરણનો ભેદ જાણ્યા વિના ધવાયલાં ને મરેલાં બધામાં તરવારની અણિઓ સરકાવી રહી.

પર્વત ડોલતો નહોતો, એનાં શિખર પર મરેલાંની જગા લેવા ને મરણ સાથે મસ્તી ખેલવા ઉભરાઈ ઉઠતાં ઇથોપીયન શરીરો ડોલતાં હતાં. પર્વત ચિતકારતો નહોતો, એના પરથી પટકાઈ પડતાં, મરતાં શરીરો ચીચીયારી કરતાં હતાં, પર્વત ધવાયો નહોતો, એના પર પથરાઈ ગયેલું ઇથોપીયાનું શરીર ધવાઈને પર્વતના એકેએક અંગ પર રાતી છોળો ઉછાળતું હતું, પર્વત ઘેલો નહોતો બન્યો, ઇથોપીયાની જાત મહેનત લુંટવા આવેલાં મુડીવાદી યંત્રો સાથે જનને ચઢેલું ને મરણના

ઉન્માદે ઉછળતું યુથોધીયાનું શરીર ગાંડું તુર બનીને મરણની મોજ માણતું હતું.

મરણીયા જીવતા હતા, કેસરીયાં કરનારા તોપોનાં મોઢામાં દેહના રૂયા દેતા હતા. ઇટાલીની રાષ્ટ્રફો ધીમે ધીમે બંધ પડી હતી, ઉપરનાં વિમાનો ખાલી થઇ ગયાં હતાં, બરાડતી તોપો દેવાઇ ગઇ હતી. ઇટાલીની એંશી ટુકડી રણમાં પડી હતી. ઇટાલીની સળગતી ખોપરીઓ મકાલે તરફ મકીઓ વાળીને નાસતી હતી. ઇથોપીયાને ખૂબ મોંઘી જીત સાંપડતી હતી, ઇટાલીનો એક કાણો કર્નલ ઇટાલીની છેલ્લી બરાડતી તોપને ભરી રહ્યો હતો.

પાછગથી તોપમાંથી ફાટ્યાં હોય તેવાં ઇથોપીયાનાં શરીરો એ તરાપ દીધી, છેલ્લી તોપ દેવાઇ ગઇ, તોપચીઓ રગદોળાઇ ને પડ્યા. ઇટાલીનો એક આંખ વાળો કર્નલ તોપની નીચે ભરાઇ ગયો.

એને ભરાયલાને કાઢવાની કોઈ ને નવરાશ નહોતી. ગોંડારી ક્યારના પહોંચી ગયા હતા, બીજા પણ દોટ દેતા હતા. રણમાં પડેલા ઇટાલીના સૈનિકોનાં હથિયાર ઉતરાતાં હતાં, રીવોલ્વરો ઝડપાતી હતી, મરેલાંનાં ગજવાં લુટાતાં હતાં.

“લીલી.....લી.....લી.....” ઇથોપીયાનાં સૈનિકો ઇટાલીનાં સાતસો મરેલાં શરીરોના શરીર પરનો સામાન જપ્ત કરતા આનંદની કિકીયારીઓ કરતા હતા.

ઇટાલીની તોપો કબજે થતી હતી હતી, ઇટાલીના મોરચાઓ ખેંચી કઢાતા હતા. વિજય પછી ઇટાલીના ભાગેલા સામાનની તાપણીઓ સળગતી હતી.

ધથોપીયાનાં વિજયો નરનારીઓ. એક પળ વાર સાથી-
દારોનાં શયને ભૂલી તાપણીઓની આસપાસ વિજયનાં તાંડવ
ખેલી રહ્યાં. માટીડાઓનાં માથાં મસ્ત ડોલી રહ્યાં, ધથોપીયાની
નારીની છાતીઓ દુધ દીપાવનારાં જીવતાં ને મરેલાં જીવવાનોને
યાદ કરી મગરૂર ઉછળી ઉઠી.

“હેનરા હેઓન, હોન હોન.....”

ધથોપીયાનું વિજય તાંડવ મકાલે પર સંતાઈ ખેઠેલા
ઘટાલીના મુડીવાદના ગોડીયાઓને કંપાવી રહ્યું.

૨૭-ત્યાંજ - તારી પડખે સુવા

કાસા ને સેયુમ હરખાતા હતા, મુલુગેટા મલકાતો હતો.

સૌ મરણથી ડર્યા વિના ખોલતાં હતાં.

“ આપણે ટાંખીયન પ્રાંતમાંથી ચસવું નથી ”

“ વિજય મળ્યો છે, પણ ખૂબ મોંઘો, સમાલજો ” ઈથોપી-
યાના શહેનશાહનો ઘેરો સાદ સૂણાતો હતો.

તા. ૪ થીએ કોરેમ પર બોંબ પડ્યા. તા. ૯ મી અને
૧૦ મીએ ડેસી પર ફરીથી બોંબ મારે ચાલ્યો. ઉત્તરનો રસ્તો
બોંબ મારાથી ઉખડી ગયો. આસપાસનાં બધાં ગામો સળગી
ઉઠ્યાં.

“ મુલુગેટા, કાસા, સેયુમ ” ઈટાલીનો સેનાની બેડોગલીઓ
ત્રણ નામ ખોલતો હતો. “ આરાડામ. ટેંખીયન ને શામર ”
એની આંખો સામે પડેલા નકશામાં એ ત્રણ યુદ્ધો ચિતરતો
બેઠો હતો.

“આ ત્રણ યુદ્ધો આખરી થશે ” એ ખડખડાટ હસી ઉઠ્યો. એ ખભા ચઢાવી બોલતો હતો. કાસા ને સેયુમની સેનાને ઝેરી ગેસ સળગાવે છે, મુલાગેટાના સૈનિકોને એમની ભૂખી હોજરીઓનો જરનો અગ્નિ અંદરથી સળગાવે છે...જો જરા વધારે થોભી જવાય ને ઉપરથી મારો ચલાવાય તો અહીં બેઠાં બેઠાં એ ત્રણે લડાઈઓ જીતાય. ” એ નિરાંતે અઢેલીને ખેસતાં બોલ્યો, “ પણ સુધરેલી દુનિયામાં એ સાર ન દેખાય. ”

“ આડીગ્રાડ ને મકાલેની વચમાં બધા કોઠાર ગોઠવાયા. ” એ વિચારી રહ્યો, “ અને આ આંખ્યા આરાડામનો નકશો જોઈએ તેટલો સ્પષ્ટ છે. એની આસપાસના બધા રસ્તાઓ ચોકખા ચટ ચયા છે. ”

“ આન્ટાલોના મેદાનમાંતી શરૂ થતી દક્ષિણ તરફથી પાંચ ખીણોમાંથી પેસવાનું.....” એ જોઈ રહ્યો, “ બસ બસ, એમ જ આખો પર્વત ઘેરાઈ જશે. ” એને બધું સમજાઈ ગયું.

“ ફૂચ કરાવો ” એણે ટેલીફોનનું ભૂંગળું પકડી બરાડો નાખ્યો. “ આજે મધરાતે બંને લશ્કર ઉપડવાં જોઈએ. ગેબા-ટેનો ઘાટ અરધો વટાવી પડાવ નાખે. પછી વિમાનોની ટુકડીઓ ઉડશે, પછી આરાડામમાં પાછળથી પેસવાનું. ”

“ જી ”

“ યાદ રાખો કે વિમાની ટુકડીનું કામ મુલુગેટાના પચીસ હજારને ગુફાઓ અને ખાઈઓમાં પેસાડી દેવાનું છે અને બહાર

રહે તેમને ઉડાડી દેવાનું છે, એટલે આપણને પાછળથી પેસતાં ફાવે અને ઓચિંતા તૂટી પડતાં ફાવે.” એણે એકેએક શબ્દ છદ્દો કરી કરીને સમજાવ્યો.

“ જી, હા, હા જી ” સાંભળનારને બધી વાત બરાબર સમજાઇ ગઈ હતી.

“ અને એક વિમાનને મોકલો, તાબડોલ ” એને યાદ આવ્યું.

“ જી, હા ”

“ સેલાસી મરણ પામ્યો છે, ડેસીમાં જ, એવા સમાચાર ફેલાવવા.”

“ જી. હા ”

મધરાતનાં ઇટાલીયન કટક ઉપડ્યાં, મધરાતની પત્રિકાઓ વરસી રહી, મધરાતથી બોંબ ને ઝેરી ગેસ છૂટા મૂકાયા.

“ કંઈ નવાબુની છે ” બોડાબુઅલી એની પથારીમાંથી સળવળતો ઉઠ્યો.

“ કંઈ નવા બુની છે.” એણે ખૂમ પાડી. એણે નોખત ગગડાવી. એણે બ્યુગલ ફુકાવ્યું. વોલોથી આવેલાં એના માણસો હુકમ સાંભળવા તૈયાર ઉભા. કોઈએ એના હાથમાં પત્રિકા મૂકી. એમાં લખ્યું હતું “ હેઈલ સેલાસી રણમાં પડ્યો છે ”

“ ન હોય, નહોય ” એના હોઠ ફફડ્યા. હોય તો મને સમાચાર કાં નહિં ? ”

“ બાપુ, ઇટાલીયનો આગળ વધે છે, ખીણો વટાવી ગયા.”

“કાણુ?” એ ફેદી ઉઠ્યો.

“યુસ્તેરીયા દુકડીઓ ”

“હેં ! મુલુગેટા, મુલુગેટા મરવાનો.....આપણે ડાખી બાળુએ ફૂચ કરો. અને.....” એ જોઈ રહ્યો. “મુલુગેટાને ગમે તેમ જગાડવો જોઈએ, અને કાસા પાણુ...ભરાઈ પડશે ” એ પાસે ખેઠેલા એક અંગરક્ષક તરફ ફર્યો.

“રસ્તા બધા ઉખડી ગયા છે. બોંબ મારો ચાલુ છે, વાયરલેસનાં ગેશનો તૂટી ગયાં છે.....કપર છે.....” પેલો જોઈ રહ્યો.

“કાઈ રસ્તો નથી?” વોડાળુએ આંખો ઠારી દીધી.

“એક છે.....”

! “શો ? ”

“હું જાઉં...”

“તું ? ”

બલે, જા. એકદમ, ઉપડી જા મુલુગેટાને ઉઠાડ, કાસાને ખખર કર, મેકેનોન જાણે તોય બસ છે...”

“જાઉં છું.....મારી દુકડી સાથે ” પેલો ઉભો થઈ ગયો.

“અને હું જાઉં છું.....તમે જીતશો કે હારશો તેની ખાત્રી નથી, હું મરીશ એટલુંજ જાણું છું.....જાઉં છું.....” વોડાળું ઉઠ્યો.

અધારામાં વોડાળુની નાનકડી સેના ચાલી.

“એ વિના બીજો ઉપાય નથી.” એ આખો રસ્તો વિચારતો હતો. એના પર તોપો ખરાડી. એ ખૂમ પાડી, સામી તોપ માંડતો એની તોપના મોઢાપરથી ઉછળીને બોલ્યો, “એ વિના બીજો ઉપાય નથી, તમારી સામે મરણ છે જ એની સામે તૂટી પડે ને ખપી જવ. પણ એના પડખામાં જ કંઈ ફૂટયું. એ ધવાયલો પડ્યો. એનું લશ્કર નાસતું હતું.

“પણ આ બધું છે શું?” મુલુગેટા એના આરાડામમાં ચિંતા કરતો હતો. આખો આરાડામ ધ્રુજી ઉઠ્યો હતો. આકાશમાંથી બોંબ ગાજતા હતા, બોંબને ડારી દે એવાં વાદળાંના કડાકા થતા હતા. આકાશમાંથી વરસાદ વરસતો હતો. એ વરસાદને બૂલાવી દે એવા આરાડામની ચારેકાર ઝેરી ગેસનાં ઘોડાપૂર ચઢ્યાં હતાં.

“તૈયાર રહો.” એણે આરાડામની ગુફાઓમાં કરાડોમાં ખાઈઓમાં સંતાર્ધ ખેડેલાં એનાં પચીસ હજારને હુકમ આપ્યો. એને આરાડામની આશંકા આવતી હતી.

“મુલુગેટા, નાસ તારી પાછળ કટક પડ્યાં છે, તારા ઉપર વિમાનો ઉડે છે. તું ઘેરાઈ ગયો છે. તારા આરાડામના માથાપર ઈટાલીની તોપો તાકીને બેઠી છે.” એક જણુ દોડતો આવ્યો ને ગળ્યડતો બોલ્યો.

“પણ તું છે કાણ?” મુલુગેટા એના સળગી ગયેલા મોઢાને એની મીચાઈ ગયેલી આંખોને, એની ચીમળાઈ ગયેલી ચામડીને આંખો ફાડીને નોતો બોલ્યો. એક પળવાર એનો શ્વાસ અટકી ગયો.

“હું, હું.....હું.....મને વોડાબુ.....”

આવનાર આગળ ન ખેલી શક્યો.

“ તું વોડાળુ ! ” મુલુગેટાએ જોરથી શ્વાસ ખેંચ્યો. એણે મરનારની દાઢી ઉંચકી અને પોતાનું ધરકું માથું જોરથી હલાવ્યું. “ તું વોડાળુ ન હોય, તને.....તો શું તને એણે મોકલ્યો છે ?.....” મુલુગેટાને એણે જવાબ દીધો નહિ. એની ડોક મરડાઈ પડી.

“ મારા છુટ.....” એણે ખૂમ પાડી યુદ્ધનો પોશાક મગાવ્યો. “ જલ દોડો ને ખબર લાવો. ” એણે એના વિશ્વાસુ ગાલા જસુસને દોડવાની ખૂમ મારી. પાછો આરાડામ સળવળ્યો. પાછી આરાડામની ખીણોમાં યુદ્ધની નોખતો પડધા ખેલાવી રહી. પાછી આરાડામના ઉંડાણમાં યુદ્ધની તાલાવેલી ચાલી, આરાડામના ઉંડાણમાં મરણ સૌને મૂંઝો મરડીને ઉડાડી રહ્યું.

“ દક્ષિણમાં બીડાવ્યા છે, નામદાર. ” એના જસુસો એક પછી એક ખબર લાવતા હતા.

“ વોડાળુ પડ્યો છે. મેકાનેન ચઢ્યો છે. એનાં ચારહજારે આગળ વધતા ઇટાલીયનોને બીડાવ્યા છે. એણે કહાવ્યું છે કે કાસાને જગાડો. ”

“ ઇટાલીયનો આગળ વધે છે. ” ધરડા મંત્રીને પગ નીચેની જમીન સરતી લાગી.

“ જી, હા આપ ધેરાઈ ગયા છો. આપણી આસપાસની બધી ટેકરીઓ પર.....”

“ શું ? શું ? ” મુલુગેટા ઉતાવળો થયો.

બોલનાર પટકાઈ પડ્યો. એણે એનાં આંતરડાં તાણી બાંધ્યાં હતાં.

“ એન્ટાલોની દક્ષિણે.....” એકે આવી કારમો સાદ કાઢ્યો. “ મેકોનેન પડ્યો. ”

“ હેં! ” મુલુગેટાએ શ્વાસ ખેંચ્યો. એની ઉંચકાયલી પાંસળીયો નીચી બેસે તે પહેલાં બીજાએ ચીસ નાખી.

“ મેકોનેન પડ્યો. એનાં ચાર હજાર કપાઈ ગયાં. મેકોનેનના શરીરનાં અંગે - અંગ કાળી ડગલીવાળી સળગતી ખોપરીઓએ છૂટાં કરી નાખ્યાં છે. ”

“ બસ.....”, ઘરડો સેનાની આખો કંપી ઉઠ્યો. એણે આડા હાથ દીધા.

“ આપણી આસપાસના બધાં પોઈન્ટો પર ઇટાલીની તોપો.....” એક જણ હાંફતો બોલ્યો.

“ બસ, બસ.....” એ હાંફતો બેસી ગયો અને એના પગ પર જોરથી છુટ ચઢાવતો બોલ્યો. “ મને બધી ખબર છે. ” એણે ઇસારો કર્યો. કદી ન સંભળાયલું એવું રણતુર આરાડામની કરાડોમાં વાગી ઉઠ્યું.

“ મારી આસપાસનાં બધાં પોઈન્ટ પર.....”

એના મગજમાં ખોપરીની આખી દિવાલ પર જાણે કોઈ હથોડા મારી રહ્યું. એની શંકાના જવાબમાં હોય તેમ બીજા જ પળે સવારના બરાબર સાત વાગે એના કાનમાં એક સામટો આખો આરાડામ ધમધમી ઉઠ્યો. આખા આરાડામનો એક છેડો બીજા છેડા સુધી ધુળ ઉડાળી રહ્યો, આખા

આરાડામના પગથી માંડીને તે અનેક શિખરોની શિખાઓવાળું શરીર ધુમાડાના ગોટાઓમાં ઢંકાઈ રહ્યું. આખા આરાડામના વિશાળ શરીર પર ઇટાલીની બસો તોપો એક સાથે મારે ચલાવી રહી, ઇટાલીનાં વિમાનો ફૂદી ફૂદીને આગ વરસાવી રહ્યાં.

“ દરેક જાણ પોતપોતાના સ્થાને ગોઠવાઈ જવ. ” મુલુગેટાનું ફરમાન એકે એક છાવણીમાં બોલી ઉઠ્યું. એકે એક સૈનિક પર્વતની બમોલોમાંથી ન પટકાઈ પડાય ત્યાં સુધી મરણની રાહ જોતો ને મુલુગેટાના ખીજા હુકમની રાહ જોતો ગોઠવાઈ ઉભો.

“ તમારાં બળ સાચવી રાખો, તમારા શ્વાસ ધુંટી રાખો, એકે અવાજ કરશો નહિ. ” પચીસ હજાર હજારની સેના મુંગી મુંગી મરણને ભેટી રહી. જીવનના છેલ્લા શ્વાસને ગણતી તૂટી પડવાની રાહ જોઈ રહી.

સુરજ માથા પર આવ્યા.

બસો તોપો હજી બરાડતી હતી, વિમાનો હજી બેંબ વરસાવતાં હતાં. આરાડામ આખો પાયામાંથી ડોલતો હતો. ઇટાલીનો મારો પાસે ને પાસે આવતો જતો હતો.

“ એ લોક દક્ષિણે આવી લાગ્યા છે,.....કાસાને કોણ કહે ! એ પણ મારી જેમ.....” મુલુગેટા એની ગુફામાં જીવનની છેલ્લી ઘડીઓ ગણતો હતો.

“ મારાં ખચ્ચરો મરાય છે, કોડારો લુટાય છે, કોડારનાં રક્ષકો.....” થોડીવારે એ ખૂમ પાડી ઉઠ્યો. એ ઉભો થયો. એણે એનું દુરબિન માંડ્યું. થોડે દૂર દક્ષિણમાં, એણે

કાંદાની સળગતી વાડોમાં દોડતો દાવાનળ દીઠો. આગ ઝરતાં ને તૂટી પડતાં શિખરો જોયાં, ફાટી જતા ખડકો દીઠા, ફસકો પડતી ભેખડો નિહાળી.

એ બધું એના તરફ ધસ્યું આવતું હતું. એ ચારેકારથી ઉછળતા આવતા તોપના ગોળા, સળગતા બોંબ, ઝેરના ગોટા ને ધુમાડાનાં વાદળ જોઈ રહ્યો.

એ નીચે આવ્યો.

“ફેબ્રુઆરીના છેલ્લા દહાડા.....” એણે નિસાસો નાખ્યો; “દક્ષિણના દરવાજા દેવાઈ ગયા છે, પશ્ચિમમાંથી મરણનાં ધાડાં દોડતાં આવે છે, પૂર્વમાંથી ધસી જઈ, મરણીયા બનીને મરવાનો એ જ એક આરો છે.....” એ ઉતાવળો ઉઠ્યો.

એણે ટેલીફોનનું ભુંગળું ઉંચક્યું. “સુરજ આથમતાં પહેલાં.....” એની આંખો પર મરણની છાયા પથરાતી હતી. ”

સુરજ આથમતા પહેલાં.....” એનાથી આગળ બોલાયું નહિ. એણે ટેલીફોનનું ભુંગળું જોરથી ઝાલ્યું. એ ફરમાન બોલ્યો.

“પૂર્વ બાજુથી ધસારો કરવાનો છે, એક સામટી નોખતો વગડાવો, એક સામટાં બચુગલો ફૂંકાવો, એક સામટી ગર્જના કરાવો.”

“પૂર્વ તરફ.....” પાછા એના હોઠ ફફડતા હતા. એના કાનમાં એનાં પૂર્વ તરફ ફૂચ કરતાં સૈનિકોની રણગર્જના ગાળી ઉઠી. એ બહાર નીકળતાં બબડતો હતો. “મેકોનેને

પડતાં પડતાં મારે માટે પૂર્વનો માર્ગ સાચવ્યો ખરો.” એની ચમકતી આંખો અહોભાવમાં મોટી થઈ.

“મારો મેકાનેન !” એ ગદગદ બોલતો હતો. તેં મારે માટે પૂર્વનો રસ્તો સાચવવા સૂસવતી તોપો સામે બૂકાવ્યું છે, આન્ટાલોનાં મેદાન પર મરણ રેલાવતાં ઝેર, સીસાં, ને લોખંડની ઝાળો સાથે ઝંપલાવતાં ઉકળતાં લોહી રેડી બતાવ્યાં છે.....હું આવું છું. દોડતો આવું છું. તારા જીવાન જોધ દિકરા સાથે તું જ્યાં સુતો છે ત્યાં જ.....” વૃદ્ધ આખો હાંપી ઉડ્યો. એણે ઘોડાને એડ મારી,.....” ત્યાં જ તારી પડખે સુવા.”

૨૮-આખરી મોરચા

મુહુગેરાની સેના જાણે ઉડતી ચાલી.

એય દોડતો હતો. એનું ઘરકું શરીર ખખડી ઉઠ્યું હતું. એના માથા પરથી ટીપાં ટપકતાં હતાં, એના વાળ વિખરાયલા ઉડતા હતા, એના હાથમાં એક લાંબી તરવાર ઉછળતી હતી.

એણે વીરહાક વગાડી હતી. એની હાકમાં સૌને શૂર ચઢ્યું હતું, એની આખી સેના એક આદમીની જેમ ફૂદી ઉડી હતી. એણે સૌના કાનમાં સંદેશ ફૂંક્યો હતો. “પૂર્વ” બાબુથી ધસી પડવાનું છે, ત્યાં આન્ટાલો સાચવતાં, અને આપણો રસ્તો જાળવતાં, મેક્રાનેન એના દિરરા સાથે, અનેક ઇથોપીયાના બાપ દિકરાઓની પડખે પડ્યો છે. આપણાં જ લોહીથી ભિંજાયેલી ધરતી પરથી નાસીને બીજી બાબુ નીકળી જવાનું છે, ન નીકળાય તેણે મેક્રાનેનની પડખે પોદી જવાનું છે.”

મુહુગેરાએ મારી માક્યું. આરાડામમાં ધીંગાણું ખેલાયાં.

છ હજાર રણમાં રોળાયાં, કેદ પકડાયાં ને ઘેરાઈ ગયાં, મેકાનેને મરીને સાચવેલા રસ્તામાંથી બાકીના નાસી ગયાં.

બીજા દિવસના સવારે નાસતા મુલુગેટા પર બોંબ નાંખતાં વિમાનો ઉડ્યાં. જીવતાં જડે તેને ઝખ્ખે કરવા આરાડામમાં ઇટાલીનાં ટોળાં ફરી વળ્યાં.

મુલુગેટા આગળ વધતો હતો. એણે આખ્યા આલાગી વટાવ્યું હતું. આલાગી પર ઇટાલીયન વાવટો ઉડતો હતો.

“મારો દિકરો !” નાસનાં બચેલામાં એ એના દિકરાને શોધતો હતો. એણે તપાસ કરવા કાસદો દોડાવ્યા.

સમાચાર લઈને દોડતો આવ્યો. એનાં લોહી નીગળતાં કપડાં ફાટીને લટકી પડ્યાં હતાં, એ બોલ્યો. “નામદાર, આપનો દિકરો આલાગી પાસે પકડાયો. એને મારી નાખવામાં આવ્યો છે. એના શરીર પરથી એકેએક અંગ ચૂંટી લેવામાં આવ્યું છે.

“મારી સાથે આવવું હોય તે આવે.” આલાગીની દિશામાં સો મરણીયા મરણ સાથે મરતી ખેલવા નીકળી નાકા, સૌની મોખરે ઇથોપીયાનો છેલ્લો જોડો હતો. એ રાતોરાત આલાગી પહોંચ્યો, એણે આલાગી પર ખાંડું ખખડાવ્યું. બંદુક તાકી. એના પર તરવારો વિટાઈ પડી. એની સામે બંદુકો બરાડી ઉઠી. એના ઉપર આકાશમાંથી બોંબ પડ્યા. જ્યાં એનો દિકરો પડ્યો હતો. ત્યાં એ પણ પડ્યો.

“બરગોઈન ક્યાં !” એણે મરતાં મરતાં ખૂસ મારી.

“તારી પડખે છું” બરગોઈન રેડકોસ મૂકીને મુલુગેટા સાથે નીકળી આવ્યો હતો. એનો દીનદયાનો ભરમ ભાગી ગયો હતો.

“તું ભાગ, હું મરું છું” ઇથોપીયાનો વૃદ્ધ સેનાની મરતો બોલ્યો.

“હું ભાગું નહિં, ભાગું તો આવું સરસ મરણુ જાય, હું હવે દીનદયાની મુડીવાદી નીતિમાં નથી માનતો, મુડીવાદને મારતાં મરવામાં માનુ છું.” બોલતાં બોલતાં એ ય ઇથોપીયાના સેનાનીની સોડમાં મુડીવાદના હત્યાકાંડને છેલ્લીપણે સમજેલું એનું અગ્રેજ શરીર સૂઈ ગયું.

થોડાંક હજાર, બોંબમારા નીચે આગળ વધતાં હતાં. એમની હોજરીઓમાં ખાડા પડ્યા હતા, એમના કંઠ સૂકાઈ ગયા હતા. એમના ઉઘાડા પડેલા ધામાંથી છેલ્લાં લોહી ટપકતાં હતાં.

એવો મરણીયાનો સમુહ આશાંગી સરોવરના કિનારા પર હજારોની સંખ્યામાં આવી આવીને પડકાર્ષ પડતો હતો, પડી પડીને મરતો હતો, મરેલો સડતો હતો. સડેલાં શરીરોને આકાશમાંથી બોંબ વરસાવતાં ઇટાલીનાં મોટાં વિમાનોની પરવા કર્યા વિના ગીધડાં ચુંથતાં હતાં. આખા સરોવરનાં પાણી પર મરણુની ગંધ પથરાઈ ગઈ હતી, આખા સરોવરની પાળ મરેલાંને મરતાં શરીરોથી છવાઈ ગઈ હતી.

ત્યાંથી થોડે દૂર ઇથોપીયાનો શહેનશાહ કાબો આગળ અટક્યો હતો, અને અટકીને સમાચાર સાંભળતો હતો. એના કાનમાં અવાજ અથડાયા કરતા હતા.

“મુલુગેટાનાં પચીસ હજાર, વોડાબુનાં ત્રણ હજાર અને મેકોનેનનાં ચાર હજાર રણમાં સૂતાં છે. મુલુગેટા અને એનો દિકરો આલાગી પર પડ્યા છે, વોડાબુ ધવાયલો મરે છે, મેકોનેન અને એના દિકરા મરેલા સડે છે.”

“ બસ ! ” શહેનશાહ જોઈ રહ્યો.

“ ના, તમારી સખત શોધ ચાલે છે, આમ્યા આલાગીથી કાબો સુધીનો બધો રસ્તો આજ સાંજ સુધીમાં ઉખડી જશે, ” સમાચાર બોલ્યો.

“ ઠીક, ... ” શહેનશાહના હોઠ દબાયા.

“ અને સેવોય ? ” એણે એક આંખ વધારે ઉંચકી પૂછ્યું.

“ પડ્યું ” અવાજ બોલ્યો, “ આપ પાટનગર પહોંચી જાવ. ”

“ ના, હજુ ધૈયોપીયાના બે દિકરા બાકી છે મારે કાસાને સેયુમના સમાચાર જાણવા જોઈશે. ” શહેનશાહ બબડ્યો, “ મુકામ ઉડાવો ” એણે એક અંગ રક્ષક તરફ ફરીને કહ્યું.

“ કાઈ જગા સલામત નથી.....ક્યાં ! ” અંગરક્ષક જોઈ રહ્યો.

“ ગમે ત્યાં, કારેમના ખડકોની પડખેની બખોલો તરફ વીશ લોરીઓ હંકાવો, વાયરલેસ ગોઠવાવો, તંબુઓ મોકલાવો, અને આપણું બધું તોપખાનું ત્યાં મંડાવો. ”

“ જી ” ફેબ્રુઆરીના આખર દિવસે શહેનશાહનાં રસાલો કારેમના ખડકોની બાજુમાં ઉપડ્યો.

આલોમાટા નજીક રેડકોસની છાવણીઓ પડી. પહેલ જ દિવસે સળગી ગએલા ચહેરા અને સળગતાં અગોવાળાં એકસોને ત્રીસ દરદીઓ છાવણીમાં આવી પહોંચ્યાં.

“ આખી આડીની દક્ષિણે ને પશ્ચિમે, કાસા ને સેયુમ મારાં ફરમાન સાંભળવા અધીરા બેઠા છે. ” શહેનશાહ વિમાસતો હતો.

“ મુલુગેટા પડ્યો છે, મેકાનેજી પણ મરાયો છે, હવે તમારા

પર દક્ષિણ તરફથી હલ્લો આવશે, તમારી ઉત્તરે પીરઝીઓ ખીરેલી તાક માંડીને ખેઠા છે.” રાસ કાસાને સમાચાર પહોંચ્યા.

કાસા સમજી ગયો. એને પણ મરણુ ઘેરતું દેખાયું. એ જાગે તે પહેલાં જ એની બોર્ક આખ્યાની ચોકી પડી. વિમાનોના સંખ્યા ખખડ્યા. તોપો ધણધણી ઉડી.

એણે વરસતા ગોળાઓની નીચે થઈ હલ્લો કરવાનો હુકમ આપ્યો. ઊગતા સુરજમાં મરણુ રેલાવતી તોપો સામે કાસાની ટુકડીઓએ કેસરીયાં કર્યાં, સુરજ આથમે તે પહેલાં ત્રણ હજાર ધ્યોપીયનો રણમાં મુતા. બાકીના પર આકાશમાં ઝેરને લોખંડની ઝડીઓ વરસી.

“હજી આપણી પાસે ચાલીસ હજારની સેના છે, ચાલીસ તોપો છે.” કાસાને સેયુમ માપ કાઢતા હતા.

“પણ આપણી સામે ઇટાલીની અઢીસો તોપો વાળી એંશી હજારની સેના છે, અને આપણા માથા પર દોઢસો વિમાનો આઠે પહોર ઉડે છે, અને આખ્યા આરાડામ કરતાં બમણા જોરથી મારે ચલાવે છે.” બન્ને સામે દેખાતા મરણુને જોઈ રહ્યા.

“કાનાવાલોફને બોલાવીએ” બન્ને એક રશિયન સરદારની સલાહ સાંભળવા બેઠા. કાનોવાલોફ આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો.

“મરવામાં ડહાપણ નથી. મોઢું થઈ જાય તે પહેલાં વ્યવસ્થિત રીતે નાસી જવાય એજ ઠીક છે, દરેક પળે મરણુ આપણને ચારે તરફથી ઘેરતું આવે છે.”

“ધવાયલાંને પડતાં મૂકા, તોપોને છોડી દો, તંબુઓ ઉઠાવ્યા વિના નાસો, ટાકાઝ નદી સુધી નીકળી નાસો.” શહેનશાહે પણ કાસદ દોડાવ્યો.

કાસાને સેયુમની સેના પથરાતાં ઝેરને વરસતા અગ્નિ નીચેથી રાતોરાત નીકળી નાઠી અને ટાકાઝના કિનારા પર પહોંચી ત્યારે અડધી હતી. કિનારા પર સૌએ ઓરાક ખાધો ને ટાકાઝનાં પાણી પેટ ભરીને પીધાં.

“ હું સોકાટા પર છું, આવી લાગો ” શહેનશાહનો વાયર-લેસ બોલ્યો.

“ અને ઇમર ! ” શહેનશાહની આંખો ચમકી ઊઠી. “ ઇમરને એઈલુ માટીના નથી બન્યા, અગ્નિકણથી ઘડાયા છે. ”

“ પણ એમના સમાચાર જ નથી ને ? ”

“ છે ” શહેનશાહે ખૂમ પાડી. “ હજુ એ સેલાકલાકા સુધી બેઠો છે, હજુ એણે ગોકવેલી શાયરની ચોકીઓમાં દીવા સળગે છે, એ હડીલો છે, નાસવાનો નથી, અને આપણા બધા રસ્તા કપાઈ ગયા છે, આપણી મદદ એને પહોંચવાની નથી એજ દુઃખ છે. ”

અને એ પડ્યો હતો, ઇથોપીયાનો સળગતો સરદાર. એ એકસમથી દશ માઈલ દૂર હજુ હાથ વિંઝતો હતો. શાયરના શિખર પરથી ઘેરાઈ ગએલા વનરાજ જેવો એ આઠે પહોર ત્રાડ દેતો હતો. એના મરણિયા પચીસ હજાર સાથે એ માથું મૂકીને બેઠો હતો. ઇટાલીની સેનાને એણે સ્વાદ ચખાડ્યા હતા. ઇટાલીની ટુકડીઓમાં એની વીરહાક વાગતી હતી. ઇટાલીનાં વિમાનો પણ એના માથા પર ધ્રૂજતાં ઊડતાં હતાં.

એ શાયરના શિખર પરના એક બોંબથી તૂટી ગએલા ખડકના કટકા પર પગ ઠેકવીને બેઠો બેઠો વિચારતો હતો.

“ વોડાળુ મર્યો હશે, મેકાનેન મરી ગયો, મુલુગેટા પણ

ખપી ગયો. કાસાને સેયુમનાં સૈન્ય વિખાઈ ગયાં, શહેનશાહ સોકાટા બેઠો છે, હું શાયરમાં બરાઈ પડ્યો છું, હું ય મરીશ્ .....મારી એક જ ઇચ્છા શહેનશાહને છેલ્લીવાર જોવાની... પણ મને ચારેકોર મરણ દેખાય છે.....” એ આથમતા સુરજ પછીના પથરાતા પડછાયા તરફ નીચે તળેટીમાં જોઈ રહ્યો.

“ ઇમરૂ ! ” એની પાછળ કોઈએ ખૂમ પાડી એણે ચમકીને જોયું. એમણે ખડખડાટ હસતો હતો. એના હાથમાં રાતી તરવાર લોહીભીની હતી.

“ શું ? ” એ ઉભો થઈ ગયો.

રામાનો કિલ્લો પડ્યો. મારાવિગના નાઠો, ઇટાલીનાં ચારસોને બાર શબ્દ મેં જાતે ગણ્યાં છે, દોઢહજાર કારતુસો અને આઠ તોપો લઈ આવ્યો છું.

“ પણ એમણે ! આપણી પાછળ ” એની આંખો ઘેરી થઈ ગઈ, “ આપણી પાછળ આડી આખો છે, એની પાછળ ઇટાલીની તોપો અને તોપો પાછળ ઇટાલીની સેના ગોડવાય છે. આઠ પહોરમાં આપણા પર વિમાનો તૂટી પડશે.....”

“ શી વાત ! ” એમણે ડઘાઈ જતો ઉભો.

“ આપણી ઝસુસી કચારે ય જુદી નિવડી છે ? ” એ જોઈ રહ્યો “ મને ચોક્કસ ખબર મળ્યા છે.”

“ તો ! ”

“ એ લોક ધસારો કરે તે પહેલાં આપણે તૂટી પડવું, એટલે જોટલા વેગથી આપણે તૂટી પડવું તેટલો આપણને ફાયદો રહેશે ” મધરાતે ઇમરૂનાં આઠ હજાર દક્ષિણ તરફ ધસારો કર્યો. આઠ હજાર પર સંકડો તોપો તતડી ઉઠી.

“ આટલી બધી તોપો ! ” એણે એવું ધાર્યું નહોતું. એ

ડાખી બાજુ ખસ્યો. એ સેલાકલાક તરફ ઢળતો ચાલ્યો. પણ આગળના રસ્તા તૂટતા હતા. ગેવીનાનાની ટુકડીઓ તોપો પાછળથી વધતી હતી, મકાલેથી નવું તોપખાનું દોડતું આવતું હતું.

માર્ચના ત્રીજે દિવસ એને વસમો જણાયો.

“તમારા સરદારની પાછળ ચાલ્યા આવો.” એ દોડ્યો. એની પાછળ એના મરણીયા દોડ્યા. ઇટાલીયનોની અગ્નયબી વચ્ચે ધૂંવાધાર તોપો ઉપર કાળા આદમીઓ નાચતા હતા. તોપચીઓ વધેરાતા હતા. પણ પાછળથી નવું તોપખાનું અને ડાખે જમણેથી રાખફેલો ગરજી ઉઠી. ઇથોપીયનો ઉછળી ઉછળીને લહતા હતા. એમની ચારેકાર મરણને મોકળું કરતી તોપો ગાંડી-તૂર બનીને ગોળાઓને વરસાદ વરસાવતી હતી. ઇટાલીની મુડીવાદી સેના ઉદાર બની ગઇ હતી. મરણીયા બનેલા ઇથોપીયનો પર ઇટાલીના સરદારોએ એક કરોડ કારતુસો અને પચાસ હજાર ગોળા ખરચી નાખ્યા. ઇટાલીનાં વિમાનોએ હજારો ઓંચ વાપરી નાખ્યા, ઇટાલીએ ઝેરી ગેસની કાઠીઓ ફાલવી નાખી.

આખી રાત કાળરાત્રિ જેવી સમસમી રહી. માર્ચના ત્રીજા દિવસની સવારે શાયરનું શિખર જ હજાર ઇથોપીયન શમોથી પથરાઈ ગયું હતું. વિજયી ઇટાલીયનો શાયર પર પથરાયલાં શમોની હારમાળાઓ તરફ જોતા ડાઘુઓ જેવા ડઘાઇને ઉભા હતા. શાયરની તળેટી નીચે ધવાયલાં ચિતકાર કરતાં પડ્યાં હતાં.

એ મરતાંની માવજત કરનાર કેાઇ સાથીદારો હતાં નહિ, એમના ધા ધોઇને સોંધુ સ્વર્ગ મેળવનારા દીનદયા વાળા પણ હતા નહિ, પાછા વળતા ઇટાલીના મુડીવાદે મોકલેલા મારાઓ એમનાં શરીરોમાં ખૂની તરવારો ગોચીને એમની પિડાઓને અંત આણતા હતા.

૨૯-છેલ્લી તવારીખો

માર્ચની ૨૩ મીનું સવાર થયું ને તફારીના ઘડિયાળમાં સાડા સાત વાગ્યા એક ખીજથી ભયંકર રાત દિવસ નિહાળતી નજર લંબાવી એણે એક સરદારને સંબોધ્યો,

“હું કહું છું કે દુશ્મનો જે હાથમાં પડે તેમને મારી નાખશો નહિં, ફેદી જ બનાવવા.”

“જી.” સેયુમ જોઈ રહ્યો. જાણે એની ડૂબતી નજર મરણને આરે ઉભેલા શહેનશાહની માનવતાને વિરાગથી નિરખી રહી.

પણ ખીજી પળે માનવતા અને વિરાગની છાયાને વિક-રાળ હસતી હોય તેવી એક ત્રણ મોટરોવાળા વિમાનની કાયા આખી ખીણને અવાજથી ભરી દેતી ઝંઝૂમી. સેયુમ છત્તંગ મારી ઉભો થઈ ગયો. શહેનશાહે શરીર ઉંચકી ચાલવા માંડ્યું. એક ભયંકર નાદ માથા પર ઝંઝૂમતા મરણની આગાહી આપતો આખી ખીણમાં પથરાઈ રહ્યો. ખીજી પળે માથા

ઉપર મરણની ધમધમી ઉઠેલી પાંખો સાથે સેયુમે તોપ તાકી: માનવી માલીકના નફાની લડાઈમાં જાણે એ ગેંડા ગાંડાતૂર મળકતા હતા અને ગમડી ગમડીને આઝેયુના વેરાનની ખીણોને ખોદી નાખતા હતા.

“એ.....હે...” ઉપર આકાશમાં એક અંધકારો થયો. સેયુમથી ખૂમ પાડી દેવાઈ.

“સળગ્યું, સળગ્યું.” ઇટાલીનું વિમાન સળગી ઉડ્યું હતું. સળગતા વિમાનને જોવા ખીણની બખોલોમાં ઇથોપિયનો કૂદી કૂદીને ઉડવા લાગ્યા.

પાંચ હજાર કેયુર ઝાખાનીઆ (શહેનશાહના અંગરક્ષકો) એ આકાશમાં ભડકા કરતા વિમાનને હરખના પોકારોથી વધાવી લીધું.

“પણુ આપણી આસપાસ ઇટાલીના હજારો સૈનિકો ગોઠવાઈને ઉભા છે, આપણાં નિશ્ચાન તાકીને ઇટાલીની સેંકડો તોપ ટમટમી રહી છે,” શહેનશાહ પળવારના આનંદને સમેટતો બોલ્યો. એની ઘેરી આંખો ઉશ્કેરાયા વિના ગણતરી કરી રહી.

“પડો બજલો, આપણી જાવણીઓમાં ખબર અપાવો.” સેયુમ ઉતાવળો આવ્યો “થોડાજ કલાકમાં આપણા પર હલો આવે છે.”

“આપણી જાવણીઓ!” શહેનશાહની આંખમાં એની છેહી જાવણીઓ એક પછી એક પસાર થવા લાગી. એની સાથે રહી લોહીનું છેલ્લું ટીપું રેડી દેવાના ઉદ્ધાસમાં ઉછળતા એના પાંચ હજાર અંગરક્ષકો (કેયુર ઝાખાનીઆ) એની આંખ

સામે દેખાયા, એને રાસ કાઢાડા અને રાસ ગેટાશુની ટુકડીઓ યાદ આવી એને ફીટારારી સાંભળ્યો એને ખોર યાદ આવ્યો. એણે સૌને તૈયાર રહેવાના હુકમો આપવા સેયુમને ઇશારત કરી.

એણે ઇથોપીયાના સ્વતંત્ર જીવનની છેલ્લી તવારીખ જોઈ, એના કાનમાં જીવનમરણને જોડતી છેલ્લી સાંકળની રણખંજરી ખખડી ઉડી.

“આપણી સંખ્યા!” શહેનશાહે આંખો ઉંચકી સેયુમ પર સ્થાપી દીધી.

“પચીસ હજાર.”

“આજે વાર!”

“રવિવાર.”

“રવિવાર....” શહેનશાહ ફિકકું હસ્યો.

“દુનિયાનાં તંત્ર વેપારી છે.....ઈસુ મુરખ બન્યો હતો બધા બનવાના છે.....” એ અટક્યો ને પાછો ખેલ્યો “ખાપણે આજે સાંજે જ ઉપડી જઈએ.”

“જી” સેયુમ જોઈ રહ્યો.

“અને પર્વત રાતોરાત ઓળંગી જઈએ દુશ્મનોની ટેકરીઓ પર તૂટી પડીએ.”

“પર્વતો ને ટેકરીઓની વચ્ચેમાં નાનું મેદાન છે” સેયુમ ખેલ્યો.

“એટલે આપણને ફાવશે, આપણે તળેટીના ખડકોમાં તોપો ગોઠવી દઈએ કહે છે કે ખડકો ખૂબ મજબૂત છે.”

“ જી ” સેયુમ કબુલ થયો ને બચ્ચડો પણ કામ કપરું છે ” ટાકુલે અને ડેબારાના ઘાટની વચ્ચેમાં પણ ઇટાલીયન જાવણીઓ ગોઠવાઈ ગઈ છે, રાતને દિવસ હજારો ખચ્ચરો દારૂ ગોળાના ઢગલા ઠાલવે છે, મોટર લોરીઓ દોડાદોડ કરે છે, અને મોટી તોપો ગોઠવાય છે. ”

“ આપણે હારશું..... ” શહેનશાહ બવિધ્યમાં જોઈ રહ્યો. “ આપણે હારશું અને મારો અંત આવશે... ઇથિઓપીયા... ”

“ આપણે ત્રણ હારમાં હલો લઈ જઈએ અને આપ... ” સેયુમે વાત બદલી.

“ શું ”

તળેટીનાં કેકટસ ઝાડનાં ઝુડોમાં વધારાનું લશ્કર લઈ... ”

“ લપાઈ રહું ? ” શહેનશાહની આંખો સળગી ઉઠી, “ મને તમારી સાથે મરવાની પણ છૂટ નહિં ! ”

“ ના, આજસુધી મેં આપના હુકમો ઉઠાવ્યા છે, આજે મારું ફરમાન... ”

“ તારું ફરમાન... ? ” શહેનશાહે શ્વાસ ખેંચ્યો.

“ આપણે પર્વતને કેટલા કલાકમાં વટાવી જઈશું ? ”

“ રાતના અગીઆરે ”

“ આઠ તો વાગ્યા છે ” શહેનશાહે ઘડિયાળ બતાવી.

“ મેં આપના હુકમ પહેલાં જ આપના નામમાં બધી જાવણીઓમાં ફૂંચ કરવાનાં ફરમાન પહોંચાડી દીધાં છે. ”

“ એમ ! તારાં ફરમાન..... ” શહેનશાહ ફિક્કું હત્યો.

“ અને હલો ? ”

“બરાબર બે વાગે, મધરાતે”

“શાખાશ” શહેનશાહ સેયુમની તારીફ કરી રહ્યો.

“આપણી તોપો ઇટાલીયનોને ઉડાડશે” સેયુમની આંખમાં તોફાન ચમકી ઉઠ્યું.

મધરાતે ઇથોપીયાનું લશ્કર પર્વતની બીજાબાજુ ગોઠવાતું હતું. મધરાતે જ આંખાભુરા પ્રકાશમાં ઇથોપીયાના પડછાયા યુદ્ધના આખરી ફરમાન લેતા હતા. ધીમેધીમે અધારાં એસ-રતાં ગયાં ધીમેધીમે સવાર પહેલાંની સંધ્યાનો આંખો પ્રકાશ પથરાતો ગયો. ધીમેધીમે રાત્રી આકાશની પાછળથી ઇથોપીયાનો સુરજ બહાર આવવાની તૈયારી કરતો હતો, રાત્રી સુરજની પાછળથી ઇટાલીના સાથીયાવાળાં પાંચ વિમાનો નિકળી પડ્યાં, અને અગ્નિ વરસાવતાં ઉડ્યાં. તળેટીનાં ગામ પર અગ્નીની જ્વાલા ઝળુદી.

વિમાનો ઉડતાં હતાં. અગ્નિ વરસતો હતો, ગામ સળગતાં હતાં. ધુમાડાના ગોટા આકાશમાં ગબડતા હતા. કેકટસને ટુધની વનરાજીઓએ એની સોડમાં લપાતા વાધને દીપડા જોયા હતા. આવા ઇટાલીયનો નહોતા દેખ્યા, કલકલ કરતાં ઝરણાંની કુદરતે કિલકિલાટ સાંભળ્યો હતો આવાં અધોર ગાણાં નહોતાં સાંભળ્યાં. ઇથોપીયાની ધરતીએ કલહ જોયો હતો નફાખોરીની આવી ખૂનખાર મરકી કદિ દીઠી ન હતી.

બન્ને બાજુ તોપોની હારની હાર બરાડી ઉઠા. લોહી રેલાતું થઈ ગયું, મરણ મહાલવા માંડ્યું.

“શીટારારી તફારી!” ઇથોપીયાના જાવણીમાંથી શહેન-શાહની ખૂસ સંબળાઈ.

ફીટારારી તફારીતું નામ ચાર બાળુ ખખડી ઉઠ્યું.

“ જી ” ફીટારારી આવી ઉભો.

“ પેલો પર્વત દેખાય. એ ઝડીથી ઢંકાય છે ” શહેનશાહે હાથ લંબાવ્યો. ફીયેરારી એ પર્વત પરથી એની ભારે નજર શહેનશાહના હાથ પર ફેરવી અને અસ્થિર બોધે રહ્યો.

“ એ પર્વત પર કૂચ કરો અને દુશ્મનોને તે લેતા અટકાવો ” શહેનશાહે આગળ ચલાવ્યું.

બાળુ કંઈજ સમજાયું ન હોય તેમ તે ખાલી નજરે તાકતો ઉભો.

“ અમલ કરો, એકદમ ” શાહી ફરમાન ઉતાવળું થયું.

“ અમલ કરે!..... ” ફીટારારીની જીભ ચોટતી બોલી, “ અમલ કરે છું, મારી પાસે પચાસ માણસો છે. ” એણે નિશ્ચય કર્યો. “ અમારી આખરી પથારી ત્યાં કરશું. ” એ નમન કરી ચાલતો થઈ ગયો.

૩૦-એકલવાયે

બાર બાર કલાકથી ધરતી ખોદાતી હતી, રાતવેરાન બનતાં હતાં, આકાશ ધુમાડીયું બનતું હતું. ગામનાં ગામ ધરા-શાયી થતાં હતાં. મરતાંના ચિત્કાર વધતા જતા હતા. ગોળીઓના વરસાદ ધાડા થતા હતા. તોપોના બરાડા વિસ્તાર પામતા હતા.

રાત પડતી હતી. શહેનશાહની આસપાસ ધવાયલાં ને ભૂખ્યાં, નિરાધાર ટોળાં સળગી જતાં ગામોમાંથી આવતાં જતાં હતાં. “ધથોપિયાની ધરતી પણ છેલ્લી મિજબાની માણી લઉં” શહેનશાહે છાવણોમાંની વસ્તુઓ ગણાવી. શહેનશાહે અનાજના કોદાર ખુદ્દા મૂકાવ્યા, પીણાંના પ્રવાહો છૂટથી વહેવડાવ્યા.

“નીકળી નાસો” રાતના સાડા નવે. એક છેલ્લો સદેશો શહેનશાહના ટેલીફોનમાં બોલતો હતો.

“એઈલાનો એક જ માર્ગ ખૂલ્યો છે. પૂરેપૂરો સલામત તો નથી જ પણ સમય જશે તો ઘેરાઈ જશે” શહેનશાહે સમેટવા માંડ્યું.

“રાતો રાત પર્વત ઉતરી પડો” પાછો ટેલીફોન ઉતાવળો બોલ્યો.

શહેનશાહે ગણ્યા ગાંઠ્યા સાથીદારો સાથે પ્રયાણ શરૂ કર્યું. શહેનશાહની આસપાસના આકાશમાં અધારામાં વિમાનો ઉડતાં હતાં. જોયા વિના બોમ્બ વરસાવતાં હતાં.

એક ચીસ પડી. શહેનશાહનો કાફલો ધૂમાડાને ધૂળના ગોટામાંથી આગળ વધતો હતો.

“આગળ ચાલો, એ તો...એ...એના પગ ઉડી ગયા છે, બચે એમ નથી” એક અવાજ બોલ્યો. તરફડતાં શરીરો પ્રડતાં જતાં હતાં.

અને ઇથોપીયાની ધરતીને લોહી પાતાં શમી જતાં હતાં.

“આગ્યું કે!” શહેનશાહનો ભારે અવાજ કોઈને પૂછતો હતો.

“શું!”

“નરકાગાર — નિમકહરામ આજેબુએ એના ઇટાલીયન શેઠાના નફા માટે રચ્યું છે તે?”

“હા, આવી લાગ્યું છે.”

“તો સમાસનો” શહેનશાહના હોઠ ફફડ્યા. એકે એકના અંતરમાં ભયંકર પડધા પડ્યા. દુશ્મનોને મળી ગયેલા આજેબુએ આ વિભાગને નરકાગાર બનાવી મૂક્યું હતું. એ આખા વિભાગ વિભાગ પર હજારો ખચ્ચર ને ગધેડાં સડતાં પડ્યાં હતાં, સેંકડો સ્ત્રી-પુરુષોનાં શબ ખડકાયાં હતાં.

રસ્તો સાંકડો આવતો હતો. શહેનશાહ એનાં સાથીદારો સાથે ચૂપચાપ આગળ વધતો હતો. મરણની ગંધ માથાના તંતુઓને બહેરા કરી મૂકતી હતી. ઇટાલીયન મારાઓએ રચેલા નરકાગારમાં આંખ વિનાનાં ગધેડાં પડ્યાં હતાં, બોંબથી ફાટી ગએલાં પેટવાળાં ખચ્ચરો સુતાં હતાં. માણસોનાં આંતરડાં અટવાતાં હતાં, માથાનાં તુમડાં અથડાતાં હતાં.

“સૂરજ સારો છે તે આ માણસના ઢગને ઝટ સૂકવી દે છે” લોહીનાં સુકાઈ ગએલાં ખાખડાં તરફ જોતો શહેનશાહ બબડતો હતો.

“આટો ગેયર” શહેનશાહની બાજુમાંથી એક જાણુ રાડ નાખી ખેસી ગયો. એના પગમાં એક શરીર તરફડતું હતું. તરફડતા શરીરમાંથી એક હાથ ઉંચકાઈને પાણી માગતો હતો.

“આટો.....” અમીનો બરેલો શાહી હાથ મરતા ઇથિ-પીયન પર ફરી રહ્યો.

“મારો દિકરો.....” ઝાડને ઓથે પડેલા એક રાતા માંસના ઢગલા તરફ પેલાએ મિંચાઈ જતી ઓખા લંબાવી. એનો જીવાન દિકરો દુશ્મનોની ગોળીઓથી કાચાઈ ગયેલો પડ્યો હતો.

“એ દેખાય...” શહેનશાહ મરતાં ને મરેલાંનો હરોલ-માંથી માગાડવાના કિલ્લાની ચારે કોર ચેતેલો દાવાનળ દેખી રહ્યો. એ પહાડી કિલ્લાની આસપાસ સેંકડો ધરખાર બડબડી રહ્યાં હતાં.

“એ ખેસ! રાસકાસાનો દિકરો, આગળ જાય છે.” કાઢએ આવીને કહ્યું.

“કેમ! જવા જેવું છે?” ગીત્રીના એક આવાસમાં શહે-
નશાહ થોડા કલાકના આરામ પછી ઉઠતા હતા.

“હા, આખા ગામનાં ગામ સળગે છે, મડદાનાં ઢગ
લાગી ગયા છે. રસ્તો ચોકખો કરાવવો પડશે નહિં તો સડતાં
શરીરો.....”

“હલે, હલે...” શહેનશાહે વચમાં કહ્યું ને ઉમેર્યું “પણ
આપણે ઇટાલીયનોની હીલચાલ વિશે જાણવું જોઈશે, અને
આપણો આપણો એડીઅબાબાનો રસ્તો...”

“સલામત છે, પણ જરાક જલદી...આપણે વારાહેછિ
થઈને જવું જોઈશે” ચાલનાર ઉતાવળો થયો.

“પણ કેસી તો પડ્યું ને?”

“હા, અને એડીઅબાબાના સમાચાર નથી પણ એનું
ભાવી કલાકોમાં ગણાઈ જશે.”

“હા” શહેનશાહની આંખો કઠોર વિરાગ પામી રહી.

“ઠીક તૈયાર કરો” એણે ઉભા થતાં કહ્યું.

“તૈયાયારીઓ થઈ ગઈ છે, આપણે ઉપડીએ જેમ અને
તેમ જલદી.”

“ચાલો ચાલવા માંડીએ” શહેનશાહે પગ ઉપાડ્યા.

“કટલે દૂર...!” વારાહેછિથી થોડે દૂર એક દોડતા
ધોડેશ્વારે સૌને અટકાવ્યા હતા. શહેનશાહ આતુરતાથી
પૂછતો હતો.

“એબેરા બિડાવે છે, પણ.....”

“પણ શું? કેટલા છે?”

“બસો ઇટાલીયન ધોડેશ્વારો.”

“તમે સૌ શું ધારો છો?” શહેનશાહે આસપાસ વિંટ-
ળાયલા છેલ્લા સરદારોની સલાહ માગી.

“વારા હેમ્બ્રુથી જ જર્મ શકાત પણ ત્યાંનો નાયક નાસી
છૂટ્યો છે, આપણે એકે જોખમ ખેડવું ન જોખએ.”

“તો પછી...!” શહેનશાહ જોઈ રહ્યો.

“ડોબાથી જરા જર્મએ અને ત્યાંથી લોરી રસ્તે અબાબા”
સૌ સંમત થયા.

૩૧-વિદાય

એ બેઠો હતો, યુથોપીયાનો શહેનશાહ, ધુંટાતી શહેનશાહ તના ખડેર જેવો, ચિતકાર કરતા પટકાઈ પડતા યુથોપીયાના જીવનના ધુંટાતા શ્વાસ જેવો. આડે પહોર એના કાનમાં મરણના અવાજ ઉભરાતા હતા, દુઃખની, શોકની, નિરાશાની, રોષની ગંભીર મૂર્તિ જેવો એ ભવ્ય બેઠો હતો, જાણે હાલશોજ નહિ. તોય એ હાલ્યો. શહેનશાહની જેમ ઉભવા માંડ્યો એનો ઉઠતો દેહ, આરસની પ્રતિમા જેવો પ્રતિભાવાન લાગ્યો. એણે અગાસીની કિનારી પર હાથ ટેક્યો. એ આખા આડીસ અખાખાના લોહી નિગળતા દેહને એકજ નજરમાં અમાનુષિ રીતે જોઈ રહ્યો. યુથોપીયાનું પાટનગર વિકરાળ હસતું હતું, એનાથી હસાયું નહિં, એણે અંદરના જીવનની સંજ્ઞા જેવી જીભથી સૂકાતા હોઠ પર ઉડતાં અમી ચોપડ્યાં.

“બાપા, બાપા.....” એક કારમી ચીસ એના શરીર પર વિંટળાઈ વળી, એનામાં જીવન જાગ્યું. “મારાથી નથી જોવાતું” શહાઈએ એની છાતીપર મોઢું ઢાંકી દીધું.

“ તું હજી નાની છે, ટેવાઈ જવાશે, મારાથી જોવાય છે ”
 ઇથોપીયાના શહેનશાહનો હાથ એની બેટીની પીઠ પર પથરાયો.

“ આપણે પરવારી ગયાં. બધી સરહદોપરથી માઠા સમા-
 ચાર આવે છે, અને આપણા સિપાઈઓનાં ટોળે ટોળાં ડોડ્યાં
 આવે છે, બધા અપંગ થઈ ગયાં છે, કાઠની આંખોમાં ઉતરકાઈ
 ગઈ છે, કેટલા સાવ નાગા છે, ઘણાની ચામડી ઉખડી ઉડી છે,
 જેસથી ઘણાંના શરીર બળી ઉઠ્યાં છે, ડોસાઓ, ડોસીઓ,
 છોકરાઓ છોકરીઓ, નાનાં બાળકોના ચિત્કાર, મારાથી એ નથી
 દેખાતું.....” શહાઈએ રડી દીધું.

“ હું તેજ જોઉં છું ” શહેનશાહતની છેલ્લી પ્રતિમાનો સુકો
 અવાજ આવ્યો, “ તું તૈયાર થા, આપણે જોખમમાં છીએ ”
 શહેનશાહ જોઈ રહ્યો. શહાઈ જોઈ રહી. બન્નેની આંખોએ
 એકબીજા પર કારમી નજર ઠેરવી.

“ એ ગોરાંઓ બધાં હરામખોરો છે, મેં રાષ્ટ્રસંઘની
 મહિલાસમિતીની અધ્યક્ષને કેટલી અરજો ગુજરી કે ભગવાનને
 ખાતર અમને મદદ કરો, તમારા ભાયડાઓ, તમારા દિકરાઓ
 અને તમારા બાપોઓને અમારી વ્હારે ધાવા વિનવો. અમારાં
 વતનીઓને અમારાં કુમળાં બાળકો ઇટાલીના વિમાનોમાંથી
 વરસતા ઝેરી જેસમાં સળગી મરે છે અને.....”

“ અને જો પેલાં વિમાનો આવે ” શહેનશાહે દૂર ક્ષિતિજ પર
 દેખાતાં ટપકાં જેવાં વિમાનો પર હાથ લાંબાવ્યો. “ એ લોક
 કંઈ કરવાના નથી. એ બધા ચોરનાભાઈ ઘંટીયોરો છે,...”
 એનો અવાજ ધુંટાતો બોલ્યો “ મેં એ રાષ્ટ્રસંઘને અરજો
 ગુજરવામાં કંઈ બાકી નથી રાખ્યું. રાષ્ટ્રસંઘનો ધાડપાડુઓની

હુન્ટ સાચવનારી જમાત છે. ફાન્સે આ હત્યાકાંડને સંમતિ આપી છે, બીજાને કાંઈ પડી નથી, મને એક અંગ્રેજમાં વિશ્વાસ હતો, કારણ કે આપણને મદદ કરવામાં એનો પોતાનો જ સ્વાર્થ હતો. પણ એ વેપારી સરકારના નફાના હિસાબ જુદા નીકળ્યા હશે... તને ખબર છે...?" એની આંખો કંઈ જોઈ રહી "અમીરોની સભામાં સેસીલે આપણે ત્યાં મરણ વરસાવતા ઝેરી ગેસનો સવાલ માર્યો તો ૨૪ મીએ નીકળ્યો ત્યારે હોલીફીક્સે જવાબ આપ્યો કે એ વાતની હજી મારી ખાતરી થઈ નથી, આપણે એ માનવામાં ઉતાવળ કરીએ તો ઇટાલી જેવા એક મહાન દેશની આબરૂ પર હાથ ઉગામ્યો કહેવાય "

"હેં !" શહાઈ અગ્યબીમાં ભાળી રહી. એની નજર સામે એ ધાડપાડુઓની માતા રાષ્ટ્રસંઘ લોહી નીગળતી ને લાજ લેવાતી ઇથોપીયનનારીનો ભયંકર ઉપહાસ કરતી લાગી.

"હા, અને ત્યારથી મેં આશા છોડી પશ્ચિમની વેપારી સરકારોનાં બધાં વચન જુકાં છે, એમની સાથેની બધી સંધિઓ ખોટી છે, એ સૌ ગુંડાના સાગરીતો છે, આજનો આ દિવસ આપણે માટે છેલ્લો છે, કાલુ જાણે રાત કવી ભયંકર પડશે, આપણે ઉપડી જવું જોઈશે હમણાં ને હમણાં....." શહેનશાહે પુઠ ફેરવી.

"ક્યાં જવ છો !" શહાઈએ ક્ષિતિજપર દેખાતાં ટપકાં જેવાં વિમાન તરફ બીકથી જોયું, ને ખૂમ પાડી.

"સમય થયો છે, આપણું પ્રધાનમંડળ મળે છે, તું આવી લાગ " એણે ચાલવા માંડ્યું.

"પણ ક્યાં !" પાછી શહાઈએ ખૂમ પાડી.

“ શાંતિને સાચવી રાખવાની આજ કસોટી છે, આકરી ન થા, વિશાળ મહાલય તરફ આવી લાગ ” શહેનશાહે ચાલવા માંડ્યું.

રાજસભા છેલ્લીવાર મળી હતી. ચારેકાર લોકોની ઠઠ દૂર દૂર ઉભરાતી ઉભી હતી. શહેનશાહ ઉતર્યો, એક ભયંકર શાંતિથી સૌ ચમકી ઉઠ્યાં. હજારો નજર તફારીપર તાકી રહી. એ કેવો લેવાઈ ગએલો લાગતો હતો ! થાક, દુઃખ, નિરાશાના એના માથામાં કેવા આકરા ધબકારા ઉઠતા હતા ! રાજનો ભાવભર્યો ને ખુશનુમા ચહેરો આજે કેવો ઝડપાઈ ગએલો દેખાતો હતો ! યુથોપીયન જનતાએ એના પગલાં પહેલીવાર લથડતાં દીકાં, “ હેઈલ સેલાસી ” એક મોટી ચીસ જેવો પોકાર, મહેલની આસપાસથી દિવાલને ઘેરી વળ્યો.

પાછી ભયંકર શાંતિ પથરાઈ. શહેશાહે આસન લીધું. “ લોરેન્ઝો ! ” એનો અવાજ લથડ્યો.

પાસેથી એક પડછાયા જેવી આકૃતિ ઉભી થઈ, એક હતાશ થએલો હાથ લંબાયો. લોરેન્ઝોએ રાજના હાથમાં નાસીજવાને માટે તૈયાર થએલી યોજના મૂકી. તફારી (હેઈલ સેલાસી) તાકી રહ્યો. એણે લોરેન્ઝોને બેસી જવા ઇશારત કરતાં કહ્યું “ બારટન ”

એક અંગ્રેજ શરીર ઉંચકાયું.

“ તમારી સરકાર ઇટાલી સામે મૂકાયલા જીનીવાના પ્રતિબંધો લંબાવશે એમ તમને લાગે છે ? ” શહેનશાહનો સવાલ આવ્યો. બારટને માથું હલાવ્યું “ ના શહેનશાહ, એ તો એક પ્રયોગ હતો, ને.....”

“ નિષ્ફળ ગયો છે ” શહેનશાહે પૂરું કર્યું ને તિરસ્કારથી કહ્યું, “ પ્રયોગ ! વેપારી સરકારોના બધા પ્રયોગ.....”

“ વૈજ્ઞાનિક હોય છે નામદાર ” આરટન વચમાં બોલ્યો :

“ હા ” તફારી બચકર હસ્યો “ વેપારી સરકારનું વિજ્ઞાન યુરોપની પ્રયોગશાળાઓમાં ફાસીઝમને જન્માવે છે પણ એ બાળક મરેલું સાંપડવાનું છે ને એની સુવાવડી માતાનું મરણ લાવવાનું છે.....અને તમે ? ” શહેનશાહે ફેંચ પ્રતિનિધિ પર આંખો સ્થાપી “ તમે શું ધારો છો ? ”

“ આપ આડિસઅબાબાનો બચાવ કરવાના છેલ્લા પ્રયત્નને મોકુફ રાખી પાટનગર છોડી દો તેજ ઠીક છે કારણ કે એથી ઇટાલીનો પાટનગર પર આકાશી હલ્લો થશે અને ત્યારે યુરોપની અને બીજા દેશોની અહીં વસ્તી પ્રજાઓની ઇટાલીનાં વિમાનો-માંથી વરસતા બોંબ અને ઝેરી ગેસથી ભારે ખૂવારી થવા સંભવ છે. ”

અમેરિકન પ્રતિનિધિએ પણ લચકાતા પેટની દુડ પર હાથ ફેરવતાં હાં બોલ્યો,

“ કાસા ! ” શહેનશાહનો કારમો અવાજ આવ્યો. પાછળથી કાસા ઉભો થઈ ગયો. “ હું તમારી સલાહ માગું છું ”

મારી પણ એજ સલાહ છે, આપણે લયમાં છીએ. દુશ્મનો ઝેરની આગ રેલાવતા આગળ વધે છે, નસીબુ મરવા પડ્યો છે, ટાપા નાસે છે, ઇટાલીયનો આવી પહોંચશે, આડિસઅબાબાની આખરી પળો.....

“ અહીં કેટલીક સંખ્યા છે ? ” શહેનશાહે વચમાં પૂછ્યું.

“ દશ હજાર ”

“ મારી સાથે આવો ” રાજાએ કાસાને ઉઠતાં કહ્યું. કાસા બોલ્યા વિના ચાલ્યો. બંને ખાનગી મસલત કરવા સાથેના ખંડમાં ચાલ્યા ગયા.

“ તમે સવારમાં ઉપડી જાવ ” રાસતફારી મધરાતે એની રાણીને સમજાવતો હતો.

“ ક્યારે ? ”

“ શનિવારે, એટલે સવારમાંજ, આજે શુક્રવાર છે ” તમારા વિના નહિ, તમે પશ્ચિમની સરહદ પર ન જાવ, અમારી સાથે આવ, અહિં તમારું હવે કામ નથી રહ્યું, પશ્ચિમમાં ગાળા લોક છે, તમે પકડાઈ જશો.

“ પણ કાસા શું કહે છે ? ” રાજા બાબુએ બેઠેલા એક છેલ્લા સાથીદાર તરફ ફર્યા.

“ એજ ” અવાજ આગ્યો. તમે પણ જીભુટી પહોંચી જાવ ને ત્યાંથી યરોપ ”

“ હું.....” શહેનશાહના શબ્દો લથડ્યા.

“ હવે વખત નથી, મેં માફ આપું જીવન તમારાં ફરમાનો ઉઠાવ્યાં છે, આજે મારી એકજ વિનંતી.....”

“ ના, ફરમાન, હું માથે ચઢાવું છું ” તફારી ફિક્કું હસ્યો, ને બબડ્યો “ હું યરોપ જઈ.....”

“ હા ” કાસાનો મક્કમ અવાજ આગ્યો.

“ સવાર થવાને કેટલીવાર ? ”

“ ચાર કલાક, સ્ટેશન પર ગાડી તૈયાર છે, જીભુટીમાં કેપ્ટન મોરગાનનું જહાજ તૈયાર ઉભું છે ” રાણી ઉતાવળી થતી બોલી.

“ હું ય તૈયાર છું, નિરાશાની મૂર્તિ જેવો તફારી જોડ

રહ્યો, “ ૧૯૩૫ ની શરૂઆતથી મેં ખૂબો પાડવા માંડી હતી કે રાષ્ટ્રસંઘનો એકત્રિત સામનોજ યુથોપિયાને બચાવી શકશે, એ ગુંડામુડીવાદની વેપારી સરકારોએ મારો કેવો બચકર ઉપહાસ કર્યો છે ? એ અધાં અપમાનોને અપનાવી લઈ હું પાછો શ્રીમંત-શાહીના દોરને ચલાવતા પૌશાચિક પશુઓ પાસે દાદ માગવા જાઉં છું ” એની આંખે અંધારાં આવ્યાં, એણે માથે હાથ દીધો.

“ ઈ...લી...ઓ...” એક મોટા અવાજ સાથે કારમી કિકીયારીથી જાણે આખો મહાત્રય મધરાતે કંપી ઉઠ્યો. ત્રણે જણ ચમકીને ઉભાં થઈ ગયાં. શહાઈએ લાત મારી બારણાને ખોલી નાખ્યું ને અંદર આવી ઉભી. એની આંખો ફાટી ગઈ હતી, એના પગ ધ્રૂજતા હતા, એની છાતી જોરથી ઉછળતી હતી. એણે રાડ નાખી.

“ મા, મેનેન ”

“ જોખ પડ્યો ? ” રાણી મેનેને શહાઈને દાબી દેતાં પૂછ્યું.

“ આપણી બાઈઓ ચુંથાઈ જઈને પડી છે. આપણો ઘોડાનો રસાલો ઉડી ગયો, આપણે.....”

“ મેકેનેન ! ” રાણીએ રાડ નાખી

“ મેકેનેન જીવતો છે, મુરખો છે, એરોપ્લેનનો સામનો કરવા તોપચીઓની છાવણી તરફ દોડતે ઘોડે ઉપડી ગયો ”

શહાઈ ઉતાવળી થઈ.

“ મુરખ નથી ” તફારી પાસે આવ્યો. “ મારા પછી એ શહેનશાહ થવાનો હતો ” ખોલતો શહેનશાહ બહાર આવ્યો ગયો. એણે બહાર નીકળીને હુકમ આપ્યો “ ગીબીના દરવાજા પરની નોખતો જોરથી વગડાવો. ”

મહાન મેનેલીકના મિજબાની ખંડપર આવેલા ગીબીના દરવાજે નોખતો ગગડો ઉડી.

“ લીલાપીજાને રાતો વાવટો ફરકાવો ” બીજું શાહી ફરમાન નીકળ્યું.

યુથોપીયાની વિલાતી શહેનશાહતને ત્રિરંગી વાવટો છેલ્લી વાર ફરકી ઉઠ્યો. વાવટાના પાયા પાસે એઠેલો આરસનો ભયંકર વનરાજ જાણે છેલ્લીવાર કેશવાળી ઉઝાળી રહ્યો.

વિશાળ મહાલયના રંગમંડપમાં છેલ્લી રાજસભા ખિતિજને પેલે પાર આથમી જતા શહેનશાહનો શાહી “ અવાજ ” (અવાજ) સાંભળવા ભરાઈ બેઠી હતી.

“ હેમલ સેલાસી ” સભા આખી ઉભી થઈ ગઇ. તફારી આવ્યો, ને ઉભો. શાહી અવાજ સંભળાયો.

“ રાસ ગટેશુ, ડેડીઆઝ અને શીટારારી ત્રણ લશ્કર લઈ પાટનગર પર આવતા દુશ્મનોને રોકવા ઉપડી ગયા છે, અને હું વિદાય લઉં છું ” શહેનશાહના છેલ્લા અવાજમાં યુથોપીયાનો કણેકણ કકળી ઉઠ્યો. જાણે યુથોપીયાનું જીવન શહેનશાહના સાદમાં ચિત્કાર કરતું હતું, “ હું જાઉં છું. તમે સમાલજો. વેપારી સરકારોએ દગો દીધો છે. ઈટાલીના મુડીવાદી ગુંડાની ખુની સેના ડેઅરાની લગોલગ આવી પહોંચી છે.....” એનો અવાજ ભરાઈ આવ્યો. “ હું ત્યાં જાઉં છું ન્યાં મુડીવાદી નફાખોરીનાં પાખંડી રાજ્ય છે, હું તેમની પાસે ન્યાય માગવા જાઉં છું જેમણે ન્યાયનો ઉપહાસ કર્યો છે. હું તમારી સૌની વિદાય લઉં છું, આપણે સૌ એકબીજાની.....” એ આગળ ન બોલી શક્યો. આખી સભા આરસમાં કાતરાઈને બેઠી હોય તેમ અવાક બની અનિમીશ બેઠી રહી.

૩૨-અપ્પાપ્પાની કતલ

સુવાર પડવાને થોડી જ વાર હતી.

રાણી મેનેનના લતામંડપ પાસે યુથોપીયાનું પ્રધાનમંડળ ઉભું હતું. એના માથાના ભારથી ચગદાઇ ગએલો ઇંગ્રેય બહાર ખુરશીમાં ઢગલો થઇને પડ્યો હતો. ઝીરાક એના વધી ગએલ દમના ગુચવાતા શ્વાસને આરામ આપવા થાંભલાને અઢેલીને ઉભો હતો. જ્યોર્જ એના ભાઇના ખભાને ટેકવી શાંતિથી રાહ જોતો હતો. મીશા અંગ્રેજી પોશાકમાં ફિક્કો જોઈ રહ્યો હતો. રોન્સર સાફાઈની આંખોમાં કાણાં પાડતો હોય તેમ તાકતો ઉભો હતો. લતામંડપથી થોડે જ દૂર થોડાક યુથોપીયન જીવાનોનું એક જીથ જાણે ઝંપલાવતા જીવન જેવું અધીરું ખડું હતું.

“બીરૂ, બીરૂ...” એક ગેબ્રી અવાજ આગ્યો. ખૂમ પાડ્યા વિના સૌ ટટ્ટાર થઈ ગયા. રાડ નાખ્યા વિના સૌ હતા ત્યાં જ ઠરી ગયા. “બીરૂ, બીરૂ!” આખા લતામંડપમાંથી માણસનો જ હોય તેવો, એક દબાયેલો બીધેલો અવાજ કૂંન જેવો પથરાયો. લતામંડપને મોખરે ઉભેલું પ્રધાનમંડળ ચમકી ઉઠ્યું.

ચમકેલા જીવનમાં થઈ એક શબ્દ જોવું માનવી ચાલ્યું આવતું હતું. એનો એક કાન ઉખડી ગયો હતો, એક આંખમાં કાણું પડ્યું હતું. આખા ચહેરા પરથી ચામડી લોચો થઈને સરી પડી હતી. એના હાથપગ ને સાથળમાં ધા ફાટ્યા હતા. “હું જ, હું...ખીર” પેલો પાસે આવ્યો. સૌ એક પળ વાર અવાક ઉભા.

“હું ઓળખાતો નહિં હોઉં, પણ હું જ આથેના ખીર છું, ઈજનેર.” ખીર સૌને કંપાવી રહ્યો.

“મારાથી જીવાશે નહિં...પણ તમે શાહને કહેજો કે મારી સાથેના બધા કામદારો ઇટાલીના ખોંબ નીચે ટુકડે ટુકડા થઈને પડ્યા છે, જીવ્યા ને નાહા તે ગેસમાં સળગે છે, અને હું...” ખીરનો અવાજ લથડ્યો. ટગમગતી એક આંખ હોલવતા દીવા જેવી ચમકતી ફાટી રહી. એનો પડછંદ દેહ પટકારી પડ્યો.

સભામંડપનું બારણું ખખડ્યું. સૌ ચમકીને અકડા ઉભા. બારણામાંથી ઉઘાડા પગવાળા રાણીના છેદલા નોકરો નીકળ્યા ને તફારી અને એના મેનેન માટે રસ્તો કરતા આગળ ચાલ્યા.

બારણામાં એ દેખાયો “હેઈલ સેલાસી” એક મોટો અવાજ બરાડી ઉઠ્યો. એ આગળ આવ્યો ને ચાલ્યો. એનો આખો ચહેરો લેવઈ ગયો હતો, એની આંખનાં અમી પડી ગયાં હતાં. એ ચાલતો હતો, એના પગ જમીનને અડે છે કે નહિં તેની એને ખબર નહોતી, એનાં અંગમાં લોહી વહે છે કે નહિં તે એ જાણતો નહોતો. એના હૃદયના ધમકારા એને છેતરતા હતા, એની પાંસળીયો નીચેનાં ફેફસાં જાણે ઉડી જતાં હતાં. એની પાછળ મેનેન નીકળી. મેનેન પાછળ શહાઈ હતી અને શહાઈ જોડે મેકાનેન ચાલ્યો. બધાં ચાલતાં હતાં, ચૂપચાપ.

થોડી વારે કાસાએ ટેલીફોનમાં ધમરૂને અવાજ આપ્યોઃ
“ શહેનશાહને લઈ ટ્રેન જીયુટી પહોંચવા ઉપડી ગઈ છે, ”

આમહારિકના ટેકરા ચઢતી ઉતરતી ગાડી વાંકીચૂંકી ચૂપ-કીથી ચાલી જતી હતી. ગાડી અંદરનું શાહી કુટુંબ ગાડી નીચેથી સરી જતી ઇથોપીયાની ધરતીના કણેકણને નીરખી રહ્યું હતું, ઇથોપીયાની વનરાજીઓને, પર્વતોને અને કારમી કરાડોને મમતાથી જોઈ રહ્યું હતું. જાણે ઇથોપીયાના પ્રાણ સાથે જોડાયલા એમનાં જીવનને કામ કાળનાં પાશવી બળે ઉતરડી રહ્યાં હતાં.

“ શહાઈ ” ચાલતી ગાડીના ડબ્બામાં બાપાએ એની બેટીને હાથ જોરથી ઝાલ્યો. શહાઈ જોઈ રહી. તફારીએ આગળ ચલાવ્યુંઃ “ ઇથોપીયાની પ્રજાને મેં કાઈ પણ દગો નથી દીધો, મારો એકે એક વિચાર એના સુધારાનો થયો છે ને મારી એકેએક ઇચ્છા ” શહેનશાહના ગળામાં અવાજ અટક્યો.

“ તમારી ઇચ્છા બર ન આવી...ક્યાંથી આવે? આજે તો વેપારી સરકારોની ઇચ્છા, ઝરી ગેસનો સુધારો બળવાન બનાવે છે, પણ તમને સંતોષ.....”

“ મને સંતોષ ” શહેનશાહના શબ્દો હોઠ પરથી ઉડી ગયા. બધા શબ્દોને શમાવી દેતું એંજીન હોય તેટલા જોરથી ધમધમતું દોડતું હતું.

અબાબા જગ્યું. એની છાતીપર ઓથાર ચઢ્યું હતું. ધબકતી છાતીની ધમણે ફાટતી હતી, એનાં ચુંચાતાં અંગ લોહીથી ગળતાં હતાં, એના વીંખાતા વાળ મુળમાંથી ચૂંટાતા હતા. એની આંખોનાં આંસુ લોહી ટપકતાં હતાં. એ ઝબકીને જગ્યું ને જગીને જાણ્યું.....“ શહેનશાહ સીધાવી ગયા. ”

સવારના સાત વાગતા હતા. સુરજ ઉગતો હતો. ઉગતા સુરજમાં અબાબાનું આથમતું જીવન અંતકાળના સન્નિપાતમાં સફાળું સળવળી ઉઠ્યું. જાણે એ એના આવેશના આવેગમાં વિકરાળ હસ્યું. એના હાસ્યના ખખડાટમાં લોહીના ઉપકાની છાંયો ઉડી. જાણે આઠ હજાર શીટની ઉંચાઈએ રાતા ફૂવારા ફાટતા હતા.

“પણ આ છે શું?” ઝલેસી હોટેલના એક ઝરખામાંથી યુરોપના એક છાપાનો પ્રતિનિધિ આંખો ચોળતો રાડ નાખતો હતો.

“ગીબીના બન્ને દરવાજા ખૂલી ગયા છે, સાહેબ; શહેનશાહ ગયા છે. સાહેબ મુસો...આવીને આગ લગાડે ત્યાં સુધી અબાબા આઝાદ છે, બાપુ!” એક યુથોપીયન નોકરે આવીને સમજાવ્યું.

“પણ બેચેના! આપણું શું?”

“આપણું!.....શી ખબર....!” બેચેના જોઈ રહી.

“શું કરે.....સાહેબ!” એ બબડી.

“કેમ?”

“તમારા લોક.....” એ બોલી,

“હા, મારા લોક હરાખોરો છે, પચાઉગીરો છે, ઉજળા લેઆશમાં બહારવટું ખેડનારા બહારવટીયાઓ છે, માણસાઈને રંજડનારા રોગીઓ છે. કાણુ શાહીવાદમાં એ નથી હોતું? ને કાણુ વેપારી જમાત જુદી હોય છે? દેશ કે કાળ ગમે તે હો!” પ્રતિનિધિ યુરોપની જાતને ઉકેલતો હતો, હોટેલની નોકર બાઈ સમગ્ર વિના જોતી ઉભી હતી.

“પણુ આપણે ભાગવું જોઈએ,” એ એકાએક બોલી ઉઠી, “અમારા શેરે કહાવ્યું છે કે જનમાલના જોખમદાર અમે નથી.”

“પણુ ભાગવું ક્યાં!” પ્રતિનિધિએ જાગલમાં કેમેરા ભરવ્યો અને બીજા ખાખા પરથી કાગળનો ને થરમોસનો થેલો લટકાવ્યો “મારી પીસ્તોલ લાવ.”

ખાખા પીસ્તોલ લાવી ને બોલી “ગીબીના દરવાજાની બહાર.”

“ડીક ડીક. મારા માણસને બોલાવ.” પ્રતિનિધિએ પગથીયાં તરફ પગલાં માંડ્યાં.

“ગીલો, ગીલો.....” વિક્કેલી માણસાઈની ખૂમો ઉઠી.

“લેવાય તે લો બાપા ” અબાબાનાં બજાર ખૂલ્યાં મૂકતાં બોલી ઉઠ્યાં.

“અને કપાય તે કાપી નાખો ” લોહી નીગળતા હાથ ઉન્માદમાં ઉછળતા થઈ ગયા.

“પણુ હથિયાર, હથિયાર ” ટોળેટોળાં રાઈફલો, છરાઓને બાંદુકો સજવા દોદ દેતાં હતાં.

“ઈયામા-લી.....”એક ખૂમ પડી, અને એક ચીસ પડી. ખૂમો વધી, ચીસો વધી, હાથ ધવાયા, પગ પટકાયા, આંખો એની બખોલોમાંથી ઉછળી ઉચળીને પડી, ખોપરીઓનાં માખણુથી રરતા ચિટકચા, આંતરડાનાં ગુચળાં ભરબજારમાં અટવાયાં, એક ચિત્કાર! એક ખૂમરાણુ! દાંત કકડતાં શબના ઢગલા રસ્તા પર સૂવા માંડ્યા. ઇટાલીનો મુડીવાદ આવતો હતો. એના આવતા પહેલાં આવકારનાં અધોર મંગળ મંડાતાં હતાં. એ.

રાતા રસ્તા પર એનાં પગલાં પડવાનાં હતાં. એ ચિત્કાર કરતા પાટનગરમાં સામુદાયિક કતલના સુસવાટ શરૂ થવાના હતા. અને મુડીવાદી મારાએ મોકલેલા મુસોલીનીના ડાઘુઓ શયો બતાવીને ખોલવાના હતા કે “અમે વિજેતા છીએ, અમે ઇથોપીયાને સુધારવા આવ્યા છીએ.”

એક હોકાર ને રાજમહાલય ખૂલ્યો મૂકાયો. “હેઇલ સેલાસી એક નાદ ધુધવ્યો ને મનમાં મલકાતો ખોલ્યો “ કેવો બલો ! જતાં જતાં જાહેર કરતો ગયો કે “ માફે બધું મારા બહાલાં ઇથોપિયનોનું છે.”

એક મોટી ખૂમરાણુ બરાડતી દોડી. કારાગારનાં બારણાં પટકાઇ પડ્યાં. અમાખા આઝાદ છે ! કેદીઓનાં ટોળેટોળાં વિકરાળ હસતાં ને લોહી ઉછાળતાં દોડ્યાં. પાટનગરનું વિક્ષેપુ જીવન જોહાદ જગાવી રહ્યું.

“ ઘાનોટાકીસ ” નવ ને દશની વયમાં એ ઇટાલીયન વેપારીની પેઢી પર હથોડા પડ્યા. ભાંગીને ભૂકા ઉડેલા એના મહાલયમાં આગ લાગી ઉડી. ઇથોપીયાના પાટનગરને ખૂણે ખાંચરે ઇટાલીના મુડીવાદની વ્યવસ્થિત લુંટ ને ખૂનામરકી પહેલાંની, અવ્યવસ્થિત લુંટ ને ખૂન ખૂણાં મૂકાયાં.

ખૂણાં મૂકાયલાં ખૂનામરકી ને લૂંટફાટમાં નાત જાત ને રંગરાગના ભેદ ભૂલાયા. ગરીબાઈ એકલી ઘૂરકતી હતી. શ્રીમંતાઇ એકલી વધેરાતી હતી. આંધળાને પણ દેખાય તેવા દખાયલા વર્ગવિગ્રહ વિકરી ઉઠ્યા, બહેરાને પણ સંભભાય તેવા દખાયલા વર્ગવિગ્રહ બરાડી રહ્યા.

સંતો ને મહાત્માઓને પણ સમજાઈ જાય અને આધ્યાત્મિકતાની પણ આંખ ઉઘડી જાય કે આજની શોષક ને

શોષિત વર્ગોવાળી સમાજ રચનાના પ્રાણમાં વર્ગવિગ્રહ વિના બીજું કશું જ હોતું નથી તેવી એક વાત ઇથોપીયાનું પાટનગર બોલી રહ્યું.

“ પહેરો રે પહેરો ! ” એક બાઈએ રેશમ લપેટતાં રાડ નાખી. “ એનો બાપ ક્યાં પરસેવો ઉતારવા ગયો હતો ! ” બીજીએ મખમલ ખેંચતાં એક છાતીમાં એક છરી ઉતારી દીધી.

“ મારગારા...મારગારા...” પીસ્તોલોથી સજ્જ થએલી પાટનગરનાં તરસ્યાં નાગરિકાની એક ટોળી રસ્તા પરના એક લોહી નીકળતા આદમીને અંતરના ઉમળકાથી બોલાવી રહી. “ લે, લે, મારા ગળાના...” ગોરાઓના જ ગળામાં ઉતરે એવા દારૂના પ્યાલાના ખેલ ખેલાઈ રહ્યા.

“ પાડ-પાડ-દોડ દીકરા ” એક બાઈ એના દીકરાને લઈ એ દોડમાં દોડ દબ રહી. “ એ ફેંચતું છે, એનાં પતરાં ઠોકી ઠોકીને આ ચામડાં ખરબચી ગયાં છે. ” મોટરોનું કારખાનું એના બનાવનારાં આક્રમણથી ખખડી ઉઠ્યું. મોટરોના સંચાઓ તૂટી ગયા. મોટરોની ગાદીઓના ધુરચા ઉડ્યા.

“ એને ઉંચકા, સરઘસ કાઢીએ.” ઇંડો ઉંચકાયો હતો.

“ હરામખોર જસુસ છે, કારણ કે એનું નાક વાંકું છે, અને ત્યારે તેનો ડોળ નહોતો જોયો ! ” ઇંડોનું આવી બન્યું. એનાં અણગમતાં અંગ ઉખેડી લેવાયાં.

“ માળો જીગો જડતો નથી નહિ તો-’. જેલમાંથી છુટનારાં જેલના મુખી જંગાને શોધતાં ઉજળતાં હતાં.

“ પકડો, મારો-રાખો-” જર્મનીના વાસથી દૂર એક

જુવાન છોકરી ગભરાયલી દોડતી હતી ને વિક્કેલાંથી વિંટાયલી થરથરતી ઉભી હતી.

“કોણ તું !”

“લોલીટા”

“તે કોણ ?”

“જરમન”

“ક્યાં, કેમ, યા—” આખો સમુદાય ગુંજી ઉઠ્યો.

“રાખો, રાખો” નીચુના હાથ ઉંચકાયા ને અવકાશ લેતી છરીઓને વારી રહ્યા: “જવા દો, જરમન છે. સારી લાગે છે !”

છોકરી આભાર ભરી આજીજી કરી રહી.

“ના તેથી નહિં, એનું નામ સરસ છે તેથી, આપણા જેવું.” એકને સમજાઈ ગયું.

“તેથી, તેથી” સૌ સંમત થયાં. છોકરી જીવ લઈને નાહી.

જાણે પાટનગરે એક ભયંકર રેચ લીધો હતો, જાણે અકરા-તીથો કચરો આંતરડામાં દોટ દોટ હતો. વેપારીમંડળ એક થયાં હતાં. અમેરિકનો ને આરમીનીઓ, ગ્રીકો ને સીરીયનો, ફિરંગીઓ ને મુઘનીઓ, અંગ્રેજો ને જરમનો, પારસીઓ ને બહોરાઓ, સૌ ભેદભાવ ભૂલી એક સાથે નીચે દોડ્યા જતા હતા, પટકાતા હતા, મદદ પામતા હતા. અગ્નિ પાછળ પવન દોડે તેમ આગ ફેલાતી હતી ને વકરેલી દોડતી હતી,

માનવદયાના હિમાયતીઓ જીવદયાની ઠાકડીઓ ઉપાડતાં હતાં “હુ ઇપી” એક જાણે વિક્કેલા ટોળાને “રેડ્કોસ” બતાવ્યો.

“તુ ઇપી-?-કોણ ?”

“અંગ્રેજ.”

“છટાલીના મુસાની જમાતવાળો.” રાતો વાવટો ઝડપાશે ને ધૂળમાં રગદોળાયલો પડ્યો.

“શીરંગી—” એક એના કપાળમાં રાઈફલ તાકી.

“રેડક્રોસ, રેડક્રોસ!” પેલો ખૂમ મારી ઉઠ્યો.

“ચાઈ માશકાલ” ટાળું વિક્રીને ઘરાડ્યું. ઇપો પટકાઈ પડ્યો. ગટરમાંથી વહેતાં લોહીમાં એના લોહીને વહેળો ચાલ્યો.

આખા બપોર સુધી આરમીનીયન વિભાગમાં લુંટ ચાલી. મેગડાલીની હોટેલ પાયામાંથી સળગી ઉડી. પીકાડીલીમાં ભરાઈ ને આડા હાથ દેતો ધરડી દાઢીવાળો એક આરમીનીયન ડોસો એની દુકાન પર લટકતો હતો. એના પેટમાં કોઈની છરીએ અને એના માથામાં કોઈની બંદુકની ગોળીએ એના પ્રાણ હરી લીધા હતા. “બધું અમારી મહેનતનું છે...સોના દોઢસો કર્યા છે..”, બોલતા વિક્રેલા હાથ એ લટકતા વેપારીની ભૂરી દાઢીને ખેંચતા ને ભયંકર હસતા જતા હતા.

“મહમદઅલ્લીની દુકાન લુંટો” એક ટોળીએ લાઠીઓ ઉછાળી, બંદુકો ઉંચકી, છરીઓ દેખાડો દોટ દીધી.

“પણ ત્યાં ખેડો છે—પેલો—” એક જણ હાથ લંબાવી બધાને અટકાવતો કહેતો હતો: “અંગ્રેજ ને હિંદી સિપાઈઓ સાથે.”

“કોણ?” અવાજ ચાલ્યો.

“હોપ—ગીલ—અંગ્રેજ ક્રાનસલ.”

“ચાલો, ચાલો, એ ઠાવકાય પેલા ધટાલીના ગુંડા મુડીવાદની જમાતનો છે—” એક દોડ્યો, બીજો દોડ્યો, સૌએ આંખો મીચી મારી મૂક્યું.

મહમદઅલીની કિલ્લા જેવી પેટી, વિક્કેલી માનવતાએ હચમચાવી મૂકી, બધી આગલી બારીઓના કાચ તતડી ઉડ્યા, પાછળના સળિયા ખેંચી કઢાયા.

“આવો આવો વાત કરીએ” મહમદઅલી ફર્મમાં સંતાઈને હોપગીલે ઇશારા કર્યા.

“આમ શું કામ કરો છો...?” હોપગીલ સમજવતો હતો.

“ભૂમ” એક બંદુક ફૂટી ગીલ સાથેનો એક ગોરો તરફ હતો પડ્યો.

“મહમદઅલીની દુકાનનો એ દોલીઓ છે” એકે પગ પકડી ખેંચવા માંડ્યો. બીજું ટોળું આવ્યું, ત્રીજું આવ્યું. આખું બજાર ઉભરાઈ ગયું. હોપગીલે આજ્ઞા મૂકી.

બજારની બંને બાજુનાં ઘરમાં આરખો હતા, હિંદુઓ હતા, ખ્રિસ્તીશો હતા. સૌએ બારીઓમાંથી બંદુકો તતડાવી. વેપારી જમાતે કાળાઓના રાતા લોહીના રંગ ઊરાડ્યા.

“બસરાની દુકાન તરફ” હોપગીલે પોતાના માથુસોને હાંકતાં કહ્યું. “ત્યાં દારૂગોળા ને રાયફલો ભરી છે, જે આ બદમાશોના હાથમાં આવ્યું તો...”

“પણ પણ...” એની આંખો બહાવરી ફાટી.

એના હોઠ ઉતાવળા ફફડ્યા.....એનો હાથ ખભામાંથી ખેંચાઈને લંગાવ્યો, પેલી “પેગડાલીનોની આગ ફલાય છે, ધાનોટાકીસને આગે ઝાડ્યું...દોડો દોડો.....”

“કાણુ? ક્યાં?” સૌ દોડ્યા, જ્યાં દોડાય ત્યાં. હોપગીલે પથ્થુ મુઠીઓ વાળી મારી મૂક્યું. જાણે પવન પથ્થુ હરિકાષ્ઠમાં ઉતર્યો હતો. એણે આગને ગાંડોતૂર બનાવી હાંકવા માંડી. બારીઓ તૂટી તૂટીને પડવા માંડી. પાટડા લથડી લથડીને શીથીઓ ને કપાટોને કચડવા માંડ્યા. એ કચ્ચરધાણની વચમાં, હગરે જીભોવાળી જવાલા ચિચીયાગી પાડતી ચાટતી હતી.

“પેલા ઓલોગનું દારૂગોળાનું કારખાનું!.....” આગે એક મોટા ડહેલાને ઝડપ્યું. ધૂમાડાના ગોટા ઉડ્યા. ભૂરા ભૂરા ભડકા ભરખવા દોડ્યા. ગીઓરધીસની ચારે કોરની દુકાનો ચેતી ઉઠી.

એક મોટી દુકાનને આંગણે બોર્ડ લટકતું હતું: “મેડમ હારડી.” મેડમ નહોતી. હારડી નહોતો. આખી પેઢી ખંડેર જેવી ઉભી હતી. માલના ભૂક્કા ઉડેલા પડ્યા હતા. લુંટાયેલી દુકાન મોં ફાડીને ઉભી હતી. લુંટનાર કાષ્ઠ હતું નહિ, આગળ આવતી આગ પહેલાં બધાં લેવાય તે લઈને ભાગ્યાં હતાં.

એ બે જ બેઠાં હતાં. એક ઇથોપીયન દંપતી. બન્નેએ ગોરાંઓને પીવાનો દારૂ પીધો હતો. બન્નેને પ્રલયનો પવન વાયો હતો. બન્ને તડતડતાં તાંડવને તાલ દેતાં બેઠાં હતાં. બન્ને જળ-હળતી જવાલાઓની દિવાળી દાખવતાં ગેલ કરતાં હતાં. “મેડમ હારડી” ઇથોપીયન એની વિક્કેલી સાથીદારની મજાક કરતો હતો. બન્ને ગલીઆવાળી ખુરશીમાં ગબ થતાં ખડખડાટ હસતાં હતાં. એ વિક્કેલા ઇથોપીયન દંપતીમાં ઇથોપીયાનું પાટનગર વિકરાળ હસતું હતું.

બોહેનેનબરગરનાં બારણાં ખખડ્યાં ને તડમાર તૂટ્યાં.

આદીસની એ ફોટોગ્રાફીક મોટી ફર્મ હતી ને રૂપાળાં નરનારીઓ ને છોકરાછોકરીઓના ફોટાઓ મઠી હતી.

દિવાલો પરથી ફોટા તૂટી તૂટીને પડ્યા. કાંઈનાં નાક વખણાયાં, કાંઈની આંખોના રંગ ઓળખાયા, કાંઈના માથાના વાળ ચૂમાયા, વિગ્રહે ઉમટેલી વિક્કેલી માનવતાએ કલાનાં મૂલ્યાંક માંડ્યાં. કેમેરામાં રોલ ઓઠવાયાં ને ‘લેન્સો’ના અરીસા પર અખતરા થયા. પછી આગ ભૂકી.

“મારો હાજો એંશી વરસનો આ બીવન એની છુટ્ટી સાથે શો રંગમાં બેઠો છે?” એક ઉકળતી આગમાં દોડ્યો ને એક પાદરી દંપતીના ફોટાને ઉંચકી લાવ્યો. “મારા આઠ વરસના માલ્ટાએ તો અરીસામાંય મોં નથી દીધું ને આ બન્ને ઢીમચાં-ઓ કરતાં કંઈ કેટલોએ રૂપાળો છે.” એણે ફોટા તરફ દાંત કકડાવ્યા.

એક મોટી ચીસ પડી ને આખો મેકાનેનનો પૂલ કંપી ઉઠ્યો. એક ગ્રીક બાઇ વિખરાયલા વાળ સંકેલતી ધ્રુજતી પડી હતી. એનો આખો દેહ કંપતો હતો. એનું હૃદય ઉછળીને બહાર નીકળી આવે એવું જોરથી ધબકતું હતું. એનું આખું જીવન આંખમાંથી જતું રહેશે એવી આંખો બીધી હતી. એણે એક બીજી ચીસ પાડી ને માથે હાથ દર્ધ ઢળી પડી.

પાછળથી એક મોટર આવી. વિક્કેલા વર્ગ વિગ્રહને વારવા દોડતી ઈસુના રાતા કોસવાળી એ એક રાતી ગાડી હતી.

ગાડી અટકી. ઢગલો થયેલી બાઇ આખી ઉંચકી લેવાઈ. મોટરમાં બાઈની આંખો ઠેકાણે આવવા લાગી, એના ધબકારા ધીમા પડવા માંડ્યા. જાણે જાનમાં આવતી હોય તેમ જોઈ

રહીને ધીમે રહીને છાતી સાથે બારથી દાખી રાખેલો એક હાથ હળવો કર્યો. નીચે ત્રણ મૂર્તિઓ હતી. બે સંતની ને એક મેરીની. મેરીની કાખમાં તરતનો જન્મેલો ધંસુ હસતો હતો.

“સ્મીર્ના” બાપુએ ચીસ પાડી.

“સ્મીર્ના કાણુ!” પૂરે જસમાં દોડી જતી મોટરમાંથી કાઢીએ પૂછ્યું.

“સ્મીર્ના, મારો સ્મીર્ના...” બાપુ આવરી બની ગઈ.

“સ્મીર્ના કાણુ!”

“મારૂં બાળક, મારો સ્મીર્ના...” બાપુએ રાડ નાખીને વાળ ચૂંટ્યા. “પેલી લઈ ગઈ. મારી હેટ અને મારા બાળકને ય લુંટી ગઈ...” મોટર જોરથી દોડતી હતી. પાછળ આગ લાગી હતી હતી. ધીમારતો કંકડતી હતી ચીચીયારી ચડલડતી હતી. જાણે એ બધાં મુડીવાદી રચનાનાં રમખાણુને જેતી મેરીની મૂર્તિ મૂરખ બનેલા એના ધંસુને પંપાળતી હતી.

પાટનગરનો વચ્ચેનો ભાગ રાતો રંગાઈ ગયો હતો. દરેક મીનીટ નવી ચીસ ને નવાં શબ્દ ઉગી નીકળતાં હતાં. જોરથી દોડો જતી મોટરો ને મડદાંના અંતરાય નડતા હતા.

“બકસટન!” એક જુમ પડો ને બકસટનની બાજુમાં બે ગોળીઓ પેસી ગઈ. બે દિવસના સડતા પડેલા એક શબ પર બકસટન તરફડતો પડ્યો એની પાસે એક ઢગલો પડેલો હતો. એ ઢગલામાંથી એક શબ બનતો જુવાન છોકરો છેલ્લો બોલ્યો:
“બકસટન...સાહેબ...”

બકસટનની છેલ્લી નજર દેખી રહી. એણે એને ઓળખ્યો. એનો ચૌદ વરસનો ગુલામ નોકર! એનો ચહેરો કેવો સુંદર

હતો! એનું નાક કેવું ઘાટીલું હતું! એની મોટી આંખો પર પાંપણો કેવી પટપટતી હતી! ને એની ટોપી! બક્સટનની મિચતી આંખો પૂરીપૂરી ઉઘડી ગઈ: “મારો બંગલો લુંટવામાં એ પણ હશે શું? મારી ટોપી.....” એની આંખો મીંચાઈ. મીંચાતી આંખોએ વેપારી સરકારોની જમાતોએ જમાવેલો વર્ગવિગ્રહ પહેલી વાર પારખ્યો.

પાછી ચીચીયારી, પાછી કારમી કિકીયારી. પાછા વિકરાળ કકળાટે ફૂર પડ્યા પાડ્યા. માણસ પાછળ માણસ ચિતકાર કરતાં દોડ્યાં.

“નનુ...નનુ...”, એક મોટા મહાલયનાં તૂટતાં કમાડમાં, ચીસ પડી.

“હા હુ...” નનુએ એક આગળ આવતા પેટનાં આંતરડાં ખેંચી કાઢ્યાં.

“અને જાપા...” પાછી બીજી બૂમ પડી. જાપાએ એની શેઠાણીનું ગળું મરડી હીરાનો હાર તોડી લીધો.

“મારા ભાંગાને રમવાનાં રમકડાંને મારી શાબાની ઢીંગલી’ એ રમકડાં લઈને નાહી.

આજે અઢાર વરસથી હું અને તે પહેલાં મારો બાપ આ ખુરશીઓ ને આ ચરીસા, આ મેજ ને આ સોફા સાફ કરી કરીને હાથ ધસી નાખતાં હતાં, આજે ય ન સૂવું? નનું નિરાંતે સ્તો.

“લૂટો બાપા લૂટો” શાંખી કંઈ પણ લીધા વિના બધા વૈભવને જોઈ ગાંડીની જેમ અહીંથી તહીં દોડી રહી.

“ ડેઅરાડેખેન, ડેન, ડેન...” અદ્યક્તા તાંડવમાં આડીસ-અખાખાએ અધેર તાલ દીધા.

“ લી...લી...લી ” ધથોપીયાના જખ્ખે ચતા જીવને તેતાલ ઝીલ્યા. ખૂનામરકીના કારમા આનંદના આકરા ઓછાયા ઉતર્યા. નફાના પ્રેરક બળ પર સ્વાર થયેલી સમાજરચનામાં એ બધું રચાઈ ચૂક્યું હતું.

એ બધી રચનામાં રચાઈ ચૂકેલી ખૂનામરકીને કાણે ખુલ્લી મૂકી હતી ! એ બધા હત્યાકાંડનો અપરાધ કયા માથા પર તોળાયો હતો !

પણ હું મુડીવાદની ગુંડાગીરીમાં મુસ્તાક છું.” છટાલીથી માનવ જાતનો અપરાધી મુસો...ત્રાડ દેતો હતો.

એ મુસાનો ગોઠીયો માર્શલ બાડોગલીઓ આડીસઅખાખાનાં કમાડ ખખડાવતો હતો.

કમાડ પાછળનું પાટનગર જવાલામાં ઝબકતું હતું. એના વીજળીના દીવા બધા ખૂઝાઈ ગયા હતા, એનાં બજાર ભાંગીને જુકો ઉડતાં હતાં, એના તૂટેલા તારનાં ગુંજાં અટવાતાં હતાં એની વ્યવસ્થા વચકી ગઈ હતી, એના રસ્તા વિલાસની બધી રચનાની રાખ ઊરાડતા હતા.

અને એનું જીવન ?

મુડીવાદની નફાખોરીને સાંપડેલા વર્ગવિગ્રહે વધેરી નાખ્યું હતું. શયના ઢગલા સડતા હતા, થીજ ગએલા લોહીની પોપડીઓ બાઝી હતી, જરબજરમાં હાડપિંજરો હસતાં હતાં.

ત્યારે એના ગુંડા સાથીદારો સાથે વિજેતા બાડોગલીઓ પાટનગરમાં પેસતો હતો.

સોળસો લોરીઓમાં ઇટાલીયન સૈનિકો પાટનગરમાં પેકા. બાડોગલીઓએ ઇટાલીનો વાવટો ફરકાવ્યો. ને ઇટાલીના રાજને અને મુસોલીનીને સલામ ભરી.

સલામીના વિધિ પછી સેનાનીનો સાદ સંભળાયો: હવે કાયદો ને વ્યવસ્થા.

પહેલા કાયદાએ શક પડે તેવા સેંકડો ઇથોપીયનોને કારખીનીરી પર ખડા કર્યા.

સેંકડો બંદુકો ફૂટી.

ઇથોપીયનોનાં સેંકડો શરીરો એક સાથે વિંધાઇને પડ્યાં.

“ દરેક ઇથોપીયને પોતાની પાસે હોય તે હથિયાર સરકારને સોંપી જવાં. ” બીજો કાયદો બોલ્યો. ઇથોપીયનોનાં હથિયાર ઝડપાયાં.

બીજા દિવસના સવારે શહેરનો કચરો વળાયો. ત્રીજા દિવસનો સૂરજ ઉગ્યો ને પાટનગરને આંગણે પડ્યો વાગી, બ્યુગલો ફૂંકાયાં, વાવટા ફરકાયા, મુસાના સૈનિકોનાં પગલાં પાટનગર પર પછડાયાં.

એક મોટું સરખસ નીકળ્યું. વેપારીઓએ ઝૂકી ઝૂકીને સલામ ભરી. કાયરોએ મેઠાં જેવાં માથાં નમાવ્યાં. ઇસુનાં મંદિરોએ વિજયના ઘંટ ઠોકાવ્યા. યુરોપની મુડીવાદી જમાતોએ ઇટાલીના વિજયના ડંકા વગડાવ્યા.

અને ત્યારે જીનીવામાં રાષ્ટ્રસંઘવાળી મુડીવાદી ડાકણો ઢાંકણીમાં મોટું સંતાડી લોહીમાં પોતાના ધાતકી પડછાયા જોતી હતી !

પણ ત્યારે ઇથોપીયાનું પાટનગર લોહી નીગળતું વિકરાળ હસતું હતું.

લીલાવતી ગ્રંથમાળા

વર્ષ ૧ છું-મહું પહું પાહું પૂહું

વીરાગનાઓની વીરહાદ ૦-૨૫

રાસ રમણા [બી આ.] ૦ ૧૦

અગ્નિભિયા ૦ ૬

અપનાના પ્રતિબિંબ ૦-૮

માગીમાગી આગવાનાં ૦ ૧

નમચના શરણ ૦ ૫

નહનીતિ ૧૨ ૦ ૧૪

મોરની પામુ તપા ૦ ૧૦ ૦ ૧૦

વર્ષ ૨ છું—

દેમા બહન ૦ ૪ ૦ ૬

વાગ ડોમનર ૦ ૪ ૦ ૬

રમચણનારાસ ૦ ૧૦ ૧ ૦

શાગમા ૦-૬ ૦-

ગુહામહા ૧ ૦ ૧ ૪

સમંતન. ૦ ૧૦ ૧-૦

પ્રપાદ્ય ૦ ૦ ૦ ૧૫

વર્ષ ૩ છું—

વિદેશરની વ્યા ૦ ૧૦ ૧ ૦

સમાગની બોતરમા ૦ ૧૦ ૧ ૦

ગાગની પરીક્ષા ૦ ૧૦ ૧ ૦

કરકાદ ૧ ૬ ૧ ૦

પરમયા રાગ ૧૦ ૧ ૦ ૧૦

વર્ષ ૪ છું—

શાન ગાગી ૧૦ ૧ ૦

નહ શકમિ ૦ ૧૦ ૧ ૦

પદ્યની ૧ ૦ ૧ ૦

અકલાખાઓ(મ. નર્થ) ૧ ૦ ૧-૦

રમચા પદી રાગ ૧ ૦ ૧-૪

૬

અગામી ગ્રંથમાળા